

ПЛАНЫ ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ № 1–2

Тэма: *Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей.*

Мова і соцыум. *Функцыі мовы ў грамадстве*

Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.

Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця

ПЫТАННІ:

I. Мова і соцыум. Функцыі мовы ў грамадстве.

1. Сацыяльная прырода мовы:

- а) мова і грамадства;
- б) мова як з’ява біялагічная;
- в) мова як з’ява псіхічная, сфера пасвядомай, псіхафізіялагічнай дзейнасці;
- г) мова як з’ява і біялагічная і псіхічная;
- д) дваісты характар мовы: з’ява і індывідуальная і грамадская (ці сацыяльная);
- е) мова і этнічнае і культурнае развіццё грамадскай супольнасці.

2. Функцыі мовы:

- а) асноўныя, базавыя функцыі мовы (*камунікатыўная і пазнавальная, або кагнітыўная*) і іх сутнасць;
- б) *камунікатыўная* функцыя і яе прыватныя функцыі і іх сутнасць (*рэгулятыўная, ці фатычная, і акумулятыўная*);
- в) *пазнавальная* функцыя і яе прыватныя функцыі і іх сутнасць (*намінацыя і эмацыянальная*);
- г) сувязь *камунікатыўнай і пазнавальнай* функцыі з *эстэтычнай, ці паэтычнай* функцыяй;
- д) *этнічная* функцыя як сімвал нацыі, сродак этнічнай кансалідацыі;
- е) спалучэнне розных функцый у маўленні.

II. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця.

1. Мова – важнейшая прымета нацыі:

- а) лінгвістычная карта свету і месца беларускай мовы на ёй;
- б) некаторыя вынікі перапісу 1999 г.;
- в) беларусы ў свеце (блізкае і далёкае замежжа).

2. Беларуская мова ў індаеўрапейскай моўнай сям’і (IV – III тыс. да Н.Х.):

- а) гіпотэзы наконт прапарадзімы індаеўрапейцаў і іх мовы (IV–III тыс. да Н.Х.);
- б) рэканструкцыя праіндаеўрапейскай мовы параўнальна-гістарычным метадам;
- в) колькасць носьбітаў індаеўрапейскіх моў у наш час;
- г) паняцце пра так званыя “мёртвыя” мовы ў складзе індаеўрапейскіх моў;
- д) моўныя групы ў складзе індаеўрапейскай моўнай сям’і;
- е) тэматычныя групы слоў індаеўрапейскага паходжання ў сучаснай беларускай мове.

3. Праславянская мова і яе распад (III – II тыс. да Н.Х. – сярэдзіна I тыс.):

- а) выдзяленне славянаў з індаеўрапейскага адзінства і канцэпцыі вучоных наконт іх прапарадзімы (III – II тыс. да н.э.);
- б) структура праславянскай мовы;
- в) гіпотэза пра агульную балта-славянскую мову-прадак;
- г) славянская каланізацыя ў I-ым тысячагоддзі н.э.;
- д) распад праславянскай мовы ў сярэдзіне I-га тысячагоддзя н.э.;
- е) славянскае “моўнае дрэва”;

ё) спрэчны тэзіс аб поўным дыялектным адзінстве ўсходнеславянскіх моў і старажытнаруускай (усходнеславянскай) літаратурнай мове;

ж) колькасць носьбітаў заходне- і паўднёваславянскіх моў і рассяленне адпаведных народаў у Еўропе.

4. Ля вытокаў беларускай мовы (VIII – канец XIII стст.):

а) апошняя славянская міграцыя на Беларусь і працэс кансалідацыі розных плямёнаў у беларускую народнасць (VII – VIII ст. н.э.);

б) славяне і племянныя дыялекты праславянскай мовы;

в) старажытныя крывіцкія і дрыгавіцкія племянныя саюзы і дзяржаўныя супольнасці, феадальныя княствы;

г) станаўленне тэрытарыяльных дыялектаў;

д) фарміраванне мовы беларускай народнасці і яе вядучыя дыялекты;

е) пашырэнне хрысціянства і прыход пісьменнасці на ўсходнеславянскія землі;

ё) фарміраванне так званай старажытнай усходнеславянскай (старажытнаруускай) літаратурнай мовы і яе пісьмовыя помнікі;

ж) XI – XII стст. у гісторыі беларускай кніжнасці (Кірыла Тураўскі, Ефрасіння Полацкая і інш.) і буйныя цэнтры старажытнай пісьменнасці (Полацк, Тураў, Пінск і інш.);

з) помнікі пісьменнасці XIII ст. і сведчанні вучоных пра тры самастойныя ўсходнеславянскія мовы: рускую, беларускую і ўкраінскую;

і) нашэсце татара-манголаў і Беларусь; распад Полацкага княства і зараджэнне Вялікага княства Літоўскага (ВКЛ).

5. Старабеларуская літаратурная мова ў XIV – XVI стст. Дзяржаўны статус беларускай мовы ў Вялікім Княстве Літоўскім (ВКЛ):

а) ВКЛ – шматэтнічная, рознаканфесіяльная і шматмоўная дзяржава;

б) этнічная большасць у ВКЛ і фарміраванне беларускай народнасці і беларускай літаратурна-пісьмовай (старабеларускай) мовы (XIV – XV стст.);

в) старабеларуская мова – асноўная літаратурна-пісьмовая мова ВКЛ і яе назвы-тэрміны таго часу (“просто мова”, “просто молва”, “русский язык”, “літоўская”);

г) дзяржаўны статус старабеларускай мовы і яе пісьмовыя помнікі (Літоўская метрыка, Статут ВКЛ і інш.);

д) узнікненне кнігадрукавання (Ф. Скарына, С. Будны, Сімяон Полацкі і інш.).

6. Нацыянальна-моўная палітыка Рэчы Паспалітай і яе вынікі (XVI – канец XVIII стст.):

а) утварэнне Рэчы Паспалітай (РП) і забарона (1696 г.) Варшаўскім сеймам беларускай мовы ў афіцыйным справаводстве.

7. Сацыяльна-палітычныя ўмовы функцыянавання беларускай літаратурнай мовы ў Расійскай імперыі (канец XVIII – 1-ая палова XIX стст.):

а) новыя гістарычныя абставіны: падзел Рэчы Паспалітай (1772, 1793, 1795 гг.) паміж Астрыяй, Прусіяй і Расіяй;

б) загад Мікалая I аб увядзенні на Беларусі рускага заканадаўства і рускай мовы ва ўстановах (чэрвень 1840 г.);

в) працэсы паланізацыі і русіфікацыі (тэорыя заходнерусізму) беларускага народа і яго мовы і іх актуальнасць у наш час.

8. Фарміраванне новай (сучаснай) беларускай літаратурнай мовы ў XIX – пачатку XX стст.:

а) пачатак беларускага нацыянальнага Адраджэння (Я. Чачот, Я. Баршчэўскі, В. Дунін-Марцінкевіч і інш.);

б) дзейнасць К. Каліноўскага, Ф. Багушэвіча, Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, Цёткі, А. Гаруна, С. Палуяна і інш. у другой палове XIX – пачатку XX ст.;

в) спецыфіка складвання новай беларускай нацыянальнай літаратурна-пісьмовай мовы (на базе жывых народных гаворак);

г) запаволенасць працэсу (больш за сто гадоў) складвання сучаснай (новай) літаратурнай мовы;

д) першая беларусізацыя (20-ыя гады) і яе вынікі;

е) усталяванне сталінскага таталітарнага рэжыму і гвалтоўнае спыненне працэсу беларусізацыі;

ё) пастанова СНК і ЦК ВКП (б) “Аб абавязковым вывучэнні рускай мовы ў школах нацыянальных рэспублік і абласцей” (1938 г.);

9. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы ў другой палове XX – пачатку XXI стст.:

а) асаблівасці развіцця беларускай літаратурнай мовы ў другой палове XX ст.: працяг палітыкі русіфікацыі;

б) сферы прымянення беларускай мовы (мастацкая літаратура, публіцыстыка, гуманітарная навука, адукацыя) у наш час;

в) страта пачуцця каштоўнасці нацыянальнай моўнай спадчыны і дэфармацыя нацыянальнай свядомасці.

г) “Закон аб мовах у Рэспубліцы Беларусь” (26 студзеня 1990 г.) і дапаўненні да яго (Закон Рэспублікі Беларусь “Аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у Закон Рэспублікі Беларусь “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь”, чэрвень – ліпень 1998 г.);

д) майскі рэферэндум 1995 г. і яго вынікі;

е) склад насельніцтва Беларусі паводле моўнай прыкметы (па матэрыялах перапісу 1999 г.);

ё) роля беларускай мовы ў жыцці сучаснага беларускага грамадства: праблемы беларускамоўнай адукацыі і беларускамоўных школ (па матэрыялах перыядычнага друку).

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ:

1. Падрыхтаваць адказы на пытанні (вусна):

а) у чым праяўляецца сацыяльная прырода мовы?

б) якія функцыі мовы з’яўляюцца асноўнымі? У чым іх сутнасць?

в) назавіце прыватныя функцыі *камунікатыўнай* функцыі. Якую ролю ў мове яны выконваюць?

г) Назавіце прыватныя функцыі *пазнавальнай* функцыі. Якую ролю ў мове яны выконваюць?

д) у чым праяўляецца сувязь *камунікатыўнай* і *пазнавальнай* функцыі з *эстэтычнай*, *ці паэтычнай* функцыяй?

е) якую ролю ў мове выконвае *этнічная* функцыя? У чым яе сутнасць?

2. Падрыхтаваць даклад на тэму “Беларусы ў свеце” з вучэбнага дапаможніка Н.П. Старойтавай “Беларуская мова. Гісторыя і сучаснасць” (с. 106 – 109).

3. Карыстаючыся энцыклапедычнымі даведнікамі, падрыхтаваць кароткія выступленні пра жыццё і дзейнасць Кірылы Тураўскага, Ефрасінні Полацкай, Францыска Скарыны, Радзівіла Мікалая Чорнага, пра ролю Яна Чачота, Францішка Багушэвіча, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча ў працэсе адраджэння беларускай мовы (гл. раздзел “Дадатковая літаратура”, пункты: 2. Беларускія пісьменнікі. Бібліяграфічны слоўнік. У 5-ці тамах. – Мн., 1992 – 1995.; 3. Асветнікі зямлі беларускай (X – пачатак XX ст.) // Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 2001).

4. Умець адказваць на пытанні па тэме “Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей. Мова і соцыум. Функцыі мовы ў грамадстве. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця” (гл. пытанні па тэме).

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Сямешка Л.І. Беларуская мова. – Мн., 1999.
2. Старавойтава Н.П. Беларуская мова. Гісторыя і сучаснасць. – Мн., 2006.
3. Губкіна А.В., Зразікава В.А. Беларуская мова. Эканамічная лексіка. – Мн., 2009.
4. Смольская Т.М., Хрышчановіч Л.У. Беларуская мова. Юрыдычная лексіка. – Мн., 2006.
5. Маршэўская В.В. Беларуская мова. Прафесійная лексіка. – Гродна, 2003.
6. Сучасная беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфеміка. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор'евай. – Мн., 2006.
7. Беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія, Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Грыгор'евай. – Мн., 1994.
8. Ляшчынская В.А. Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка. – Мн., 2001.
9. Ляшчынская В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка. – Мн., 2003.
10. Практыкум па беларускай мове / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Малажай. – Мн., 1993.
11. Руденка Е.Н., Кожинова А.А., Задворная Е.Г. Белорусский язык. Профессиональная лексика. – Мн., 2005.
12. Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык. Для говорящих по-русски. – Мн., 2008.
13. Беларуская мова // Энцыклапедыя / пад рэдакцыяй А.Я. Міхневіча. – Мн., 1994.
14. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.
15. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005.
16. Булыка А. М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
17. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэдакцыяй акадэміка НАН Беларусі М.В. Бірылы. – Мн., 1987.
18. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 2008.
19. Кандрацэня І.У., Кунцэвіч Л.П. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы. – Мн., 2009.
20. Беларускі арфаграфічны слоўнік / укладальнікі: Л.П. Кунцэвіч, І.У. Кандрацэня. – Мн., 2009.
21. Завальнюк У.М., Прыгодзіч М.Р., Раманцэвіч В.К. Слоўнік сучаснай беларускай мовы. – Мн., 2009.
22. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. – Мн., 1993.
23. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х тамах. – Мн., 1999.
24. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. Актуальная лексіка (новы). – Мн., 2005.
25. Булыко А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика (новый). – Мн., 2006.
26. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. – Мн., 2009.
27. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы. – Мн., 1987.
28. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
29. Плотнікаў Б.А., Трайкоўская В.П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы. – Мн., 2004.
30. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.
31. Слоўнік беларускай мовы. Цяжасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення / складальнікі Л.А. Ламека, Ул.Б. Ламека. – Мн., 2000.
32. Беларуска-рускі слоўнік. У 2-х тамах. – Мн., 2-е выд., 1988–1989.
33. Русско-белорусский словарь. В 3-х томах. – Мн., 5-е изд., 1994.
34. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авторы-составители: З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.А. Борковская. – Мн., 2007.
35. Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авторы-составители: В.И. Куликович, А.Н. Булыко, Н.В. Полещук. – Мн., 2009.
36. Словарь белорусско-русский, русско-белорусский : 40 000 слов / ред.-сост. Н.С. Лявер. – Мн., 2011.

37. Паведамленне выкладчыка па тэме (гл. тэарэтычны матэрыял: “Беларуская мова ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей”, пытанні: I. Мова і соцыум. Функцыі мовы ў грамадстве. 1. Сацыяльная прырода мовы. 4. Функцыі мовы. II. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця. 1. Мова – важнейшая прымета нацыі. 2. Беларуская мова ў індаеўрапейскай моўнай сям’і (IV–III тыс. да Н.Х.). 3. Праславянская мова і яе распад (III–II тыс. да Н.Х. – сярэдзіна I тыс.). 4. Ля вытокаў беларускай мовы (VIII – канец XIII стст.). 5. Старабеларуская літаратурная мова ў XIV–XVI стст. Дзяржаўны статус беларускай мовы ў Вялікім Княстве Літоўскім (ВКЛ). 6. Нацыянальна-моўная палітыка Рэчы Паспалітай і яе вынікі (XVI – канец XVIII стст.). 7. Сацыяльна-палітычныя ўмовы функцыянавання беларускай літаратурнай мовы ў Расійскай імперыі (канец XVIII – 1-ая палова XIX стст.). 8. Фарміраванне новай (сучаснай) беларускай літаратурнай мовы ў XIX – пачатку XX стст. 9. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы ў другой палове XX – пачатку XXI стст.

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Ліпскі Вінцэсь. Славянская Еўропа // Свабода. – Мн., 1987. – № 87. – С. 5.
2. Беларускія пісьменнікі. Бібліяграфічны слоўнік. У 5-ці тамах. – Мн., 1992–1995.
3. Асветнікі зямлі беларускай (X – пачатак XX ст.) // Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 2001.
4. Беларусь // Энцыклапедычны даведнік. – Мн. 1995.
5. Беларуская энцыклапедыя. У 18-ці тамах. – Мн., 1996–2004.
6. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2-х частках. – Ч. 1. – Мн., 1994.
7. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст. – Мн., 2001.

ПЛАН ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ № 3

Тэма: Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання, ступені і сферы выкарыстання

ПЫТАННІ:

I. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання.

1. Спрадвечна беларуская і запазычаная лексіка (агульная характарыстыка).

2. Агульнаславянская лексіка (пачатак III тыс. да н.э. – сярэдзіна I тыс. н.э.):

- а) тэматычныя групы агульнаславянскай лексікі;
- б) індаеўрапейскія словы ў агульнаславянскай мове;
- в) нацыянальнае гукавое афармленне агульнаславянскіх слоў;
- г) колькасць і частотнасць ужывання агульнаславянскай лексікі.

3. Усходнеславянская лексіка (VI ст. – да XIII – XIV ст.):

- а) значна большая колькасць слоў і разнастайнасць семантыка-словаўтваральных элементаў усходнеславянскіх слоў (у параўнанні з агульнаславянскай лексікай);
- б) тэматычныя групы ўсходнеславянскай лексікі;
- в) узбагачэнне і папаўненне ўсходнеславянскай лексікі новымі назвамі, словамі, значэннямі і інш.;
- г) неаднолькавая будучыня слоў у беларускай, украінскай, рускай мовах, што ўзніклі ў агульнаславянскі перыяд.

4. Уласнабеларуская лексіка (XIII ст. – XIV ст. – пачатак XXI ст.):

- а) узнікненне ўласнабеларускіх слоў у перыяд фарміравання беларускай народнасці (XIII ст. – XIV ст. – XVII ст.) і нацыі (XIX ст. – пачатак XXI ст.);
- б) захаванне агульнаславянскай і ўсходнеславянскай спадчыны і актыўнае папаўненне лексічнага складу беларускай мовы новымі словамі;
- в) колькаснае павелічэнне традыцыйных лексіка-семантычных груп і фарміраванне новых;
- г) фанетычныя і граматычныя прыметы ўласнабеларускіх слоў;
- д) уласнабеларускія словы, утвораныя ад агульнаславянскіх і ўсходнеславянскіх каранёў, калькі з рускіх словаўтваральных мадэляў;
- е) агульнанародная мова беларусаў з яе шматлікімі гаворкамі – асноўная крыніца папаўнення ўласнабеларускай лексікай лексічнага складу беларускай мовы.

5. Запазычаная словы ў беларускай мове (агульная характарыстыка).

6. Лексічныя запазычання са славянскіх моў:

- а) запазычання з польскай мовы і іх асноўныя прыкметы;
- б) запазычання з рускай мовы і іх характарыстыка;
- в) украінізмы ў беларускай мове;
- г) запазычанне асобных слоў з іншых славянскіх моў.

7. Лексічныя запазычання з неславянскіх моў:

- а) пранікненне запазычаных слоў у беларускую мову ў часы ўсходнеславянскага адзінства (грэчаская, італьянская, французская, нямецкая мовы);
- б) запазычаная лексіка з неславянскіх моў у наш час;
- в) асноўныя прыкметы запазычаных слоў (грэцызмаў, лацінізмаў, германізмаў, запазычанняў з французскай і англійскай мовы).

8. Асваенне іншамовных слоў у беларускай мове:

- а) графічнае асваенне;
- б) фанетычнае асваенне;
- в) асваенне іншамовных слоў шляхам лексікалізацыі (г.зн. утварэнне аднаго слова з групы слоў ці са словаспалучэння);

- г) змена першапачатковай сямантыкі, набыццё іншага статусу, напаўненне іншымі значэннямі запазычанымі словамі ў беларускай мове;
- д) утварэнне аднакарэнных слоў (якіх няма ў мове-крыніцы), змена стылістычнага статусу іншамоўнымі словамі ў лексічнай сістэме беларускай мовы;
- е) экзатызмы і варварызмы ў беларускай мове.

II. Змены ў лексічнай сістэме беларускай мовы: актыўная і пасіўная лексіка.

1. Актыўная і пасіўная лексіка (агульная характарыстыка).

2. Устарэлыя словы:

- а) адрозненне старых і устарэлых слоў у беларускай мове;
- б) вылучэнне слоў беларускай мовы паводле ступені ўстарэласці, з пэўнымі стылістычнымі мэтамі;
- в) падзел устарэлых слоў паводле прычыны архаізацыі на архаізмы і гістарызмы;
- г) паняцце пра архаізмы і іх адрозненне (лексічныя і сямантычныя архаізмы);
- д) падзел лексічных архаізмаў на ўласналексічныя, лексіка-словаўтваральныя, лексіка-фанетычныя і іх характарыстыка;
- е) сямантычныя архаізмы і іх характарыстыка;
- ё) архаізмы як стылістычны сродак мовы;
- ж) гістарызмы ў беларускай мове і іх характарыстыка;
- з) гістарызмы як стылістычны сродак мовы;
- і) ужыванне ўстарэлых слоў у навуковых працах, мастацкіх творах, змяшчэнне іх у тлумачальных слоўніках (з паметай *устар.*), у “Гістарычным слоўніку беларускай мовы”.

3. Неалагізмы:

- а) неалагізмы ў беларускай мове і іх характарыстыка;
- б) паняцце пра саветызмы;
- в) пераход неалагізмаў у разрад агульнаўжывальных слоў і змяшчэнне іх у слоўніках сучаснай беларускай літаратурнай мовы;
- д) лексічныя і сямантычныя неалагізмы беларускай мовы і іх характарыстыка;
- е) замацаванне неалагізмаў ва ўсіх стылях мовы і пераход наватвораў 20 – 30-х гг. ва ўстарэлыя словы, гістарызмы;
- ё) аўтарскія, індывідуальна-стылістычныя або аказіянальныя неалагізмы і іх характарыстыка.

III. Лексіка беларускай мовы паводле сферы выкарыстання.

1. Агульная характарыстыка:

- а) агульнаўжывальная лексіка і лексіка абмежаванага ўжывання.

2. Дыялектная лексіка:

- а) азначэнне дыялектнага слова і дыялектызма;
- б) уласналексічныя дыялектызмы;
- в) сямантычныя дыялектызмы;
- г) этнаграфічныя дыялектызмы;
- д) фанетычныя дыялектызмы;
- е) словаўтваральныя дыялектызмы;
- ё) граматычныя дыялектызмы.

3. Жаргонная лексіка:

- а) жаргонная лексіка як сацыяльная разнавіднасць мовы;
- б) жарганізмы ў мастацкіх творах;
- в) арга як мова пэўных сацыяльных груп і аб’яднанняў людзей;
- г) аргатызмы ў кантэксце агульнаразумелай мовы і ў мастацкіх творах.

4. Паняцці “прафесіяналізм”, “наменклатура”, “тэрмін”, “тэрміналагічная сістэма”, “тэрміналогія”:

- а) праблема размежавання тэрмінаў і прафесіяналізмаў;
- б) наменклатурныя назвы, ці наменклатура, і іх вызначэнне;
- в) азначэнне тэрміна і яго паходжанне;

- г) асаблівасць тэрмінаў у параўнанні са звычайным словам;
- д) тэрміналогія ў мове навукі і яе значэнні;
- е) тэрміналогія як замкнуты слоўны кантэкст;
- ё) тэрміналагічныя сістэмы розных галін навукі і тэхнікі;
- ж) азначэнне тэрміналагічнай сістэмы, ці тэрмінасістэмы.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ:

1. Спішыце сказы, падкрэсліце дыялектызмы, вызначце іх тып. Побач запішыце (калі магчыма) адпаведныя словы літаратурнай мовы:

1. Ледзь Ганна, акружаная гоманам і тлумах, ступіла ў цяперашнюю сваю дамоўку, вінаватасць перад Васілём адразу знікла. 2. Ето ты будзеш бегці, каб не апазніцца. 3. Корч ездзіў у мясечко па дохтара. 4. Чулі не такі далёкі подых той помнай восені. 5. Карчы ладуюць воз. Яўхім чапляе перадох рубля за вяроўку. 6. “Шчэ еш, – сказала Ганна. – Ты ж не пад’еў”. – “Не, хопіць...” – “Нясмачная, можа, картопля?..” – “Картопля як картопля” (І. Мележ).

2. Прачытайце сказы, знайдзіце ўстарэлыя словы: архаізмы і гістарызмы, растлумачце іх значэнне (вусна):

1. Па свайму звычаю Страцім наведаў пасаднічага Смаленскага горада, шчодро адарыў яго. 2. На пачатку мая ў Быхаў прымчаў на ўзмысленым кані ганец. 3. На сценах віселі старыя чаканы, двухручныя мячы, кальчугі. 4. Максім прыехаў на вакацыі, калі ўжо і вясна на вуліцы высахла. 5. У вёсцы не было ніводнага пана – ні папа, ні пісара, ні настаўніка, нават урадніка. 6. Дзяўчатак рой прыгожы, зграбны ў фарбах выштых спадніц, вянкi над іх чалом прывабным, што з васількоў і медуніц. 7. Ды потым дзядзька прывучыўся, да пчол зусім прывычаўся, і бортнік быў ён акуратны, хоць не такі, як Кандрат, здатны. 8. Склікаў на сеч сваіх сыноў сярод балот узняты горад.

3. Карыстаючыся “Слоўнікам іншамоўных слоў” А. М. Булыкі (У 2-х тамах. – Мн., 1999, гл. раздзел “Асноўная літаратура”), выпішыце з тэксту (поўнаасцю слоўнікавыя артыкулы) лацінскія словы *студэнт, інстытут, універсітэт, факультэт, аўдыторыя, лабараторыя, аспірантура*.

4. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Растлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстайцеся слоўнікамі.

Узор выканання

Автоинформатор – аўтаінфарматар.

Автоклуб – аўтаклуб.

Автоматизация, автомобилизация, автомобильный аккумулятор, автоответчик, автосохранение (в информатике), администратор (в информатике), адрес (в информатике), адресно-поисковая (поисковая) система, аккумулятор, альма-матер, амортизация, антивирус (в информатике), антиспам, апгрейд (в информатике), аппаратная совместимость (в информатике), аппаратное обеспечение, аппаратный, архиватор (в информатике), архивация (в информатике), аудиозапись, база данных (в информатике), Байнет, байт, бейсик, беспарольный доступ, бионика, бит, битрейт, блог, брандмауэр (в информатике), браузер.

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Беларуская мова / пад агульнай рэдакцыяй прафесара М.С. Яўнэвіча. – Мн., 1991.
2. Беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалагія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор’евай. – Мн., 1994.

3. Сучасная беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфеміка. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор’евай. – Мн., 2006.
4. Ляшчынская В.А. Беларуская мова: Прафесійная лексіка. – Мн., 2001.
5. Ляшчынская В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка. – Мн., 2003.
6. Маршэўская В.В. Беларуская мова. Прафесійная лексіка. – Гродна, 2003.
7. Арашонкава Г.У., Булыка А.М., Люшцік У.В., Падлужны А.І. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі. – Мн., 1999.
8. Старавойтава Н.П. Беларуская мова. Гісторыя і сучаснасць. – Мн., 2006.
9. Смольская Т.М., Хрышчановіч Л.У. Беларуская мова. Юрыдычная лексіка. – Мн., 2006.
10. Губкіна А.В., Зразікава В.А. Беларуская мова. Эканамічная лексіка. – Мн., 2009.
11. Практыкум па беларускай мове / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Малажай. – Мн., 1993.
12. Беларуская мова // Энцыклапедыя / пад рэдакцыяй А.Я. Міхневіча. – Мн., 1994.
13. Макарэвіч А.В. Слоўнік устарэлых слоў беларускай мовы. – Брэст, 2005.
14. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэдакцыяй акадэміка НАН Беларусі М.В. Бірылы. – Мн., 1987.
15. Кандраценя І.У., Кунцэвіч Л.П. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы. – Мн., 2009.
16. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.
17. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005.
18. Булыка А.М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
19. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. – Мн., 1993.
20. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х тамах. – Мн., 1999.
21. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў (новы). – Мн., 2005.
22. Булыка А.М. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика (новый). – Мн., 2006.
23. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. – Мн., 2009.
24. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы. – Мн., 1987.
25. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
26. Плотнікаў Б.А., Трайкоўская В.П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы. – Мн., 2004.
27. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.
28. Слоўнік беларускай мовы. Цяжасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення / складальнікі Л.А. Ламека, Ул.Б. Ламека – Мн., 2000.
29. Беларуская-рускі слоўнік. У 2-х тамах. – Мн., 2-е выд., 1988–1989.
30. Русско-белорусский словарь. В 3-х томах. – Мн., 5-е изд., 1994.
31. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авторы-составители: З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.А. Борковская. – Мн., 2007.
32. Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авторы-составители: В.И. Куликович, А. Н. Булыко, Н. В. Полещук. – Мн., 2009.
33. Словарь белорусско-русский, русско-белорусский : 40 000 слов / ред.-сост. Н.С. Лявер. – Мн., 2011.
34. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 2008.
35. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. У 5-ці тамах. – Мн., 1979–1986.
36. Тураўскі слоўнік. У 5-ці тамах. – Мн., 1982–1987.
37. Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі. Т. 1. – Мн., 1990.
38. Дыялектны слоўнік Брэстчыны. – Мн., 1989.
39. Болсун А.І., Рапановіч Я.Н. Слоўнік фізічных і астранамічных тэрмінаў. – Мн., 1979.
40. Сухая Т., Еўдакімава Р., Трацякевіч В., Гузень Н. Тэрміналагічны слоўнік па вышэйшай матэматыцы для ВНУ. – Мн., 1993.

41. Самайлюковіч Уладзімір, Пазняк Уладзімір, Сабалеўскі Аляксандр. Руска-беларускі фізічны слоўнік. – Мн., 1994.
42. Лакоцін Л.А. Руска-беларускі слоўнік матэматычных тэрмінаў. – Магілёў, 1994.
43. Физический энциклопедический словарь. – М., 1960.
44. Русско-белорусский математический словарь / под общей редакцией Я.В. Радыно. – Мн., 1993.
45. Краевская Н.П., Гринберг Б.В., Красней В.П. Русско-белорусский словарь электротехнических терминов. – Мн., 1994.
46. Костюкович Н.Н., Люштик В.В., Щербин В.К. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов. – Мн., 1995.
47. Современный русско-белорусский политехнический словарь / автор-составитель: А.Н. Булыко. – Мн., 2007.
48. Паведамленне выкладчыка па тэме (гл. тэарэтычны матэрыял: **“Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы”**, пытанні: **I. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання. 1. Спрадвечна беларуская і запазычаная лексіка (агульная характарыстыка). 2. Агульнаславянская лексіка (пачатак III тыс. да н.э. – сярэдзіна I тыс. н.э.). 3. Усходнеславянская лексіка (VI ст. – да XIII – XIV ст.). 4. Уласнабеларуская лексіка (XIII ст. – XIV ст. – пачатак XXI ст.). 5. Запазычаная словы ў беларускай мове (агульная характарыстыка). 6. Лексічныя запазычанні са славянскіх моў. 7. Лексічныя запазычанні з неславянскіх моў. 8. Асваенне іншамовных слоў у беларускай мове. II. Змены ў лексічнай сістэме беларускай мовы: актыўная і пасіўная лексіка. 1. Актыўная і пасіўная лексіка (агульная характарыстыка). 2. Устарэлыя словы. 3. Неалагізмы. III. Лексіка беларускай мовы паводле сферы ўжывання. 1. Агульная характарыстыка. 2. Дыялектная лексіка. 3. Жаргонная лексіка. 4. Паняцці “прафесіяналізм”, “наменклатура”, “тэрмін”, “тэрміналагічная сістэма”, “тэрміналогія”.**

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мн., 1990.
2. Беларуская энцыклапедыя. У 18-ці тамах. – Мн., 1996–2004.
3. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. – Мн., 1963.
4. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак. – Мн., 1993–1998.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 19-е изд., 1987.
6. Орфографический словарь русского языка / под редакцией С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко, Л.И. Скворцова. – М., 26-е изд., 1988.
7. Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы / под редакцией Р.И. Аванесова. – М., 3-е изд., 1987.
8. Бордович А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сопоставительный курс русского и белорусского языков. – Мн., 1999.
9. Руденко Е.Н., Кожина А.А., Задворная Е.Г. Белорусский язык. Профессиональная лексика. – Мн., 2005.
10. Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык. Для говорящих по-русски. – Мн., 2008.

ПЛАН ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ № 4

Тэма: Асаблівасці тэрмінаў. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна

ПЫТАННІ:

1. Асаблівасці тэрмінаў:

- а) функцыянальнае адрозненне тэрміна ад звычайнага слова;
- б) засвойванне людзьмі слоў агульнай лексікі і тэрмінаў;
- в) асаблівасці тэрміна ўнутры тэрміналагічнага поля.

1а. Адназначнасць тэрміна.

1б. Многазначнасць, ці полісімія, тэрміна:

- а) пашырэнне полісіміі сярод дзеясловаў;
- б) многазначнасць сярод назоўнікаў;
- в) тэндэнцыя да дыферэнцыяцыі ў тэрміналогіі.

1в. Адсутнасць экспрэсіі, эмоцыі:

- а) метафарычнае, вобразнае пераасэнсаванне паняццяў;
- б) метафарычныя і метанічныя пераносы ў тэрміналогіі.

1г. Сістэмнасць тэрміна:

- а) адназначнасць тэрміна ў межах адной тэрмінасістэмы;
- б) спецыфіка ўжывання сінонімаў ў тэрміналогіі;
- в) тэрміналагічныя варыянты;
- г) прычыны ўзнікнення ў беларускай мове варыянтаў-тэрмінаў, сінонімаў-тэрмінаў;
- д) антанімічныя адносіны ў тэрміналогіі;
- е) утварэнне лексічных і словаўтваральных антонімаў;
- ё) распад полісеміі і ўтварэнне аманімічных тэрмінаў;
- ж) міжнавуковая аманімія ў тэрміналогіі;
- з) шырокае выкарыстанне аднаслоўных міжнавуковых аманімічных тэрмінаў.

2. Многазначнасць, аманімія, сінанімія, варыянтнасць, антанімія ў дакладных навуках:

- а) матэрыялы Першай нацыянальнай канферэнцыі (1995 г.) і сучасны стан беларускай матэматычнай тэрміналогіі;
- б) калькаванне і запазычанне навуковых тэрмінаў з рускай мовы, уласна беларускія тэрміналагічныя адзінкі, запазычанні і калькі інтэрнацыянальных тэрмінаў і іх характарыстыка;
- в) развіццё многазначнасці ў межах тэрмінасістэмы;
- г) міжгаліновыя многазначнасць;
- д) міжгаліновыя аманімія ў тэрміналагічнай лексіцы дакладных навук;
- е) спецыфіка ўжывання тэрмінаў-сінонімаў у дакладных навуках;
- ё) варыянтнасць у матэматычнай тэрміналогіі;
- ж) антанімічныя адносіны ў дакладных навуках;
- з) праблемы сучаснай беларускай тэрміналогіі.

3. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна:

- а) суадносіны тэрмінаў са словамі ці словазлучэннямі (часцей за ўсё);
- б) назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы, прыслоўі ў якасці **слоў**-тэрмінаў;
- в) агульныя **назоўнікі** (асноўная колькасць) у тэрміналогіі;
- г) пераход ўласных імён у агульныя назоўнікі і іх ужыванне ў якасці аднаслоўных тэрмінаў;
- д) уласныя назоўнікі як утваральныя асновы пры ўтварэнні слоў-тэрмінаў;
- е) спалучэнне імя і прозвішча вучонага, геаграфічнай назвы для ўтварэння тэрмінаў;
- ё) уласны назоўнік як частка складанага аднаслоўнага тэрміна;

- ж) ужыванне **прыметнікаў** (даволі рэдка) у якасці слоў-тэрмінаў;
- з) праблема ўжывання **дзеясловаў** у тэрміналогіі;
- і) назоўнікі аддзеясловага ўтварэння і іх адрозненне ад дзеясловаў-тэрмінаў;
- й) **прыслоўі** (іх няшмат) у ролі слоў-тэрмінаў;
- к) шырокае выкарыстанне **словазлучэнняў** у тэрміналогіі;
- л) характарыстыка свабодных і несвабодных словазлучэнняў-тэрмінаў;
- м) спецыфіка фразеалагічных тэрмінаў;
- н) спалучэнне назоўніка з назоўнікам (апорнае і залежнае слова) у словазлучэннях-тэрмінах;
- о) уласныя назоўнікі ў якасці кампанента тэрміна-словазлучэння (апорны агульны назоўнік + уласны назоўнік);
- п) два прозвішчы як кампаненты тэрміна-словазлучэння;
- р) спалучэнні назоўнікаў з прыназоўнікамі ў словазлучэннях-тэрмінах;
- с) спецыфіка спалучэння прыметніка з назоўнікам ў тэрмінах-словазлучэннях;
- т) адсутнасць ступеняў параўнання ў даных словазлучэннях-тэрмінах;
- у) шырокае пашырэнне даных тэрмінаў-словазлучэнняў у розных галінах навукі і тэхнікі;
- ў) ужыванне ў складзе тэрмінаў-словазлучэнняў вытворных прыметнікаў ад уласных назоўнікаў: географічныя назвы, прозвішчы вучоных;
- ф) апорнае слова (назоўнік) у трох- і шматслоўных тэрмінах;
- х) трохслоўныя і больш словазлучэнні як адметнасць сучаснай навуковай тэрміналогіі беларускай мовы і іх замена па меры магчымасці аднаслоўнымі тэрмінамі;
- ц) тэрміны ў слоўніку-даведніку па маркетынгу і спецыфіка іх перакладу з англійскай мовы на беларускую;
- ч) частковае спрашчэнне састаўных тэрмінаў: ўтварэнне складаных слоў, абрэвіатур, замена іншаслоўнымі тэрмінамі.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ:

1. Да прыведзеных тэрмінаў падбярэце сінонімы (з дадзеных у дужках).

Астранаўтыка, астэроіды, атамізм, атамны рэактар, аэранаўтыка, велічыня, вертыкал, ветразь, выбіральнасць, вымушанае выпраменьванне, гравітацыя, грунтвага, гукавыя хвалі, датычнае паскарэнне, дыстыляцыя, дыямент, завісь, зрокавая труба, квазізоркі, кінакамера, колькасць руху, пошчак, прапелер, радар, радуга, радыёвымярэнне, радыяцыя, свідар, сіламер, Стажары, сублімацыя, счапленне, тэмпературнае выпраменьванне, тэрпенцін, унутранае трэнне, фотакамера, экспазіметр, эксперымент.

(Дослед, экспанометр, фотаапарат, вязкасць, жывіца, цеплавое выпраменьванне, кагезія, узгонка, Плеяды, дынамометр, бур, выпраменьванне, радыёхвалі, вясёлка, радыёлакатар, наветраны вінт, рэха, імпульс, кінаапарат, квазары, падзорная труба, суспензія, алмаз, перагонка, тангенцыйльнае паскарэнне, гук, ватэрпас, прыцягненне, індукіраванае выпраменьванне, селектыўнасць, парус, гарызонт сапраўдны, фізічная велічыня, наветраплаванне, ядзерны рэактар, атамістыка, малыя планеты, касманаўтыка).

2. Да прыведзеных тэрмінаў розных галін навукі падбярэце антанімічныя. Вызначце тыпы антонімаў:

Аналіз – ... Неалагізм – ... Навуковы – ... Вірусны – ... Рухомасць – ... Палярны дзень – ... Буйналістасць – ... Знешні гандаль – ... Дапаможны цэх – ... Ускосныя выдаткі – ... Закончанае трыванне – ... Адназначнасць – ... Адзіночны лік – ... Сыры мацунак – ... Сушаны стрыжань – ... Пераменны ток – ... Гарачая трэшчына – ... Цвёрды прыпой – ... Горны рэльеф – ... Вадкае паліва – ... Закрытая станіна – ... Адкрытая форма – ... Ласось высакародны ... Луг высокага ўзроўню – ... Муха капусная вялікая – ... Экспліцытны ... Інтэрпаляцыя – ... Пазітыўны – ...

Для даведак: сыры стрыжань, муха капусная малая, ласось звычайны, раўнінны рэльеф, прамыя выдаткі, імпліцытны, нерухомасць, мнагазначнасць, адкрытая станіна, драбналістасць, экстрапаляцыя, сінтэз, асноўны цэх, множны лік, архаізм, сухі мацунак, незакончанае трыванне, антынавуковы, пастаянны ток, халодная трэшчына, мяккі прыпой, цвёрдае паліва, процівірусны, негатыўны, унутраны гандаль, паярная ноч, закрытая форма, луг нізкага ўзроўню.

3. Да прыведзеных тэрмінаў падбярыце адпаведныя антонімы (з дадзеных у дужках). Вызначце, да якіх часцін мовы адносяцца антонімы.

Адліў, аднаўленне, аналіз, аніён, анод, апагей, асіметрыя, афелій, выпарэнне, дысацыяцыя, зеніт, іанізацыя, ірацыянальны лік, крохкасць, ламінарнае цячэнне, максімум, негатыў, несувмерныя велічыні, поўнач, упарадкаванне, усход.

(Захад, хаатычнасць, поўдзень, сувымерныя велічыні, пазітыў, мінімум, турбулентнае цячэнне, пластычнасць, рацыянальны лік, рэкамбінацыя, надзір, малізацыя, кандэнсацыя, перыгелій, сіметрыя, перыгей, катод, катыён, сінтэз, акісленне, прыліў).

4. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую. Выдзеліце тэрміны, раздзяліўшы іх на дзве групы: 1) словы; 2) словазлучэнні.

Інтегральное исчисление – это раздел математического анализа, в котором изучаются интегралы, их свойства, способы вычисления и приложения. Вместе с дифференциальным исчислением они составляют основу аппарата математического анализа.

Інтегральное исчисление возникло из рассмотрения большого числа задач естествознания и математики. Важнейшие из них – физическая задача определения пройденного за данное время пути по известной, но, быть может, переменной скорости движения и значительно более древняя задача вычисления площадей и объёмов геометрических фигур.

Центральным в интегральном исчислении является понятие интеграла, которое, однако, имеет две различные трактовки, приводящие соответственно к понятиям неопределённого и определённого интегралов.

В дифференциальном исчислении была введена операция дифференцирования функций. Рассматриваемая в интегральном исчислении обратная к дифференцированию математическая операция называется интегрированием или, точнее, неопределённым интегрированием (*Энциклопедический словарь юного математика*).

5. Спішыце, устаўляючы замест кропак адпаведныя словы (з прыведзеных у дужках). З маўлення прадстаўнікоў якіх прафесій ці спецыяльнасцей паходзяць гэтыя фразеалагізмы?

... вўду; ... гайкі (*каму*); ... кулі (*каму*); ... канцы з канцамі; ... з якара; ... скрыпку; ... на свой хлеб; ... якар (*дзе*); ... баранку; ... на паваротах; ... на след (*каго, чаго, чый*); ... парусах (*ляцець, імчацца і пад.*); ... пробы; ... ні задзірынкі; ... зброю; ... шпагі (*з кім*); ... па чайнай лыжцы; ... на буксір (*каго*); ... у строй.

(Уступаць, браць, у гадзіну, скрыжываць, складваць, ні сучка, нізкай, на ўсіх, напасці, лягчэй, круціць, кідаць, ісці, іграць другую, знімацца, зводзіць, заліваць, закручваць, закідваць).

6. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Растлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстайцеся слоўнікамі.

Брейн-дрейн, буфер (в информатике), ввод данных (в информатике), веб, веб-интерфейс, веб-сайт, видеофайл, видеочат, винчестер (в информатике), виртуальная зависимость (интернет-зависимость), виртуальная реальность, внутренняя память, всемирная паутина, высокотехнологический, гальванизация, генератор, гигабайт, глобальная компьютерная сеть, дампы, деинсталляция (в информатике), декомпиляция, дефрагментация (в информатике), джойстик (в информатике), диалоговый режим, дигитальный (в информатике), директория (в информатике), диск (в информатике), дискета, дисковод, дисковый накопитель, дисплей, дистанционная форма обучения, дистрибутив (в

інформатике), домашняя страница, домен, доменное имя, ДОС (дисктовая операционная система), драйвер, запоминающее устройство, иконка (в информатике), имейл (e-mail), иммобилайзер, импорт (в информатике), инжиниринг, инновация, инсталлятор, интелсат, интерактивный (в информатике), Интернет, интернет-банкинг, интернет-лекция, информатизация, информационная система, информационные технологии.

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Ляшчынская В.А. Беларуская мова: Прафесійная лексіка. – Мн., 2001.
2. Ляшчынская В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка. – Мн., 2003.
3. Арашонкава Г.У., Булыка А.М., Люшчак У.В., Падлужны А.І. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі. – Мн., 1999.
4. Маршэўская В.В. Беларуская мова: Прафесійная лексіка. – Гродна, 2003.
5. Старавойтава Н.П. Беларуская мова. Гісторыя і сучаснасць. – Мн., 2006.
6. Смольская Т.М., Хрышчановіч Л.У. Беларуская мова. Юрыдычная лексіка. – Мн., 2006.
7. Губкіна А.В., Зразікава В.А. Беларуская мова. Эканамічная лексіка. – Мн., 2009.
8. Беларуская мова / пад агульнай рэдакцыяй прафесара М.С. Яўневіча. – Мн., 1991.
9. Беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор’евай. – Мн., 1994.
10. Сучасная беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфеміка. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор’евай. – Мн., 2006.
11. Практыкум па беларускай мове / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Малажай. – Мн., 1993.
12. Лепешаў І.Я., Малажай Г.М., Панюціч К.М. Практыкум па беларускай мове. – Мн., 2001.
13. Беларуская мова // Энцыклапедыя / пад рэдакцыяй А.Я. Міхневіча. – Мн., 1994.
14. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэдакцыяй акадэміка НАН Беларусі М.В. Бірылы. – Мн., 1987.
15. Кандраценя І.У., Кунцэвіч Л.П. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы. – Мн., 2009.
16. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.
17. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005.
18. Булыка А.М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
19. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. – Мн., 1993.
20. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х тамах. – Мн., 1999.
21. Булыка А. М. Слоўнік іншамовных слоў (новы). – Мн., 2005.
22. Булыко А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика (новый). – Мн, 2006.
23. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. – Мн., 2009.
24. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы. – Мн., 1987.
25. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
26. Плотнікаў Б.А., Трайкоўская В.П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы. – Мн., 2004.
27. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.
28. Слоўнік беларускай мовы. Цяжасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення /складальнікі Л.А. Ламека, Ул.Б. Ламека. – Мн., 2000.
29. Беларуская-рускі слоўнік. У 2-х тамах. – Мн., 2-е выд., 1988–1989.
30. Русско-белорусский словарь. В 3-х томах. – Мн., 5-е изд., 1994.
31. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авторы-составители: З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.А. Борковская. – Мн., 2007.
32. Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авторы-составители: В.И. Куликович, А.Н. Булыко, Н. В. Полещук. – Мн., 2009.

33. Словарь белорусско-русский, русско-белорусский : 40 000 слов / ред.-сост. Н.С. Лявер. – Мн., 2011.
34. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 2008.
35. Болсун А.І., Рапановіч Я.Н. Слоўнік фізічных і астранамічных тэрмінаў. – Мн., 1979.
36. Сухая Т., Еўдакімава Р., Трацякевіч В., Гузень Н. Тэрміналагічны слоўнік па вышэйшай матэматыцы для ВНУ. – Мн., 1993.
37. Самайлюковіч Уладзімір, Пазняк Уладзімір, Сабалеўскі Аляксандр. Руска-беларускі фізічны слоўнік. – Мн., 1994.
38. Лакоцін Л.А. Руска-беларускі слоўнік матэматычных тэрмінаў. – Магілёў, 1994.
39. Физический энциклопедический словарь. – М., 1960.
40. Русско-белорусский математический словарь / под общей редакцией Я.В. Радыно. – Мн., 1993.
41. Краевская Н.П., Гринберг Б.В., Красней В.П. Русско-белорусский словарь электротехнических терминов. – Мн., 1994.
42. Костюкович Н.Н., Люштик В.В., Щербин В.К. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов. – Мн., 1995.
43. Современный русско-белорусский политехнический словарь / автор-составитель: А.Н. Булыко. – Мн., 2007.
44. Паведамленне выкладчыка па тэме (гл. тэарэтычны матэрыял “**Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы**”, пытанні: **5. Асаблівасці тэрмінаў. 6. Мнагазначнасць, аманімія, сінанімія, варыянтнасць, антанімія ў дакладных навуках. 7. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна.**

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Старычонок В.Дз. Слоўнік амонімаў беларускай мовы. – Мн., 1991.
2. Шведаў С.М. Слоўнік сінонімаў беларускай мовы. – Мн., 2004.
3. Клышка М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў. – Мн., 2005.
4. Лазоўскі У.М. Слоўнік антонімаў беларускай мовы: Канкрэтныя выпадкі ўжывання. – Мн., 1994.
5. Лепешаў І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы. У 2-х тамах. – Мн., 1993.
6. Лепешаў І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў. Ч. 1–2. – Мн., 1981–1993.
7. Лепешаў І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў. – Мн., 2004.
8. Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мн., 1990.
9. Беларуская энцыклапедыя. У 18-ці тамах. – Мн., 1996–2004.
10. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 19-е изд., 1987.
11. Орфографический словарь русского языка / под редакцией С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко, Л.И. Скворцова. – М., 26-е изд., 1988.
12. Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы / под редакцией Р.И. Аванесова. – М., 3-е изд., 1987.
13. Бордович А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сопоставительный курс русского и белорусского языков. – Мн., 1999.
14. Руденко Е.Н., Кожинова А.А., Задворная Е.Г. Белорусский язык. Профессиональная лексика. – Мн., 2005.
15. Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык. Для говорящих по-русски. – Мн., 2008.

ПЛАН ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ № 5

Тэма: Паходжанне тэрмінаў. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі. З гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі

ПЫТАННІ:

1. Паходжанне тэрмінаў:

а) розныя пласты слоў у тэрміналагічнай лексіцы: уласныя і іншамоўныя словы; спалучэнне ўласных і іншамоўных сродкаў; старыя і новыя словы; агульнаўжывальныя па паходжанні і вузкасפעцыяльныя; словы, утвораныя па мадэлях літаратурнай мовы і па мадэлях тэрміналагічнага словаўтварэння.

I. Уласныя тэрміны:

а) уласныя тэрміны: агульнаўжывальныя словы, якія сталі тэрмінамі амаль ва ўсіх галінах навукі і тэхнікі;

б) экстралінгвістычныя фактары і матывацыя (метафара ці метанімія) у тэрміналогіі;

в) метафарызацыя частак цела чалавека, назваў жывых істот, частак іх цела, жылля, назваў адзення і ўтварэнне тэрмінаў у розных галінах навукі і тэхнікі;

г) выкарыстанне адных і тых жа агульнаўжывальных слоў у якасці розных тэрмінаў у розных галінах навукі і тэхнікі;

д) набыццё агульнаўжывальнымі словамі тэрміналагічнага значэння пераважна ў складзе састаўных тэрмінаў у 80–90 г. XX ст. (у адрозненне ад 20–30 г.);

е) агульнаўжывальныя словы ў ролі тэрмінаў і іх найбольшая тэматычная сувязь з грамадствам, прыродай, жывёламі, раслінамі і інш.;

ё) адрозненне тэрмінаў граматычнымі формамі ад агульнаўжывальных аманімічных слоў;

ж) размоўная лексіка ў якасці тэрмінаў уласнага паходжання;

з) вытворныя тэрміны, ці **дэрываты**, утвораныя з уласнага матэрыялу ці ўласнага і запазычанага паводле пэўных спосабаў (гл. пытанне 2. **Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі**): асноўная крыніца папаўнення тэрмінаў усіх галін навукі і тэхнікі;

і) тэрміналагічнае словаўтварэнне і яго істотнае адрозненне ад літаратурнай мовы;

й) выкарыстанне інтэрнацыянальных сродкаў пры тэрмінаўтварэнні: словы з грэчаскай і лацінскай моў, інтэрнацыянальныя суфіксы і прыстаўкі, іншамоўныя элементы.

II. Іншамоўныя тэрміны:

а) прычына запазычвання тэрмінаў: адсутнасць у мове пры перакладзе адпаведных слоў, якія існуюць у мове-крыніцы;

б) адметныя асаблівасці запазычвання тэрмінаў: пісьмовы шлях пранікнення тэрмінаў (публікацыі), адсутнасць кантактаў і ўзаемадзеяння паміж носбітамі моў і інш.;

в) свядомае ўздзеянне на працэсы запазычвання і планамернае і заканамернае фарміраванне тэрміналогіі пэўных галін;

г) стан развіцця і ўжывання беларускай мовы і роля моў-суседак у запазычванні іншамоўных тэрмінаў;

д) роля рускай мовы ў запазычванні іншамоўных тэрмінаў;

е) пранікненне ў сучасную беларускую тэрміналогію слоў са старабеларускай (магчыма, праз народныя гаворкі) мовы, у якой адзначаюцца шматлікія іншамоўныя словы;

ё) арыентацыя на ўласныя сродкі пры стварэнні нацыянальнай навуковай тэрміналогіі;

ж) выкарыстанне ў розных тэрмінасістэмах беларускай мовы запазычанняў з лацінскай, грэчаскай, англійскай, нямецкай, французскай, італьянскай моў;

з) частковае падпарадкаванне запазычаных слоў-тэрмінаў законам фанетыкі, графікі, арфаграфіі беларускай мовы;

і) іншамоўныя тэрміны, якія складаюць выключэнні з правілаў напісання ў беларускай мове;

й) іншамоўныя тэрміны, якія змянілі сваю граматычную форму (род), марфемны склад у беларускай мове;

к) мена формы ліку ў некаторых іншамоўных тэрмінах;

л) катэгорыя склону ў англійскай і беларускай мовах.

2. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі:

а) асаблівасці тэрмінатворчасці ў беларускай мове: напрыклад, пошук адпаведніка хімічнаму тэрміну *acidum* (лац.), *кислота* (рус.);

б) актуальнасць пытання ўтварэння тэрмінаў для беларускай мовы па прычыне яе абмежаванага ўжывання ў сферы тэхнікі, многіх галін навукі;

в) **сінтаксічны** спосаб як самы прадуктыўны ва ўсіх галінах навукі і тэхнікі;

г) мадэлі ўтварэння тэрмінаў у слоўніку па метарулгічнай вытворчасці;

д) назойнік як апорнае слова ў сінтаксічных тэрмінах-словазлучэннях;

е) непадзельныя і фармальна падзельныя сінтаксічныя тэрміны;

ё) падабенства непадзельных тэрмінаў-словазлучэнняў да фразеалагізмаў літаратурнай мовы;

ж) шырокае прадстаўленне тэрмінаў-словазлучэнняў, якія дзеляцца на значымыя кампаненты, у розных тэрмінасістэмах;

з) **суфіксальны** спосаб як надзвычай пашыраны спосаб утварэння тэрмінаў;

і) утварэнне тэрмінаў-слоў ад уласных імён; геалагічных аб'ектаў, месца знаходжання мінерала, прозвішча вучонага, даследчыка ці чалавека, у гонар якога названы мінерал;

й) характэрнасць суфіксальнага спосабу для кампанентаў тэрмінаў-словазлучэнняў, дзе асновай для ўтварэння з'яўляецца ўласнае імя;

к) утварэнне шматлікіх тэрмінаў суфіксальным спосабам ад агульных назойнікаў у розных галінах навукі;

л) шырокае выкарыстанне ў тэрміналогіі іншамоўных утваральных асноў, суфіксаў;

м) **прэфіксальны** спосаб у тэрміналогіі і яго падабенства да літаратурнай мовы: уласныя і іншамоўныя прэфіксы, утварэнне антанімічных тэрмінаў;

н) **прэфіксальна-суфіксальны** спосаб утварэння тэрмінаў;

о) **аснова- і словаскладанне** ў тэрміналогіі: спалучэнне як уласных, так і іншамоўных частак;

п) **складана-суфіксальны** спосаб утварэння тэрмінаў;

р) характэрнасць **бязсуфікснага** спосабу у тэрмінатворчасці;

с) разнастайнасць **абрэвіатурнага** спосабу утварэння тэрмінаў;

т) спецыфіка **семантычнага** спосабу ў тэрмінатворчасці ў параўнанні з літаратурнай мовай;

у) гісторыя слова *тэрмін*;

ў) папярэненне агульнанароднымі словамі праз семантычную спецыялізацыю тэрмінасістэм беларускай мовы;

ф) некаторыя асаблівасці тэрмінаўтварэння ў параўнанні з агульналітаратурным словаўтварэннем: выкарыстанне рознага тыпу інтэрнацыянальных элементаў тыпу звязаных асноў;

х) важнейшыя асаблівасці, адметнасці тэрмінаўтварэння: 1) вузкая спецыялізацыя тэрмінаў і іх падпарадкаванне адной мадэлі у параўнанні з агульнаўжывальнымі словамі; 2) свядомае ўтварэнне тэрмінаў па меры іх неабходнасці; 3) фіксацыя тэрміна ў працах, слоўніках і праблемы іх ужывання;

ц) варыянтнасць і сінанімія тэрмінаў у тэрміналагічных слоўніках розных галін у параўнанні з даўно замацаванымі тэрмінамі.

3. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі.

Аналізуючы фарміраванне тэрміналогіі, трэба паслядоўна размяжоўваць працэс натуральнага папаўнення тэрміналагічнай лексікі ў часе развіцця пэўных галін навукі і ўласна тэрміналагічную работу па ўпарадкаванні гэтай лексікі. Пастаяннае натуральнае папаўненне тэрміналагічнай лексікі неаддзельнае ад умоў станаўлення і функцыянавання нацыянальнай мовы. Характэрным для беларускай мовы з’яўляецца працягласць і перарывістасць яе гістарычнага развіцця, таму, відавочна, натуральнае фарміраванне беларускай тэрміналогіі таксама з’яўляецца працяглым, але перарывістым.

Першапачатковай асновай фарміравання тэрміналагічнай лексікі старабеларускай мовы правамерна лічыць намінацыі розных прадметаў і з’яў прыроды ў народным маўленні і пазней фіксацыю гэтых намінацый у пісьмовых помніках старабеларускай мовы.

Разгледзім больш падрабязна гістарычныя вытокі фарміравання беларускай тэрміналогіі:

1. **XI–XII стст.:** першыя тэрміны сустракаюцца ў археалагічных помніках матэрыяльнай культуры (8 полацкіх глыжакоў з надпісамі, гліняны гладыш з надпісам *ярополчно вино*, некалькі прасліц, дзелавыя запісы і прыватныя лісты на бяросце (каля 480), некалькі рукапісных кніг – Слуцкі псалтыр, Тураўскае евангелле, Супральскае евангелле, Супральскі рукапіс).

2. **XIII ст.:** значна павялічваецца колькасць помнікаў разнастайнай тэматыкі, што дае падставы даследчыкам лічыць XIII ст. пачатковым этапам фарміравання ўласна беларускай пісьменнасці (у тым ліку і тэрміналогіі).

3. **XIV–XVII стст.:** актыўна развіваецца *грамадска-палітычная і юрыдычная тэрміналогія* (600 тамоў Літоўскай метрыкі), *гандлёвая тэрміналогія* (з найстаражытнейшых часоў Беларусь знаходзіцца на скрыжаванні гадлёвых шляхоў; актыўная гандлёвая дзейнасць беларусаў, на думку некаторых даследчыкаў, падкрэсліваецца і этымалогіяй назвы сучаснай сталіцы Беларусі: Мінск ← Менск, Менеск ад словаў ‘мена’, ‘абмен’) і *вайсковая тэрміналогія* (знаходжанне ў геаграфічным цэнтры Еўропы вымушала браць удзел у найважнейшых вайсковых падзеях).

4. **XVIII–XIX стст.:** меўшы перапынак у развіцці пісьмовай традыцыі (забарона Варшаўскага сейма 1696 г. і царскай улады 1840 г.), мова не перастала развівацца ў *жывой народнай гаворцы*, захоўваючы сваю сістэму моўных сродкаў і выпрацоўваючы шматлікія новыя адзінкі, выкарыстаныя пазней у тэрміналагічным значэнні. Менавіта дзякуючы гэтаму беларусы, як і іншыя народы з даўняй пісьмовай традыцыяй, сапраўды могуць **ганарыцца** тым, што сучасны студэнт (які валодае беларускай мовай) можа без цяжкасцяў чытаць помнікі даўняга беларускага пісьменства: *державя, звычай, поэыченье, помста, вага, гандель, кошт, крама, уздоймам (агулам), зброя, грошы, сведомость, скарб, скарга, утиск, якость, оборонца, особа, мова, пильновать*.

5. **XX ст.:** актыўная работа па распрацоўцы і ўпарадкаванні беларускай тэрміналогіі вялася ў **1920–1930** гг. мінулага стагоддзя. На базе Навукова-тэрміналагічнай камісіі (навукова-даследчая ўстанова пры Наркамасветы БССР у 1921–1922 г.) быў заснаваны Інбелкульт (Інстытут беларускай культуры (1923 г.), які ў 1929 г. пераўтвораны ў Беларускаю АН (БАН), з 1936 г. да 1991 г. – АН БССР). Гэтая камісія, праца якой была спыненая рэпрэсіямі 30-х гг. XX ст., выпусціла **23 галіновыя слоўнікі** пад агульнай назвай “*Беларуская навуковая тэрмінолэгія*”. **Асноўнымі крыніцамі** папаўнення беларускай тэрміналогіі на той момант былі: **кніжная і размоўная лексіка** (высокая ступень варыятыўнасці і слабая ўнармаванасць) → значная актывізацыя **дыялектнай лексікі** (*асноўны прыныцы працы Камісіі* – выкарыстанне сродкаў нацыянальнай мовы), **неалагізмы** (*афіксальнае словаўтварэнне, асноваскладанне, калькаванне, семантычны пераклад: твор, чытач, радок, дзённік, задума*), **запозычэнні** (*інтэрнацыяналізмы фізіка-тэхнічнага, матэматычнага і геалагічнага выпускаў, што засвойваліся часцей праз рускую мову*). Агульны недахоп – недакладнае вызначэнне межаў паняццйнага зместу.

Значны ўклад у развіццё нацыянальнай тэрміналогіі ўнеслі народныя пісьменнікі Я. Купала і Я. Колас (на жаль, смерць апошняга перашкодзіла ягоным планам на конт стварэння тэрміналагічнай камісіі). У 1955–1965 гг. працуе сектар тэрміналогіі пры Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі (па прынцыпе збліжэння беларускай тэрміналогіі з рускай). Пэўны ўклад у развіццё тэрміналогіі быў зроблены ў 60–70 гг. *Тэрміналагічнай камісіяй пры БелСЭ* на чале з К. Крапівой. У **1980 г.** пры НАН Беларусі была створана *Рэспубліканская тэрміналагічная камісія*, што складаецца з 9 секцый і ўключае каля 180 вядучых навукоўцаў розных галін ведаў. Камісія займаецца зборам і сістэматызацыяй беларускай навуковай тэрміналогіі.

6. На сучасным этапе: назіраецца **2 выразныя тэндэнцыі:** *выкарыстанне нацыянальных моўных сродкаў* (ва ўмовах выбару паміж запазычаным (часцей рускамоўным) і беларускім варыянтам), *павелічэнне шматслоўных намінацый* (аднаслоўныя тэрміны-англіцызмы шырока распаўсюджваюцца ў іншых мовах, у тым ліку і беларускай, паколькі гэта адпавядае закону эканоміі моўных сродкаў, што важна пры тэрмінаўтварэнні). *Асноўнай праблемай* развіцця і функцыянавання беларускай тэрміналогіі ёсць яе невялікая запатрабаванасць у навукова-тэхнічнай сферы, дзе пераважае руская тэрміналогія. Відавочна, што менавіта моўная палітыка дзяржавы вызначае “запатрабаванасць” нацыянальнай тэрміналогіі ў адпаведнасці з выкарыстаннем або невыкарыстаннем мовы тытульнай нацыі ў грамадска-палітычным жыцці краіны. Пры працяглай жа незапатрабаванасці тэрміналогія, як і мова, набывае элементы штучнасці, нежыццёвасці (часам “смешнасці”), уласцівыя так званым мёртвым мовам, магчымасць далучэння да якіх для беларускай мовы зусім не выключана без кардынальных зменаў у сучаснай моўнай палітыцы Беларусі.

У сучаснай еўрапейскай тэрміналогіі вылучаецца прыкметная *тэндэнцыя інтэрнацыяналізацыі і міжнароднай уніфікацыі*, у мэтах палягчэння міжнароднага супрацоўніцтва, больш аператыўнага абмену навуковай інфармацыяй (дзеянасць **МАУТ** – Міжнароднай арганізацыі па ўніфікацыі тэрміналагічных неалагізмаў, каардынацыйны цэнтр якой створаны і працуе ў Варшаве пры падтрымцы ЮНЕСКА (UNESCO) – Арганізацыя Аб’яднаных Нацый па пытаннях адукацыі, навукі і культуры; часопісы “Babel”, “Neoterm”).

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ:

1. Падрыхтаваць выступленне на тэму “З гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі” (гл. адпаведны пункт практычных заняткаў № 4, таксама тэарэтычны матэрыял “**Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы**”, пытанне **IV**).

2. Падрыхтаваць выступленне на тэму “Знішчэнне беларускай адметнасці ў матэматычнай тэрміналогіі” (гл. раздзел “Асноўная літаратура”, пункт 44. Аняменне: З хронікі знішчэння беларускай мовы. – Вільня, 2000. – С. 124–130).

3. Што аб’ядноўвае ў групы прыведзеныя тэрміны розных галін навукі?

- I. а) мікрафон, грамафон, патэфон, саксафон, вібрафон;
б) філолаг, вірусолаг, стаматолаг, арнітолаг, зоолаг;
в) астраномія, астралогія, астранаўт, астраскоп, астрабіялогія;
г) картаграфія, геаграфія, біяграфія, тамаграфія, фатаграфія;
д) біялогія, біясфера, біяграфія, біясінтэз, біягенез;
е) фанаграма, кардыяграма, праграма, дыяграма, біяграма;
ё) інтэрмедыя, інтэрнацыянальны, інтэр’ер.

- II. а) анамасіялогія, анестэзіялогія, арніталогія, археалогія, астралогія;
б) трансакіянскі, транскантынентальны, трансляцыя, трансплантацыя;
в) аўтамабіль, аўтаномія, аўтапартрэт, аўтабіяграфія, аўтагенез;
г) мікрафон, мікрамір, мікраклімат, мікрафлора, мікрахвалі;
д) аэробус, аэрадром, аэролаг, аэрафлот, аэрапорт;

е) геаграфія, геалогія, геадэзія, геамагнітны, геаметрыя, геапалітыка;

ё) гідраавіяцыя; гідраагрэгат, гідрабіёлаг, гідраграфія, гідрастанцыя.

4. Прачытайце тэкст. Да якога стылю ён належыць? Выдзеліце тэрміны і вызначце, якія з іх падпарадкаваны законам беларускай мовы, а якія не?

Стэрэаметрыя – раздзел геаметрыі, у якім вывучаюцца ўласцівасці прасторавых фігур, г.зн. фігур, якія не належаць адной плоскасці. У стэрэаметрыі разглядаюцца розныя выпадкі ўзаемнага размяшчэння прамых і плоскасцей у прасторы, такія прасторавыя фігуры, як прызма, піраміда, правільныя мнагаграннікі, целы вярчэння і інш. Пры вывучэнні стэрэаметрыі абагульняюцца некаторыя планіметрычныя паняцці: геаметрычнае пераўтварэнне, вектар, прамавугольная сістэма каардынат і г.д.

Большасць прасторавых фігур уяўляе сабой абстракцыі розных прадметаў. У працэсе вывучэння стэрэаметрыі магчымы зварот да гэтых прадметаў, а дакладней – да іх макетаў, зробленых з розных матэрыялаў.

Вывучаючы стэрэаметрыю, неабходна засвоіць не толькі тыя ці іншыя яе паняцці і факты, але і матэматычныя метады, якія прымяняюцца для абгрунтавання гэтых фактаў. Стэрэаметрыя, як і планіметрыя, будзеца наступным чынам:

пералічваюцца зыходныя, якія прымаюцца без азначэнняў, паняцці;

прыводзіцца спіс аксіём;

пры дапамозе зыходных паняццяў даюцца азначэнні іншым геаметрычным паняццям;

на падставе аксіём і азначэнняў даказваюцца тэарэмы.

5. Запішыце тэрміны. Карыстаючыся “Слоўнікам іншамовных слоў” А.М. Булыкі (Мн., 1999), вызначце, з якой мовы яны запазычаны. Растлумачце значэнне выдзеленых слоў.

Узор выканання

Аб’ект (лац.), дэцыметр (лац. + грэч.), хорда (грэч.).

Абсталяваць, абстракцыя, азімут, **аксіёма**, алгарытм, алгебра, альфа, аналіз, арыфметыка, **бяраль**, вертыкальны, гіпатэнуза, гіпатэтычны, гравітацыя, дамінанта, **дысперсія**, дысплэй, **дэльта**, ігрэк, інварыянт, інжынер, інтэграл, **інтэлект**, **інфарматыка**, ірацыянальны, каардыната, каманда, **камера**, карэляцыя, **квадрант**, копія, косінус, лагарыфм, **ліміт**, мантыса, **маса**, матрыца, матэматыка, метр, нумарацыя, парадокс, паралель, **пастулат**, праграма, прагрэсія, **пункт**, пукцір, радыус, сантыметр, сіметрыя, **машына**, тона, трапецыя, трыганаметрыя, **тэхналогія**, **тэхніка**, формула, шаблон, **электроніка**, элементарны, эліпс.

6. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую. Выдзеліце тэрміны і параўнайце іх з адпаведнымі ў рускай мове. Зрабіце свае вывады і назіранні над вымаўленнем і правапісам беларускіх тэрмінаў.

Слово «перспектива» происходит от латинского глагола *perspicio* – «ясно вижу». В изобразительном искусстве перспектива – способ изображения пространственных фигур на плоскости такими, какими они видны из одной неподвижной точки. Из опыта мы знаем, что при удалении предмета его видимые размеры уменьшаются, уходящие в даль параллельные прямые (например, два рельса железнодорожного пути) представляются нам сходящимися в одной точке на горизонте, а круглое озеро выглядит с берега как вытянутый овал.

Точные законы перспективы разрабатывали архитекторы, художники и учёные эпохи Возрождения начиная с XV в., среди них – Ф. Брунеллески, П. Учелло, Пьеро делла Франческа, Леонардо да Винчи, А. Дюрер и другие.

На одной из гравюр А. Дюрера изображено, как художник рисует лютню. Перед ним стоит прибор, который состоит из рамки с натянутой на неё квадратной сеткой и прикреплённым перед ней глазком; глядя в этот глазок на лютню, художник переносит её

изображение на лежащий перед ним лист бумаги, на котором нанесена такая же, как на рамке, квадратная сетка. Это практическая школа перспективы (*Энциклопедический словарь юного математика*).

7. Калі вядома, што частка многіх складаных слоў “фон” (ад грэчаскага phone) у перакладзе азначае “гук”, то якія словы можна ўтварыць, далучыўшы яе да прыведзеных частак.

- 1) Патэ (грамафонная фірма ў Францыі);
- 2) Сакс (імя бельгійскага майстра);
- 3) тэле (ад гр. tele – далёка);
- 4) магніта (ад гр. magnetes – магнетычны);
- 5) Гэкель (ад ням. W. Heckel – прозвішча нямецкага музычнага майстра);
- 6) вібра (ад лац. vibra – дрыжу, вагаюся).

8. Карыстаючыся “Слоўнікам іншамоўных слоў” А.М. Булыкі (Мн., 1999), устанавіце, якія прадметы, з’явы названы паводле прозвішчаў.

Аксель (нарвежскі канькабежац-фігурыст, 1865–1938);

Ангстрэм (шведскі фізік і астраном, 1814–1874);

Балівэр (кіраўнік барацьбы народаў Лацінскай Амерыкі за незалежнасць у пачатку XIX ст., 1783–1830);

Браўнінг (амерыканскі канструктар, 1855–1926);

Верньер (французскі вынаходнік, 1580–1637);

Дрыззіна (нямецкі вынаходнік, 1785–1851);

Дызель (нямецкі інжынер, 1858–1913);

Кардан (італьянскі матэматык, філосаф і ўрач, 1501–1576);

Морзэ (амерыканскі вынаходнік, 1791–1872);

Фарад (англійскі фізік, 1791–1867);

Цэльсій (шведскі астраном і фізік, 1701–1744).

*Ці маюць гэтыя словы адносіны да тэрміналогіі?

9. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Растлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстайцеся слоўнікамі.

Карманный камп’ютер, картридж, кэш-памяць (в информатике), кибернетика, киберсоревнование, киборг, килобайт, килобит, клинч (в информатике), кодировщик-грабер (в информатике), компайлер, компакт-дисковод, компьютеризация, компьютерный класс, контент (в информатике), конфигурация (в информатике), курсор, лазерный принтер, лит-нет (сетература), листинг, лог-файл, локальная сеть, лэптоп (лаптоп), матричный принтер, Макинтош, материнская (системная) плата, механизация, мегабайт, медиатека, меню (в информатике), микрокомп’ютер, микропроцессор, микрочип, мини-комп’ютер, модем, модификация, монитор, мультимедиа, мультимедиа-технология, мышь (в информатике), навигатор, накопитель, неоприрода, ник, ноосфера, Нортон, носитель информации, ноутбук, ноу-хау, оборудование, оборудование периферийное, оборудование технологическое, овердрайв, онлайн.

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Ляшчынская В.А. Беларуская мова: Прафесійная лексіка. – Мн., 2001.
2. Ляшчынская В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка. – Мн., 2003.
3. Арашонкава Г.У., Булыка А.М., Люшчкі У.В., Падлужны А.І. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі. – Мн., 1999.
4. Маршэўская В.В. Беларуская мова: Прафесійная лексіка. – Гродна, 2003.
5. Старавойтава Н.П. Беларуская мова. Гісторыя і сучаснасць. – Мн., 2006.
6. Смольская Т.М., Хрышчановіч Л.У. Беларуская мова. Юрыдычная лексіка. – Мн., 2006.
7. Губкіна А.В., Зразікава В.А. Беларуская мова. Эканамічная лексіка. – Мн., 2009.

8. Беларуская мова / пад агульнай рэдакцыяй прафесара М.С. Яўневіча. – Мн., 1991.
9. Беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор’евай. – Мн., 1994.
10. Сучасная беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфеміка. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор’евай. – Мн., 2006.
11. Практыкум па беларускай мове / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Малажай. – Мн., 1993.
12. Лепешаў І.Я., Малажай Г.М., Панюціч К.М. Практыкум па беларускай мове. – Мн., 2001.
13. Беларуская мова // Энцыклапедыя / пад рэдакцыяй А.Я. Міхневіча. – Мн., 1994.
14. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэдакцыяй акадэміка НАН Беларусі М.В. Бірылы. – Мн., 1987.
15. Кандраценя І.У., Кунцэвіч Л.П. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы. – Мн., 2009.
16. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.
17. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005.
18. Булыка А.М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
19. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. – Мн., 1993.
20. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х тамах. – Мн., 1999.
21. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. Актуальная лексіка (новы). – Мн., 2005.
22. Булыка А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика (новый). – Мн., 2006.
23. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. – Мн., 2009.
24. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы. – Мн., 1987.
25. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
26. Плотнікаў Б.А., Трайкоўская В.П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы. – Мн., 2004.
27. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.
28. Слоўнік беларускай мовы. Цяжасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення / складальнікі Л.А. Ламека, Ул.Б. Ламека. – Мн., 2000.
29. Беларуская-рускі слоўнік. У 2-х тамах. – Мн., 2-е выд., 1988–1989.
30. Русско-белорусский словарь. В 3-х томах. – Мн., 5-е изд., 1994.
31. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авторы-составители: З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.А. Борковская. – Мн., 2007.
32. Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авторы-составители: В.И. Куликович, А.Н. Булыко, Н.В. Полещук. – Мн., 2009.
33. Словарь белорусско-русский, русско-белорусский : 40 000 слов / ред.-сост. Н.С. Лявер. – Мн., 2011.
34. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 2008.
35. Болсун А.І., Рапановіч Я.Н. Слоўнік фізічных і астранамічных тэрмінаў. – Мн., 1979.
36. Сухая Т., Еўдакімава Р., Трацякевіч В., Гузень Н. Тэрміналагічны слоўнік па вышэйшай матэматыцы для ВНУ. – Мн., 1993.
37. Самайлюковіч Уладзімір, Пазняк Уладзімір, Сабалеўскі Аляксандр. Руска-беларускі фізічны слоўнік. – Мн., 1994.
38. Лакоцін Л.А. Руска-беларускі слоўнік матэматычных тэрмінаў. – Магілёў, 1994.
39. Физический энциклопедический словарь. – М., 1960.
40. Русско-белорусский математический словарь / под общей редакцией Я.В. Радыно. – Мн., 1993.
41. Краевская Н.П., Гринберг Б.В., Красней В.П. Русско-беларуский словарь электротехнических терминов. – Мн., 1994.
42. Костюкович Н.Н., Люштик В.В., Щербин В.К. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов. – Мн., 1995.

43. Современный русско-белорусский политехнический словарь / автор-составитель: А.Н. Булыко. – Мн., 2007.
44. Майсеня Людміла, Юфераў Васіль. Знішчэнне беларускай адметнасці ў матэматычнай тэрміналогіі // Аняменне: 3 хронікі знішчэння беларускай мовы. – Вільня, 2000. – С. 124 – 30.
45. Паведамленне выкладчыка па тэме (гл. тэарэтычны матэрыял “**Лексічная сістэма беларускай літаратурнай мовы**”, пытанні: **8. Паходжанне тэрмінаў. 9. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі. IV. З гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі.**

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мн., 1990.
2. Беларуская энцыклапедыя. У 18-ці тамах. – Мн., 1996–2004.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 19-е изд., 1987.
4. Орфографический словарь русского языка / под редакцией С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко, Л.И. Скворцова. – М., 26-е изд., 1988.
5. Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы / под редакцией Р.И. Аванесова. – М., 3-е изд., 1987.
6. Бордович А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сопоставительный курс русского и белорусского языков. – Мн., 1999.
7. Руденко Е.Н., Кожинова А.А., Задворная Е.Г. Белорусский язык. Профессиональная лексика. – Мн., 2005.
8. Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык. Для говорящих по-русски. – Мн., 2008.

ПЛАН ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ № 6

Тэма: Тыпы слоўнікаў беларускай мовы

ПЫТАННІ:

1. Прадмет і задачы лексікаграфіі:

- а) практычныя і тэарэтычныя задачы лексікаграфіі і прычыны складання слоўнікаў;
- б) падача загалоўнага слова і размяшчэнне слоў у слоўніку;
- в) паняцце слоўнікавага артыкула і яго структура ў залежнасці ад тыпу слоўніка;
- г) сэнсавая характарыстыка слова (тлумачэнне слова);
- д) граматычная і стылістычная характарыстыкі слова (выкарыстанне розных памет);
- е) пераклад на іншую мову (перакладныя слоўнікі), залежнасць ілюстрацыйнага матэрыялу (□) ад тыпу слоўніка, тэрміналагічныя (○) і фразеалагічныя (◇) спалучэнні і іх знакі, этымалагічная даведка слова.

2. Тыпы і віды слоўнікаў беларускай мовы і іх характарыстыка:

а) агульная характарыстыка энцыклапедычных слоўнікаў: загалоўныя словы, іх размяшчэнне (у алфавітным парадку або па тэматычнаму прынцыпу (па галінах ведаў), спецыфіка структуры слоўнікавага артыкула, ілюстрацыі;

б) віды энцыклапедычных слоўнікаў: агульныя і галіновыя; агульныя (універсальныя) энцыклапедычныя слоўнікі і іх характарыстыка: “Беларуская Савецкая Энцыклапедыя” (БелСЭ) у 12-ці тамах (1969–1975), “Беларуская ССР. Кароткая энцыклапедыя” (КЭБССР) у 5-ці тамах (1978–1981), “Беларуская энцыклапедыя” ў 18-ці тамах (1996–2004) і інш.; галіновыя энцыклапедычныя слоўнікі і іх характарыстыка: “Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя” (1980; 1989), “Архітэктура Беларусі” (1982), “Энцыклапедыя прыроды Беларусі” ў 5-ці тамах (1983–1986), “Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі” ў 5-ці тамах (1984–1987), “Геаграфія Беларусі: Энцыклапедычны даведнік” (1992), “Энцыклапедыя гісторыі Беларусі” ў 6-ці тамах (1993–2003), “Беларуская мова: Энцыклапедыя” (1994) і інш. Выдадзены энцыклапедычныя слоўнікі (біяграфічныя) “Янка Купала: Энцыклапедычны даведнік” (1986) і “Францыск Скарына і яго час: Энцыклапедычны даведнік” (1988), “Беларускія пісьменнікі: Бібліяграфічны слоўнік” у 6-ці тамах (1992–1995) і інш.

в) агульная характарыстыка лінгвістычных слоўнікаў: размяшчэнне слоў (у алфавітным або ў алфавітна-гнездавым парадку), структура слоўнікавага артыкула, ілюстрацыі;

г) падзел лінгвістычных слоўнікаў на тры тыпы: аднамоўныя, двухмоўныя і шматмоўныя; характарыстыка двухмоўных і шматмоўных слоўнікаў (перакладных), прыклады двухмоўных слоўнікаў: “Падручны польска-беларускі слоўнік” (1962), “Украінска-беларускі слоўнік” В.П. Лемцюговай (1980), “Русско-белорусский словарь” у 2-х тамах (2-е выд., 1982), “Беларуска-рускі слоўнік” у 2-х тамах (2-е выд., 1988–1989), школьны “Русско-белорусский словарь” С.М. Грабчыкава (1990), школьны “Белорусско-русский словарь” (3-е выд., 1991), “Русско-белорусский словарь” у 3-х тамах (5-выд., 1994), “Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь” (аўтары-складальнікі: З.І. Бадзевіч, Ж.Я. Белакурская, Н.Ф. Баркоўская, 2007), “Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь” (аўтары-складальнікі: У.І. Куліковіч, А.М. Булыка, Н.В. Паляшчук, 2009), “Русско-белорусский словарь” у 3-х тамах (10-е выд., 2012), “Беларуска-рускі слоўнік” у 3-х тамах (4-е выд., 2012) і інш.; прыклады шматмоўных слоўнікаў: “Нямецка-беларуска-рускі слоўнік” (1988), “Англа-беларуска-рускі слоўнік” (1989), “Англійска-беларуска-рускі слоўнік” (2004) і інш.; спецыяльныя або тэрміналагічныя слоўнікі “Падручны руска-беларускі слоўнік біялагічных тэрмінаў” (1992), “Кароткі эканамічны слоўнік” (1993), “Руска-беларускі фізіка-геаграфічны слоўнік” З. Андрэеўскай, І. Галая

(1994), “Руска-беларускі слоўнік матэматычных тэрмінаў” Л.А. Латоціна (1994), “Русско-белорусский словарь электротехнических терминов” Н.П. Краеўскай, Б.В. Грынберга, В.П. Краснея (1994), “Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов” М.М. Касцюковіча, У.В. Люшціка, В.К. Шчэрбіна (1995), “Современный русско-белорусский политехнический словарь (аўтар-складальнік: А.М. Булыка, 2007) і інш.;

д) агульная характарыстыка аднамоўных слоўнікаў і іх падзел паводле прызначэння: тлумачальныя, этымалагічныя, арфаграфічныя, слоўнікі амонімаў, сінонімаў, антонімаў, паронімаў, фразеалагічныя, марфемныя, словаўтваральныя, анамастычныя і інш.;

е) асноўная прыкмета тлумачальных слоўнікаў: сэнсавая характарыстыка слова; падзел тлумачальных слоўнікаў паводле прызначэння: нарматыўныя, слоўнікі мовы пісьменніка, дыялектныя, гістарычныя;

ё) прыклады нарматыўных тлумачальных слоўнікаў: “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” ў 5-ці тамах (1978–1984), “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы для сярэдняй школы” А.Я. Баханькова, І.М. Гайдукевіча, П.П. Шубы (3-е выд., 1979), аднатомны “Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” (1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005), “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” А.М. Булыкі (2005), “Слоўнік іншамовных слоў” А.М. Булыкі (1993), “Слоўнік іншамовных слоў” у 2-х тамах А.М. Булыкі (1999), “Слоўнік іншамовных слоў. Актуальная лексіка” А.М. Булыкі (2005), “Слоўнік новых слоў беларускай мовы” В.І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч (2009) і інш. і іх характарыстыка, структура слоўнікавага артыкула;

ж) характарыстыка слоўнікаў мовы пісьменніка і іх прыклады: “Слоўнік мовы Ф. Скарыны” ў 3-х тамах У.В. Анічэнкі (1977–1994), “Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Я. Коласа” (1993) і інш.;

з) агульная характарыстыка дыялектных слоўнікаў і іх спецыфіка, прыклады дыялектных слоўнікаў: “Дыялектны слоўнік” у 3-х тамах Ф.М. Янкоўскага (1959–1970), “Дыялектны слоўнік з гаворак Зэльвеншчыны” П.У. Сцяцко (1970), “Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці” Т.Ф. Сцяшковіча (1972), “Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны” Т.С. Янковай (1982), “Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча” ў 5-ці тамах (1969–1976), “Тураўскі слоўнік” у 5-ці тамах (1982–1987), “Дыялектны слоўнік Брэстчыны” (1989) і інш.

і) агульная характарыстыка гістарычных слоўнікаў і іх прыклады: “Гістарычны слоўнік беларускай мовы” (выдаецца з 1982 г.) і яго структура;

й) агульная характарыстыка этымалагічных слоўнікаў і іх прыклады: “Этымалагічны слоўнік беларускай мовы” (выдаецца з 1978 г.);

к) агульная характарыстыка арфаграфічных слоўнікаў і іх прыклады: “Арфаграфічны слоўнік” пад рэдакцыяй Л.П. Падгайскага (4-е выд., 1982), “Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне” пад рэдакцыяй М.В. Бірылы (1987), “Арфаграфічны слоўнік для сярэдняй школы” М.П. Лобана, М.Р. Судніка (6-е выд., 1990), “Слоўнік цяжасцей беларускай мовы” Г.У. Арашонкавай, В.П. Лемцюговай (1987; 2005), “Слоўнік цяжасцяў беларускай мовы” Б.А. Плотнікава, В.П. Трайкоўскай (2004), “Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы” І.У. Кандрацэні, Л.П. Кунцэвіч (2009), “Беларускі арфаграфічны слоўнік” (укладальнікі Л.П. Кунцэвіч, І.У. Кандрацэня, 2009), “Слоўнік сучаснай беларускай мовы” У.М. Завальнюка, М.Р. Прыгодзіча, В.К. Раманцэвіч (2009) і інш. і іх структура;

л) агульная характарыстыка слоўнікаў сінонімаў, іх спецыфіка і структура, прыклады: “Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў” М.К. Клышкі (2-е выд., 1993; 2005 – надрукаваны па выданні: Клышка М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў. – Мн., 1976; ахоплівае каля 1900 сінанімічных радоў (больш за 11000 тысяч слоў сучаснай беларускай мовы), “Слоўнік сінонімаў беларускай мовы” М.С. Шведава (2004);

м) агульная характарыстыка слоўнікаў амонімаў і іх прыклады: “Слоўнік амонімаў беларускай мовы” В.Дз. Старычонка (1991) і яго структура (змяшчае 1265 аманімічных пар і груп слоў у асноўнай частцы і больш як 750 у раздзеле “Субстантыўная аманімія”);

н) агульная характарыстыка слоўнікаў антонімаў і іх прыклады: “Слоўнік антонімаў беларускай мовы: Канкрэтныя выпадкі ўжывання” У.М. Лазоўскага (1994) і яго структура;

о) агульная характарыстыка слоўнікаў паронімаў і іх прыклады: “Слоўнік паронімаў беларускай мовы” С.М. Грабчыкава (1994) дае тлумачэнне прыкладна 3300 словам, блізкім па гучанні, але розным паводле значэння;

п) агульная характарыстыка фразеалагічных слоўнікаў і іх прыклады: “Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі” Е.С. Мяцельскай, Я.М. Камароўскага (1972), “Фразеалагічны слоўнік для сярэдняй школы” Н.В. Гаўрош, І.Я. Лепешава, Ф.М. Янкоўскага (1973), “Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы” І.Я. Лепешава ў 2-х тамах (1993), “Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў” І.Я. Лепешава ў 2-х частках (1981, 1993), “Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў” І.Я. Лепешава (2004) і інш. і іх структура;

р) спецыфіка структуры “Марфемнага слоўніка беларускай мовы” А.М. Бардовіча, Л.М. Шакуна (2-е выд., 1989), “Школьнага марфемнага слоўніка беларускай мовы” А.М. Бардовіча, А.С. Мормыш, Л.М. Шакуна (2005), “Словаўтваральнага слоўніка беларускай мовы” А.М. Бардовіча, М.М. Круталевіча, А.А. Лукашанца (2000), “Школьнага словаўтваральнага слоўніка беларускай мовы” А.М. Бардовіча, М.М. Круталевіча, А.А. Лукашанца (2006);

с) агульная характарыстыка анамастычных слоўнікаў і іх прыклады: “Слоўнік асабовых імён” М.Р. Суднікі (1965), “Слоўнік асабовых уласных імён” М.Р. Суднікі (2-е выд., 2005), “Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці” (1977), “Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобласці” (1980), “Беларуская антрапанімія” М.В. Бірылы (1981), “Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці” (1981), “Слоўнік назваў населеных пунктаў Гродзенскай вобласці” (1982), “Анамастычны слоўнік твораў Якуба Коласа” (1990), “Слоўнік беларускіх імёнаў” І.Я. Яшкіна (2009), “Слоўнік асабовых уласных імён” А.К. Усціновіч (2011) і інш. і іх структура.

3. Этапы фарміравання і развіцця беларускай лексікаграфіі:

а) прычыны ўзнікнення лексікаграфіі ў розных народаў свету;

б) першы этап (даслоўнікавы) беларускай лексікаграфіі (пачатак XVI ст.): дзейнасць Ф. Скарыны;

в) другі этап (ранні слоўнікавы) (канец XVI–XIX ст.) і яго характарыстыка: першы друкаваны перакладны слоўнік “Лексисъ” Л. Зізанія (1569 г.), першы шматмоўны перакладны слоўнік “Лексиконъ” П. Бярынды (1627 г.), тлумачальны “Слоўнік беларускай мовы” І.І. Насовіча (1870 г.) і іх характарыстыка;

г) трэці этап (этап высокаразвітой лексікаграфіі) (канец XIX – пачатак XXI ст.) і яго характарыстыка, цэнтры лексікаграфічнай працы ў Рэспубліцы Беларусь: філіял “Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы” ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі”, кафедры беларускай і рускай моў ВУНУ краіны.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ:

1. Прачытайце і параўнайце будову слоўнікавых артыкулаў. Вызначце тып і від слоўнікаў, з якіх яны ўзяты (вусна).

ІНФАРМАТЫКА, навука, якая вывучае структуру і агульныя ўласцівасці *інфармацыі*, а таксама заканамернасці яе стварэння, пераўтварэння, перадачы і выкарыстання ў розных галінах дзейнасці чалавека з дапамогай ЭВМ. Даследуе карыстальніцкія аспекты апрацоўкі інфармацыі, уплыў інфарм. працэсаў на эканоміку, навуку, сац. развіццё грамадства; аналізуе інфармацыю ў выглядзе ведаў, а таксама яе семантычныя аспекты (сэнс, каштоўнасць і інш.) і сістэмы забеспячэння інтэлектуальнага ўзаемадзеяння людзей.

Узнікла на мяжы бібліятэчнаўства, кібернетыкі, лінгвістыкі, матэм. логікі, навуказнаўства і інш. Уключае тэарэт. і прадмет і метады, змест, структура і ўласцівасці навук. інфармацыі, навук. камунікацыі, інфарм. пошук, распаўсюджанне і выкарыстанне навук. інфармацыі, а таксама групу дысцыплін, якія вывучаюць розныя аспекты апрацоўкі і выкарыстання ЭВМ (прыкладная матэматыка, праграмаванне,

праграмнае забеспячэнне, дыскрэтная матэматыка, архітэктара ЭВМ і інш.). З 1970-х г. пачала фарміравацца як навук. база распрацоўкі, стварэння і выкарыстання ЭВМ у кіраванні, планаванні і праектаванні, навук. даследаваннях, адукацыі і інш. і азначала пераход ад аўтаматызацыі дапаможных аперацый да выкарыстання ЭВМ у якасці інтэлектуальных памочнікаў людзей.

ІНФАРМАТЫКА, -і, ДМ -цы, ж. Навука аб агульных уласцівасцях і структуры навуковай інфармацыі, заканамернасцях яе стварэння, пераўтварэння, назапашвання, перадачы і выкарыстання.

2. Выпішыце з “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” (Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005) па два слоўніковыя артыкулы мнагазначных слоў і слоў-амонімаў. Назавіце асаблівасці іх будовы.

3. Спісаць словы, устаўіць прапушчаныя літары. Да выдзеленых слоў запісаць сінонімы. Астатнія словы растлумачыць вусна. Пры неабходнасці карыстацца тлумачальным, сінанімічным і арфаграфічным слоўнікамі.

Абарыген, а...кцы...н, б...л...тэнь, балатавацца, сімпозі...м, д...фект, інт...л...гент, атэіст, дэканат, кам...нтарый, карэктны, кал...кві...м, асіміляцыя, тун...ль, крэдыт, кам...ніке, ман...фестацыя, інт...рв...нцыя, грандыёзны, дэвіз, дамінаваць, п...літэхнічны, літаральны.

4. Перакладзіце прапанаваныя ніжэй анекдоты на беларускую мову (пісьмова).

А. Гансу Ландольту належыць шутка: «Фізікі работуюць добрымі метадамі с пложымі рэчывамі, хімікі – пложымі метадамі с добрымі рэчывамі, а фізхімікі – пложымі метадамі с пложымі рэчывамі».

Б. Резерфорд гаворыў, што ўсе навукі можна раздзяліць на дзве групы – на фізіку і калекцыянаванне марок.

В. На stole у Нерста стояла пробірка с органічэскім с’ядіненнем д’іфенілметанам, температура плавленьня которага 26° С. Ёсці ў 11 утра препарат таяў, Нерст в’дыхал: «Протів прыроды не попрешь!». І уводіў студэнтаў занямацца грэблэй і плаваннем».

5. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Растлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстаіцеся слоўнікамі.

Онлайн-версія, апэратівная памяць, апэратар (в інфарматыке), апэраціонная сістэма, оптрон, опція, отсканіраваць, офлайн, палмтоп (в інфарматыке), папка (в інфарматыке), парк высокіх тэхналогій (сіліконовая доліна), пароль (в інфарматыке), патч (в інфарматыке), пейджер, Пентіум, перазагрузка камп’ютэра, персістор, персанальны камп’ютэр, перфокарта.

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор’евай. – Мн., 1994.
2. Сучасная беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфеміка. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор’евай. – Мн., 2006.
3. Беларуская мова / пад агульнай рэдакцыяй прафесара М.С. Яўневіча. – Мн., 1991.
4. Старавойтава Н.П. Беларуская мова. Гісторыя і сучаснасць. – Мн., 2006.
5. Губкіна А.В., Зразікава В.А. Беларуская мова. Эканамічная лексіка. – Мн., 2009.
6. Практыкум па беларускай мове / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Малажай. – Мн., 1993.
7. Лепешаў І.Я., Малажай Г.М., Панюціч К.М. Практыкум па беларускай мове. – Мн., 2001.
8. Сіўковіч В.М. Сучасная беларуская мова // Даведнік. – Мн., 2005.
9. Сіўковіч В.М. Беларуская мова ў пытаннях і адказах. – Мн., 2005.
10. Сямешка Л.І. Беларуская мова. – Мн., 1999.
11. Руденка Е.Н., Кожинова А.А., Задворная Е.Г. Беларускі язык: Професіональная лексіка. – Мн., 2005.

12. Беларуская мова // Энцыклапедыя / пад рэдакцыяй А.Я. Міхневіча. – Мн., 1994.
13. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэдакцыяй акадэміка НАН Беларусі М.В. Бірылы. – Мн., 1987.
14. Кандрацэня І.У., Кунцэвіч Л.П. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы. – Мн., 2009.
15. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.
16. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005.
17. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў (новы). – Мн., 1993.
18. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х тамах. – Мн., 1999.
19. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. Актуальная лексіка (новы). – Мн., 2005.
20. Булыко А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика (новый). – Мн., 2006.
21. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. – Мн., 2009.
22. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы. – Мн., 1987.
23. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
24. Плотнікаў Б.А., Трайкоўская В.П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы. – Мн., 2004.
25. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.
26. Слоўнік беларускай мовы. Цяжасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення / складальнікі Л.А. Ламека, Ул.Б. Ламека. – Мн., 2000.
27. Беларуска-рускі слоўнік. У 2-х тамах. – Мн., 2-е выд., 1988–1989.
28. Русско-белорусский словарь. В 3-х томах. – Мн., 5-е изд., 1994.
29. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авторы-составители: З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.А. Борковская. – Мн., 2007.
30. Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авторы-составители: В.И. Куликович, А.Н. Булыко, Н.В. Полещук. – Мн., 2009.
31. Словарь белорусско-русский, русско-белорусский : 40 000 слов / ред.-сост. Н.С. Лявер. – Мн., 2011.
32. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 2008.
33. Болсун А.І., Рапановіч Я.Н. Слоўнік фізічных і астранамічных тэрмінаў. – Мн., 1979.
34. Сухая Т., Еўдакімава Р., Трацякевіч В., Гузень Н. Тэрміналагічны слоўнік па вышэйшай матэматыцы для ВНУ. – Мн., 1993.
35. Самайлюковіч Уладзімір, Пазняк Уладзімір, Сабалеўскі Аляксандр. Руска-беларускі фізічны слоўнік. – Мн., 1994.
36. Латоцін Л.А. Руска-беларускі слоўнік матэматычных тэрмінаў. – Магілёў, 1994.
37. Физический энциклопедический словарь. – М., 1960.
38. Русско-белорусский математический словарь / под общей редакцией Я.В. Радыно. – Мн., 1993.
39. Краевская Н.П., Гринберг Б.В., Красней В.П. Русско-белорусский словарь электротехнических терминов. – Мн., 1994.
40. Костюкович Н.Н., Люштик В.В., Щербин В.К. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов. – Мн., 1995.
41. Современный русско-белорусский политехнический словарь / автор-составитель: А.Н. Булыко. – Мн., 2007.
42. Паведамленне выкладчыка па тэме (гл. тэарэтычны матэрыял “**Тыпы слоўнікаў беларускай мовы**”, пытанні: **1. Прадмет і задачы лексікаграфіі. 2. Тыпы і віды слоўнікаў беларускай мовы і іх характарыстыка. 3. Этапы фарміравання і развіцця беларускай лексікаграфіі.**

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мн., 1990.

2. Асветнікі зямлі беларускай (X – пачатак XX ст.) // Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 2001. – С. 80–82, 180–182, 309–310.
3. Беларускія пісьменнікі. Бібліяграфічны слоўнік. У 5-ці тамах. – Мн., 1992 – 1995. – Т. 2, С. 517–519. – Т. 4, С. 381–383.
4. Беларусь // Энцыклапедычны даведнік. – Мн., 1995.
5. Беларуская энцыклапедыя. У 18-ці тамах. – Мн., 1996–2004.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 19-е изд., 1987.
7. Орфографический словарь русского языка / под редакцией С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко, Л.И. Скворцова. – М., 26-е изд., 1988.
8. Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы / под редакцией Р.И. Аванесова. – М., 3-е изд., 1987.
9. Бордович А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сравнительный курс русского и белорусского языков. – Мн., 1999.
10. Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык. Для говорящих по-русски. – Мн., 2008.

ПЛАН ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ № 7

Тэма: Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму. Паняцце моўнай нормы. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння

ПЫТАННІ:

I. Паняцце білінгвізму. Асноўныя прынцыпы білінгвізму:

- а) мова тутыльнай нацыі і паняцце *білінгвізму* і *полілінгвізму*;
- б) свабоднае валоданне абедзвюма мовамі і вынікі альтэрнатыўнага двухмоўя ў нашай краіне (псіхічная раскаардынаванасць і падваенне асобы, неўраўнаважанасць і маргінальнасць);
- в) асэнсаванне страты нацыянальнай (духоўнай) ідэнтычнасці, нацыянальная дэградацыя беларусаў ў працах філосафаў, у творах выбітных беларускіх пісьменнікаў і паэтаў і як вынік “посткаланіяльны синдром”;
- г) нетрадыцыйнасць беларуска-рускага білінгвізму і становчая ацэнка класічнай полілінгвальнасці (спрыяе дыялогу цывілізацый).

II. Віды беларуска-рускага білінгвізму. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму і яе ўзроўні (віды):

- а) *асіметрычны, адмоўны і ненарматыўны* віды беларуска-рускага білінгвізму і іх характарыстыка;
- б) азначэнне паняцця *інтэрферэнцыя* і яе моўныя ўзроўні (віды) і прыклады: фанетычны, акцэнталагічны, словаўтваральны, лексічны, марфалагічны, сінтаксічны;
- в) уплыў розных фактараў і прычынаў на ўзровень інтэрферэнцыі ў грамадстве і актуальнасць праблемы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму: існаванне і захаванне беларускай мовы і беларусаў як этнасу;
- г) парадоксы і загадкі беларускай мовы: чаму мы так выразна асацыюем сябе з гэтай мовай, але фактычна не размаўляем на ёй?
- д) становішча мовы ў грамадстве як ідэнтыфікатар культуры соцыуму і тэндэнцыя развіцця нацыі ў сучаснай сацыякультурнай прасторы; родная мова – найважнейшы сродак перадачы сістэмы каштоўнасцяў і культурнага самавыяўлення, вырашальны фактар самаідэнтыфікацыі беларускага народа;
- е) даныя ЮНЭСКО аб мовах свету і іх праблемах: больш як палова з 6 тысяч дакументаваных моваў свету трапляюць у катэгорыю “моваў пад пагрозай знікнення”; каля паўсотні моваў, на якіх гаворыць толькі па адным чалавеку; амаль кожныя два тыдні ў свеце знікае адна мова; няспынная хада глабалізацыі і паралельны ёй працэс уаднастаення моваў пагражае свету збядненнем моўнай палітры.

III. Паняцце нормы. Нормы літаратурнай мовы:

1. Беларуская літаратурная мова і яе развіццё ў параўнанні з іншымі славянскімі мовамі.

2. Наяўнасць нормы – істотная асаблівасць літаратурнай мовы.

3. Сістэма нормаў беларускай літаратурнай мовы і іх характарыстыка:

- а) арфаэпічныя і акцэнталагічныя;
- б) арфаграфічныя;
- в) лексічныя і фразеалагічныя;
- г) словаўтваральныя;
- д) граматычныя (марфалагічныя);
- е) стылістычныя;
- ё) пунктуацыйныя.

4. Вусная і пісьмовая разнавіднасці літаратурнай мовы:

- а) вуснае маўленне і яго асаблівасці;
- б) пісьмовае маўленне і яго асаблівасці.

V. Арфаэпія і яе задачы.

1. Фарміраванне беларускага літаратурнага вымаўлення:

а) умовы фарміравання новай беларускай літаратурнай мовы ў XIX ст. у параўнанні з іншымі еўрапейскімі мовамі (фарміраваліся ўжо ў XVIII–XIX стст.);

б) пачатак развіцця беларускай літаратурнай мовы (XIX – пач. XX стст.): адсутнасць дасканалага, упарадкаванага правапісу, строгіх вымаўленчых норм; агульныя рысы ў маўленні людзей, што карысталіся вуснай формай беларускай мовы: аканне, дзеканне і цеканне, мяккія афрыкаты [дз’], [ц’], зацвярдзелыя [ж], [ш], [дж], [ч], [р], фрыкатыўны [γ], паўгалосны або губна-губны [ў], асіміляцыйная мяккасць [з’], [с’] і інш, замацаванне гэтых фанетычных рыс у якасці арфаэпічных правіл; выпрацоўка арфаэпічных норм і ўпарадкаванне беларускага правапісу; перадумовы выпрацоўкі літаратурнага вымаўлення ў пач. XX ст.: першы беларускі тэатр І. Буйніцкага, публічныя прамовы Цёткі і інш. беларускіх дзеячаў, “Беларуская граматыка для школ” (1918 г.) Б. Тарашкевіча;

в) набыццё беларусамі дзяржаўнасці і пашырэнне сферы ўжывання вуснай беларускай літаратурнай мовы ў 1920-я гады XX ст.: адкрыццё навуковых, навучальных і культурна-асветных устаноў, Беларускага дзяржаўнага тэатра ў Мінску (1920 г.), Другога беларускага тэатра ў Віцебску (1926 г.), усталяванне і стабілізацыя норм вуснай літаратурнай мовы, якія склаліся пераважна да 30-х гадоў XX ст.;

г) сувязь нормаў вуснага літаратурнага маўлення з нормамі пісьмовай мовы, змены ў беларускім правапісе 1933 г. і “Беларуская граматыка для школ” (1918 г.) Б. Тарашкевіча: правапіс і вымаўленне часціцы *не* і прыназоўніка *без*: *ня буду, бяз гора, [н’а] буду, [б’аз] гора* ў “Беларускай граматыцы для школ” Б. Тарашкевіча і адпаведна *не буду, без гора*, але *[н’а] буду, [б’аз] гора* пасля рэформы правапісу 1933 г., ненарматыўнае вымаўленне *[н’э] буду, [б’эз] гора*; змяненне гучання іншамовных слоў: замест прынятага ў 20-я гады вымаўлення (і напісання): *[Л’о]ндан (Лёндон), к[л’а]са (кляса), фі[л’ол’о]гія (філ’ол’огія), г[л’о]бус (глёбус), фі[л’о]зофія (філ’эзофія), моно[л’о]г (монолог)* стала вымаўляцца і адпаведна пісацца *[Ло]ндан (Лондан), к[ла]с (клас), фі[лало]гія (філалогія), г[ло]бус (глобус), фі[ла]софія (філасофія), мана[ло]г (маналог)*, праз правапіс замацавалася мяккае вымаўленне зычных у словах тыпу *газета – га[з’е]та, імперыя – ім[н’е]рыя, медыцына – [м’е]дыцына, сімвал – [с’і]мвал, элемент – эле[м’е]нт, кафедра – ка[ф’е]дра замест газэта – га[зэ]та, імперыя – ім[нэ]рыя, мэдыцына – [мэ]дыцына, сымболь – [сы]мболь, элемент – эле[мэ]нт, катэдра – ка[тэ]дра*;

д) удакладненні 1957 г. ў правапіс 1933 г.: змяненне вымаўлення т.зв. “інтэрнацыянальна-рэвалюцыйных”, якія раней не падпарадкоўваліся агульнаму правілу аб аканні і адпаведна пісалася і вымаўлялася *комуна, піонер, комсомол, совет, большэвік, рэволюцыя, пролетарый, соцыялізм, комунізм*; уплыў дыялектнай мовы: замацаванне вымаўлення і напісання форм 1-ай асобы множнага ліку дзеясловаў з канчаткамі *-ом, -ём (бяром, нясём, ідзём)*; з’яўленне варыянтных формаў *тыпу грошай – грошаў, хваль – хваляў*, акцэнтных формаў слоў тыпу *навакол – навокал, цагліна – цэглина, выsóка – вы́сака* і інш.;

е) перадумовы з’яўлення і ўвядзення ў дзеянне Закона Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, прынятага Палатай прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь 24 чэрвеня 2008 г., адобранага Саветам Рэспублікі Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь 28 чэрвеня 2008 г. і падпісанага Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь 23 ліпеня 2008 г.; асноўныя змены ў правапісе, адлюстраваныя ў Законе Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (Мн., 2008);

ё) захаванне да нашага часу ў нязменным выглядзе асноўных рыс літаратурнага вымаўлення: вельмі мяккае вымаўленне свісцячых [с’], [з’] перад мяккімі зычнымі і галоснымі пярэдняга рада, цвёрдае вымаўленне [р] і шыпячых, паўгалосны ці губна-губны

[ў], вымаўленне [дз’], [ц’] на месцы этымалагічных [д’], [т’] (дзеканне і цеканне), аканне і інш. і іх адрозненне ад суседскіх славянскіх моў.

2. Стылі літаратурнага вымаўлення:

а) вызначэнне стыляў маўлення ў залежнасці ад мэты і прадмета маўлення, ад сітуацыі (афіцыйнай ці звычайнай, бытавой), у залежнасці ад таго, хто суразмоўца, звяртаюцца да аднаго чалавека ці многіх (напрыклад, на сходзе, лекцыі) і г.д.;

б) няпоўны, ці гутарковы, і поўны, ці афіцыйны, акадэмічны або кніжны, гутарковы і цэнтральны стылі вымаўлення;

в) асноўны крытэрыі размежавання поўнага і няпоўнага стыляў: гэта тэмп маўлення і ступень увагі, з якой гавораць адносіцца да свайго вымаўлення.

3. Асноўныя нормы беларускага літаратурнага вымаўлення:

а) прычыны трывалага авалодання арфаэпічнымі нормаў: веданне гістарычнай абумоўленасці наяўнасці тых ці іншых гукаў у мове, моўная традыцыя, пэўныя заканамернасці ці правілы з’яўлення ў слове менавіта гэтага, а не якога-небудзь іншага гукі;

б) канкрэтныя правілы літаратурнага вымаўлення: правілы вымаўлення некаторых (спецыфічных для беларускай мовы) гукаў моцных пазіцый; правілы, заснаваныя на пазіцыйных чаргаваннях гукаў (вымаўленне гукаў слабых пазіцый); правілы вымаўлення запазычаных слоў;

в) група правіл, якія вызначаюцца пераважна моўнай традыцыяй: 1) заўсёды цвёрдае вымаўленне гукаў [р], [ж], [ш], [дж], [ч]; 2) вымаўленне фрыкатыўнага, працяжнага гукі [γ]; 3) вымаўленне як аднаго гукі афрыкат [дж], [дз’], [дз]; 4) цвёрдае вымаўленне афрыкаты [ц] і мяккае вымаўленне афрыкаты [ц’] на месцы этымалагічна мяккага [т’]; 5) вельмі мяккае (мякчэй, чым у суседніх славянскіх мовах) вымаўленне свісцячых [з’] і [с’];

г) правілы другой групы, заснаваныя на пазіцыйных чаргаваннях гукаў – аснова сучаснай беларускай арфаэпіі: асімілятыўныя змены зычных, аканне і інш.

4. Вымаўленне зычных і іх спалучэнняў:

а) вымаўленне фрыкатыўнага [γ] і выбухнога [г];

б) цвёрдае вымаўленне губных зычных [б], [п], [м], [ф] перад мяккімі зычнымі, на канцы слова і перад [й’] і адпаведна мяккае ў рускай мове;

в) вымаўленне губна-зубнога [v] ці губна-губнога [w] гукаў перад галоснымі, якія на пісьме абазначаюцца літарай *в*;

г) вымаўленне паўгалоснага [ў] ці губна-губнога [w] гукаў на месцы этымалагічнага [в] у становішчы пасля галоснага перад зычным ці пасля галоснага ў канцы слова, на месцы этымалагічнага [л] пасля галоснага ў канцы дзеясловаў прошлага часу мужчынскага роду адзіночнага ліку, а таксама ў сярэдзіне некаторых слоў, якія на пісьме абазначаюцца літарай *ў*, і адпаведна [л] у рускай мове;

д) гукі [ж], [ш], [дж], [ч], [р] у беларускай літаратурнай мове;

е) асаблівасці вымаўлення ў беларускай мове афрыкат (злітных гукаў) [дж], [дз], [дз’], спалучэнняў гукаў [д] і [з], [д] і [ж];

ё) вымаўленне гукаў [д], [т] пры змякчэнні (т.зв. дзеканне” і “цеканне”), у запазычаных словах, у словах з суфіксамі (суфіксальнымі ўтварэннямі) *-ін-, -ір-, -ік-, -ёр-, -(ей)ск-, -(е)ец*, перад мяккімі [в’], [м’], на стыку марфем (прыстаўкі і кораня), у прыназоўніках, у форме давальнага і меснага склонаў назоўнікаў на *-тва, -тво*;

ж) асаблівасці вымаўлення мяккіх свісцячых [з’], [с’], [дз’], [ц’] (у адрозненне ад цвёрдых свісцячых [з], [с], [дз], [ц]) у беларускай мове ў параўнанні з рускай мовай; вымаўленне мяккіх свісцячых [з’], [с’] перад мяккімі губнымі і зубнымі зычнымі ў словах і на стыку самастойнага і службовага слова (“асіміляцыйнае памякчэнне”); цвёрдае вымаўленне [з] і [с] перад прыназоўнікамі *праз і цераз: цэраз лес, праз цябэ*, губнымі [в’], [м’] у некаторых выпадках не ў пачатку слова, мяккімі заднеязычнымі [γ’ (г’)], [к’], [х’]; цвёрдае і мяккае вымаўленне (варыянтнае) [з] і [с] і [з’] і [с’] перад [ф’] у запазычаных словах; на стыку самастойных слоў: *лес зімой*;

з) мягкае вымаўленне зубных гукаў [н’], [л’] перад мяккімі [дз’], [ц’], [н’], [й’], зычнага [л’] перад спалучэннем *ск*, гука [н’] у большасці выпадкаў перад [с’], [з’], [л’]; цвёрдае вымаўленне [н] перад гукамі [с’], [з’]; у словах з трохгукавым спалучэннем зычных гук [н] не змякчаецца: *дра[нц’в’]’эць*;

і) вымаўленне падоўжаных зычных [з’], [с’], [н’], [л’], [дз’], [ц’], [ж], [ч], [ш] і адпаведна іх непадаўжэнне ў рускай мове; вымаўленне ў такіх выпадках аднаго гук ці спалучэнне зычнага з [й’] (напрыклад, *жы[ц’]’э* ці *жы[ц’й’]’э*) – парушэнне літаратурнай мовы;

й) вымаўленне звонкіх зычных на канцы слова, перад глухімі ў сярэдзіне слова (т.зв. асіміляцыя па “глухасці”), двух звонкіх зычных на канцы слова, глухіх зычных перад звонкімі ў сярэдзіне слова (т.зв. асіміляцыя па “звонкасці”);

к) аглушэнне ў звязнай мове звонкіх зычных на канцы слоў і перад галоснымі і санорнымі, непадпарадкаванне гэтаму правілу прыназоўнікаў на звонкія зычныя: яны аглушаюцца толькі перад глухімі і не аглушаюцца перад галоснымі і санорнымі;

л) вымаўленне глухіх перад звонкімі на стыку самастойных слоў пры запаволеным (азванчэнне) і хуткім (азванчэнне не адбываецца) тэмпе маўлення;

м) вымаўленне спалучэнняў свісцячых гукаў з шыпячымі (т.зв. асіміляцыя па “шыпячасці”) і шыпячых гукаў са свісцячымі (т.зв. асіміляцыя па “свісцячасці”); запаволены тэмп маўлення: гукі [ж] і [ш] могуць не прыпадабняцца да свісцячых; змяненне шыпячых на стыку слоў па глухасці – звонкасці; свісцячыя перад шыпячымі на стыку самастойных слоў захоўваюцца нязменна, у межах фанетычнага слова (службовага і самастойнага) вымаўляюцца як шыпячыя;

н) вымаўленне спалучэнняў [дч], [тч], [дц], [тц] як [чч] і [цц];

о) вымаўленне спалучэнняў [дс], [кс] як [цк’], у прыметніках, утвораных ад іншамоўных уласных назваў вымаўленне і напісанне можа і супадаць: захоўваецца спалучэнне [кск’] ці [хск’];

п) вымаўленне спалучэнняў [зск], [жск], [шск] як [ск’]; спалучэння [гск] як [хск’] або [ск’];

р) спалучэнне [сн] як пішацца, так і вымаўляецца;

с) асаблівасці вымаўлення спалучэнняў [кл’], [бл’], [бр], [пр], [рн], [тр] на канцы слова (паміж зычнымі вымаўляецца рэдукаваны (скарочаны) гук [ь], падобны да галоснага [а]); замацаванне адпаведных спалучэнняў на пісьме: *дзёран*;

т) спалучэнне [чн] вымаўляецца так, як пішацца, але *яé[чн]я* і *яé[шн]я*, *канé[чн]’е* і *канé[шн]’е*;

у) выразнае вымаўленне апошняга зычнага ў спалучэнні [с’ц’] на канцы слова;

ў) вымаўленне складаных лічэбнікаў *пяцьсёт*, *шэсцьсёт*, *сёмсёт*, *восьмсёт* (пабочны націск (гравіс) абавязковы), вымаўленне *шассёт*, *сямсёт*, *васямсёт* з’яўляецца памылковым; лічэбнікаў *сямніццаць*, *васямніццаць* (маюць адзін націск, асноўны – акут);

ф) незахаванне спалучэння літар *от* пры вымаўленні і напісанні ў канцы запазычаных слоў;

х) мягкае ў асноўным вымаўленне зычных перад галоснымі [э], [і] у запазычанай лексіцы; цвёрдае вымаўленне зычных у гэтай пазіцыі ў некаторых даўніх запазычаннях (пераважна з польскай мовы).

5. Вымаўленне галосных:

а) выразнае вымаўленне націскных галосных;

б) нязначныя змены пры вымаўленні ненаціскных галосных [і], [ы], [у];

в) вымаўленне гук [і] як [ы] пасля цвёрдага зычнага на стыку слоў, якім заканчваецца папярэдняе слова, частак складанага слова або марфем; захаванне пры вымаўленні гук [і] пасля [г], [к], [х];

г) вымаўленне прыстаўнога зычнага [й’] перад націскным галосным [і] у пачатку, сярэдзіне і на канцы слова пасля галоснага, раздзяляльных апострафа і мягкага знака, [ў];

вымаўленне прыстаўнога зычнага [й'] перад ненаціскным галосным [і] на канцы слова пасля галоснага, раздзяляльных апострафа і мяккага знака, [ў];

д) заканчэнне пры вымаўленні папярэдняга слова на галосны: пры адсутнасці працяглай паўзы гук [і] замяняецца на [й'] або перад [і] вымаўляецца [й'];

е) вымаўленне злучніка і часціцы *і* як [й'] пасля слова на галосны, такая ж замена адбываецца і пасля прыставак на галосны (гэта адлюстроўваецца і на пісьме), але: *за[й]граць і за[і]граць (зайграць і заіграць)*; захаванне гука [і] пры запаволеным тэмпе маўлення (у поўным, афіцыйным стылі);

ё) вымаўленне запазычаных агульных і ўласных назоўнікаў: перад пачатковым націскным [і] прыстаўны [й'] можа не развівацца;

ж) выразнае вымаўленне націскавага гука [у];

з) змяненне пры вымаўленні гука [у] на [ў] у сярэдзіне слова пасля галоснага перад зычным, на канцы слова пасля галоснага, а таксама пасля слова на галосны, калі няма паўзы, у пачатку наступнага слова і прыназоўніку у (гэта перадаецца і на пісьме);

і) змена пры вымаўленні [у] на [ў] у прозвішчах, імёнах, географічных назвах (гэта не адлюстроўваецца на пісьме);

й) гук [ў] не вымаўляецца і не пішацца звычайна ў запазычаных словах, калі [у] пад націскам ці слова заканчваецца на -ум, -ус (гл. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. Мн., 2008);

к) супадзенне гукаў [э], [о], [а] у гуку [а]: аканне (пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных) і яканне (пасля мяккіх зычных);

л) вымаўленне [а] пасля цвёрдых і зацвярдзелых зычных ва ўсіх ненаціскных складах (вымаўляецца выразны гук [а], толькі карацейшы за націскны);

м) захаванне гучання галоснага [э] у ненаціскным становішчы толькі ў словах іншамоўнага паходжання; змяненне [э] на [а] толькі ў некаторых даўніх запазычаннях;

н) ненаціскныя фіналі *эль, -эр* у запазычаных словах вымаўляюцца і пішуцца як *-аль, -ар* (гл. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. Мн., 2008);

о) вымаўленне [ы] на месцы ненаціскавага [э] пасля [р], [ц] у некаторых словах, запазычаных праз рускую мову,

п) непадпарадкаванне слоў з націскнымі складамі *ро, ло, рэ* аканню: замена пры вымаўленні не пад націскам гукаў [о], [э] у розных формах слова або ў аднакарэнных словах гукам [ы];

р) нехарактэрнасць беларускай мове спалучэння галосных у межах слова і іх магчымасць толькі на стыку марфем;

с) вымаўленне запазычаных слоў, які заканчваюцца спалучэннем галосных: не пад націскам у канцы слова вымаўляецца гук [а] (гл. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. Мн., 2008).;

т) вымаўленне гука [й'] у спалучэннях галосных у большасці выпадкаў пры асаваенні запазычаных слоў, але *ву́аль*;

у) супадзенне пры вымаўленні у першым складзе перад націскам галосных [э], [о], [а] у гуку [а] пасля мяккіх зычных (на пісьме абазначаецца літарай *я*) і параўнанне з рускай мовай адпаведнай пазіцыі;

ў) вымаўленне гука [а] у часціцы *не* і прыназоўніку *без*, калі націск падае на першы склад наступнага за імі слова;

ф) захаванне пры вымаўленні галоснага [э] у першым пераднаціскным складзе ў большасці запазычаных слоў, але *ка[л'а]ндэр* і інш.;

х) вымаўленне гука [э] набліжанага да [а] ([э^а]) ва ўсіх іншых ненаціскных складах пасля мяккіх зычных у спрадвечна беларускіх словах;

ц) вымаўленне выразнага галоснага [а] на месцы спрадвечнага (этымалагічнага) [а] у ненаціскных складах і адпаведна пад націскам;

ч) вымаўленне гука [а] у лічэбніках *дзявяты, дзясяты, сямнаццаць, васьмнаццаць* у першым перадацкім складзе (гл. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. Мн., 2008).

6. Адхіленні ад норм беларускага літаратурнага маўлення і іх прычыны:

- а) удасканаленне культуры маўлення і глыбокае веданне прычын парушэння нормаў літаратурнага вымаўлення;
- б) захаванне ў мове дыялектных асаблівасцей роднай гаворкі;
- в) недасканаласць валодання беларускай і рускай мовамі;
- г) уплыў арфаграфіі (правапісу);
- д) ненарматыўны выбар месца націску;
- е) усведамленне адрозненняў паміж сваім і ўзорным вымаўленнем і правільнае літаратурнае вымаўленне.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ:

1. Карыстаючыся энцыклапедычнымі даведнікамі, падрыхтаваць даклад пра жыццё і дзейнасць Браніслава Адамавіча Тарашкевіча (гл. раздзел “Дадатковая літаратура”, пункт 4. Беларускія пісьменнікі. Бібліяграфічны слоўнік. У 5-ці тамах. – Мн., 1992–1995. – Т. 6. – С. 69–71).

2. Спішыце словы, пастаўце націск. Растлумачце значэнне незразумелых слоў.

Агент, алкаголь, алфавіт, аргумент, асноўны, бульбіна, вагаўшчык, высока, гафрыраванне, дакумент, дзічына, дыямент, забеспячэнне, камбала, кіламетр, крупяны, кулінарыя, маладосць, мінералог, некралог, нянавісць, пасквіль, пасяджэнне, садавіна, слабы, сервіраванне, стаўленне, талент, таполя, факсіміле, фарфор, форзац, цэмент, цяжар, цяжкі, шчыпцы, яшма.

3. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары. Пастаўце націск у словах. Параўнайце прыведзеныя пары слоў, назавіце словы, у якіх мяккасць зычных абазначана графічна.

Узор выканання: Нёс – нос, дзюба – дуба і інш.

Поля – пол..., вяла – в...ла, бяры – б...ры, вяду – в...ду, лясы – л...сі, сяла – с...ла, вёз – в...з, ляжы – л...жы, мяжа – м...жа, лісы – л...сы, сядзіць – с...дзіць, плёў – пл...ў, мяса – м...са, цікаць – ц...каць, свята – св...та, біла – б...ла, міла – м...ла, сяду – с...ду, ляска – л...ска, лёг – л...г, сем – С...м.

4. Спісаць, абазначыць у квадратных дужках, як вымаўляюцца выдзеленыя галосныя, зычныя ці спалучэнні зычных

Узор выканання: Ра[з']біць; [з]гіб; лё[ч□]ык; ры[-]скі, ры[ш]скі; захапляе[с□']я і г.д.

Адчапіць, скідка, бязмен, зжаты, пераязджаць, перабезжчык, на дарожцы, адступіць, лёгка, швагёрка, братцы, гарадскі, падцёк, адцэджаны, скіба, не ідзе, адшумець, сувязь, казка, паказчык, дзверы, скіраваць, адчайна, наводчык, розгі, моладзь, мітынг, вакзал, схема, з іголачкі, грыб, адхіліць, малацьба, медзь, світаць, схільны, схіснуць, парог, адцяжка, на печцы, людскі, спяваць, схітрыць, схільнасць, грамадскі, сустракаешся, у грэццы, падчас, мядзведзь, дзед, касьба, трубка, выкладчык, займаешся, нож, воз, бярозка, змена, цвёрды, падводчык, адцяніць, чэшскі.

5. Напісаць словы па-беларуску і абазначыць націск.

Узор выканання: Арэст – арышт; бобр – бабёр, знахарь – знахар, і г.д.

Ближе, босой, валенок, ввести, везти, верба, вести, ветряный, восьmero, вплести, вчера, гипсованный, глиняный, далее, двухактный, донести, доска, дочка, ещё, задаром, закованный, замести, зерно, изолированный, изредка, икать, имя, иной, искорка, испечённый, каменный, кишка, коклюш, конопля, коршун, крапива, кремь, крупа, ласковый, латать, лисий, малый, мизинец, мышление, мяукать, наверху, наволочка, некоторые, оба, обруч, обух, одиннадцать, осока, развитие, ремень, решето.

6. Прачытайце тэкст. Назавіце характэрныя асаблівасці беларускай арфаэпіі. Дайце заглавак тэксту. Абгрунтуйце свой выбар.

Ці думалі вы пра беларусаў не як пра сваіх бацькоў, братоў і сёстраў, сяброў або аднавяскоўцаў, а як увогуле пра людзей з асобным характарам? Ці задумваліся, які ён, беларус? Давайце паразважаем разам. Адказаць на гэтае пытанне цяжка. Як і паўсюль, ёсць сярод беларусаў розныя людзі. Аднак усё ж можна назваць некаторыя досыць тыповыя рысы, уласцівыя народнаму беларускаму характару.

Рысы аблічча беларуса мяккія, склад здаецца крыху далікатным, хоць для беларуса характэрна працавітасць, вынослівасць, цягавітасць. Там, дзе другі можа апусціць рукі, беларус будзе цягнуць. Іначай, у старыя часы, чалавек проста не выжыў бы сярод гэтых дрымучых лясоў і неабсяжных балот. І гарт той застаўся ў яго характары на вякі.

Манера паводзін вызначаецца павольнасцю, стрыманасцю. Праўда, стрыманасць беларуса да пары. Пяройдзеш мяжу – і беларус пакажа, як паказаў у мінулай вайне, на што ён варты, калі вораг падніме руку на яго жыццё.

Уласціва нашым людзям знаходлівасць. Беларус – вялікі аматар пажартаваць, ён не можа абысціся без гумару. Беларусы адрозніваюцца шчодрасцю, заўсёднай гатоўнасцю прыйсці на дапамогу ў бядзе. Яны звычайна мяккія, даверлівыя, пазбаўлены помслівасці. Галоўнае ў нашым характары – гасціннасць да добрых людзей. Па агульным назіранні, беларусам уласціва павага да іншых народаў і памяркоўнасць да таго, хто думае іначай.

7. Прачытайце прыказкі і паназірайце, як вымаўляюцца выдзеленыя зычныя.

1. Каб добра з людзьмі **ж**ыць, не **т**рэба камення за пазухаю насіць. 2. Кніжка чалавеку, **ш**то грэчка пчолцы. 3. **Ш**то ў дзяцінстве выхаваеш, на тое ў старасці абапрэшся. 4. Пчолка адзін вулей знае і толькі з адною сямейкаю дажывае. 5. Будзе дождж, будзе хлеб расці. 6. Цэлы дзень касіў сена, а за вечар каза з'ела.

8. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Растлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстайцеся слоўнікамі.

Пиксель (в информатике), плагин (в информатике), плоттер, портал (в информатике), постинг, принтер, провайдер, программное обеспечение, протокол (в информатике), процессор, пул, распечатка (в информатике), редактирование (в информатике), релиз (в информатике), ресурс (в информатике), речевой синтезатор, робот, роуминг, сайт.

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Старавойтава Н.П. Беларуская мова. Гісторыя і сучаснасць. – Мн., 2006.
2. Смольская Т.М., Хрышчановіч Л.У. Беларуская мова. Юрыдычная лексіка. – Мн., 2006.
3. Губкіна А.В., Зразікава В.А. Беларуская мова. Эканамічная лексіка. – Мн., 2009.
4. Сямешка Л.І. Беларуская мова. – Мн., 1999.
5. Беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія, Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Грыгор'евай. – Мн., 1994.
6. Сучасная беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфеміка. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор'евай. – Мн., 2006.
7. Беларуская мова / пад агульнай рэдакцыяй прафесара М.С. Яўневіча. – Мн., 1991.
8. Маршэўская В.В. Беларуская мова. Прафесійная лексіка. – Гродна, 2003.
9. Сіўковіч В.М. Сучасная беларуская мова // Даведнік. – Мн., 2005.
10. Практыкум па беларускай мове / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Малажай. – Мн., 1993.
11. Лепешаў І.Я., Малажай Г.М., Панюціч К.М. Практыкум па беларускай мове. – Мн., 2001.
12. Ляшчынская В.А. Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка. – Мн., 2001.
13. Ляшчынская В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка. – Мн., 2003.
14. Беларуская мова // Энцыклапедыя / пад рэдакцыяй А.Я. Міхневіча. – Мн., 1994.

15. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэдакцыяй акадэміка НАН Беларусі М.В. Бірылы. – Мн., 1987.
16. Кандраценя І.У., Кунцэвіч Л.П. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы. – Мн., 2009.
17. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.
18. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005.
19. Булыка А.М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
20. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. – Мн., 1993.
21. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х тамах. – Мн., 1999.
22. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. Актуальная лексіка (новы). – Мн., 2005.
23. Булыко А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика (новый). – Мн., 2006.
24. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. – Мн., 2009.
25. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжасцей беларускай мовы. – Мн., 1987.
26. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжасцей беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
27. Плотнікаў Б.А., Трайкоўская В.П. Слоўнік цяжасцяў беларускай мовы. – Мн., 2004.
28. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.
29. Слоўнік беларускай мовы. Цяжасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення / складальнікі Ламека Л.А., Ламека Ул.Б. – Мн., 2000.
30. Беларуска-рускі слоўнік. У 2-х тамах. – Мн., 2-е выд., 1988–1989.
31. Русско-белорусский словарь. В 3-х томах. – Мн., 5-е изд., 1994.
32. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авторы-составители: З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.А. Борковская. – Мн., 2007.
33. Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авторы-составители: В.И. Куликович, А.Н. Булыко, Н.В. Полещук. – Мн., 2009.
34. Словарь белорусско-русский, русско-белорусский : 40 000 слов / ред.-сост. Н.С. Лявер. – Мн., 2011.
35. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў. – Мн., 2013.
36. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 2008.
37. Паведамленне выкладчыка па тэме (гл. тэрэтычны матэрыял “**Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму. Паняцце моўнай нормы. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння**”, пытанні: **I. Паняцце білінгвізму. Асноўныя прынцыпы білінгвізму. II. Віды беларуска-рускага білінгвізму. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму і яе ўзроўні (віды). III. Паняцце нормы. Нормы літаратурнай мовы. 1. Беларуская літаратурная мова і яе развіццё ў параўнанні з іншымі славянскімі мовамі. 2. Наяўнасць нормы – істотная асаблівасць літаратурнай мовы. 3. Сістэма нормаў беларускай літаратурнай мовы і іх характарыстыка. IV. Вусная і пісьмовая разнавіднасці літаратурнай мовы. V. Арфаэпія і яе задачы. 1. Фарміраванне беларускага літаратурнага вымаўлення. 2. Стылі літаратурнага вымаўлення. 3. Асноўныя нормы беларускага літаратурнага вымаўлення. 4. Вымаўленне зычных і іх спалучэнняў. 5. Вымаўленне галосных. 6. Адхіленні ад норм беларускага літаратурнага маўлення і іх прычыны.**

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мн., 1990.
2. Красней В.П., Шакун Л.М. Практыкум па гісторыі беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1986.
3. Тарашкевіч Б. Беларуская граматыка для школ. Выданьне пятае, пераробленае і пашыранае. – Вільня, 1929 г. (Факсімільнае выданне, – Мн., 1991).

4. Беларускія пісьменнікі. Бібліяграфічны слоўнік. У 5-ці тамах. – Мн., 1992–1995. – Т. 6. – С. 69–71.
5. Беларуская энцыклапедыя. У 18-ці тамах. – Мн., 1996–2004.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 19-е изд., 1987.
7. Орфографический словарь русского языка / под редакцией С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко, Л.И. Скворцова. – М., 26-е изд., 1988.
8. Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы / под редакцией Р.И. Аванесова. – М., 3-е изд., 1987.
9. Бордович А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сопоставительный курс русского и белорусского языков. – Мн., 1999.
10. Руденко Е.Н., Кожинова А.А., Задворная Е.Г. Белорусский язык. Профессиональная лексика. – Мн., 2005.
11. Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык. Для говорящих по-русски. – Мн., 2008.
12. Гончарова Н.А. Латинский язык. – М., 2-ое изд., 1999.

ПЛАН ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ № 8

Тэма: *Марфалагічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы (назоўнік, прыметнік, займеннік, лічэбнік)*

ПЫТАННІ:

I. Назоўнік.

1. Несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні некаторых назоўнікаў у беларускай і рускай мовах.
2. Асаблівасці скланення назоўнікаў у адзіночным і множным ліку. Нескланяльныя назоўнікі.
3. Асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў.
4. Правапіс уласных імёнаў.
5. Правапіс складаных назоўнікаў.
6. Асаблівасці функцыянавання назоўніка ў тэрміналогіі:
  - а) пашырэнне формы множнага ліку;
  - б) ужыванне родавых варыянтаў;
  - в) тэрміналагізаваныя формы суб'ектыўнай ацэнкі;
  - г) ужыванне склонавых формаў.
7. Асаблівасці ўтварэння назоўнікаў-тэрмінаў (гл. практычныя заняткі № 4 *“Асаблівасці тэрмінаў. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна”*, № 5 *“Паходжанне тэрмінаў. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі”*).

II. Прыметнік.

1. Утварэнне і ўжыванне формаў ступеней параўнання якасных прыметнікаў.
2. Формы прыметнікаў са значэннем ацэнкі і меры якасці.
3. Выкарыстанне элятыўных формаў у беларускай і рускай мовах (формы вышэйшай і найвышэйшай ступеней параўнання прыметнікаў).
4. Прыналежныя прыметнікі і іх утварэнне ў беларускай мове.
5. Правапіс суфіксаў прыметнікаў.
6. Правапіс складаных прыметнікаў.
7. Асаблівасці функцыянавання прыметніка ў тэрміналогіі:
  - а) ужыванне формаў вышэйшай і найвышэйшай ступені параўнання;
  - б) антонімы;
  - в) ужыванне прыналежных, адносна-прыналежных, адносных прыметнікаў;
  - г) субстантываваныя прыметнікі;
  - д) ужыванне склонавых аднакаранёвых адзінак у азначальнай функцыі пры тэрміне-назоўніку (пра тэрміналагізацыю прыметніка гл. таксама практычныя заняткі № 4 *“Асаблівасці тэрмінаў. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна”*, № 5 *“Паходжанне тэрмінаў. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі”*).

III. Займеннік.

1. Займеннік як часціна мовы.
2. Разрады займеннікаў, іх характарыстыка.

IV. Лічэбнік.

1. Ужыванне лічэбнікаў з назоўнікамі.
2. Скланенне і правапіс лічэбнікаў.
3. Лічэбнік у складзе тэрміналагічных спалучэнняў.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ:

1. Вызначце род назоўнікаў і запішыце іх парамі на беларускай і рускай мовах.
Узор выканання: Большасць (ж.) – большинство (н.) і г.д.

Вага, выраз, рэшта, гіперпрастора, доказ, дадатак, дроб, выява, дотык, квазіадбітак, колькасць, каланцуг, напрамак, няроўнасць, неадпаведнасць, абсяг, адбітак, справаздача, падстава, паўтор, плынь, прымета, здабытак, прастора, супярэчнасць, роўнасць, раўнавага, розніца, роздум, разбег, уласцівасць, складнік, вынік, падзея, адпаведнасць, струмень, пункт, кошт, ланцуг, дзель, лік.

2. Прачытайце наступныя імёны і прозвішчы. Ці ўсе яны скланяюцца. Калі некаторыя з іх не скланяюцца, растлумачце чаму (вусна).

Павел Аляксандраў, Андрэ Ампер, Стэфан Банах, Чарльз Бэбідж, Фрыдрых Бесель, Джордж Буль, Іван Вінаградаў, Віто Вальтэра, Барыс Галёркін, Гастон Дарбу, Поль Дырак, Георг Кантар, Леанід Кантаровіч, Джавані Касіні, Алексі Клеро, Соф'я Кавалеўская, Агюстэн Кашы, Казімеж Куратоўскі, Ісаак Ньютан, Джузепе Пеана, Дзьёрдзь Пойа, Леў Пантрагін, Віктар Пюізе, Якопа Рыкаці, Сяргей Собалеў, П'ер Ферма, Марыс Фрэшэ, Жак Фур'е, Пафнуцій Чабышоў, Леанард Эйлер, Павел Урысон.

3. Праскланяйце сваё прозвішча і імя (пісьмова).

4. Пастаўце назойнікі ў творным і месным склонах адзіночнага ліку. Растлумачце правапіс канчаткаў (пісьмова).

Беларусь, Нарач, восень, любоў, чвэрць, дробязь, моладзь, палын, жаль, шыр, глыб, восем, дроб, мыш, вернісаж, вертыкал (астр.), вертыкаль.

5. Утварыце прыналежныя прыметнікі. Памятайце, што да назойнікаў м. р. мы дадаём суфіксы -оў, -еў, -ёў, -аў, да назойнікаў ж. р. – -ін, -ын (пісьмова).

(Матуля) рукі, (матка) песня, (бабёр) хатка, (Кастусь) кашуля, (воўк) след, (воўк) апетыт, (зязюлька) слёзы, (Купала) твор, (Купала) стыль, (брат) гальштук, (сястра) сукенка, (лісіца) хвост, (бацька) словы, (Надзейка) аловак, (сабака) брэх, (мядзьведзь) лежбішча, (Мікола) сцізорык, (бабулька) казкі, (цесць) падарунак, (птушка) гоман, (сын) падзяка, (Васіль) лодка, (вавёрка) дупло, (ляснік) пасада, (Алесь) парада, (бусел) гняздо, (салавей) пошчак, (ядловец) дух.

6. Утварыце (калі магчыма) ад уласных назойнікаў прыметнікі і запішыце іх.

Узор выканання: Мноства Барэля – мноства барэлеўскае, кольца Абеля – кольца абелева і г.д.

Аўтамарфізм Фрабеніуса, геаметрыя Паскаля, інтэграл Эйлера, канал Гаўса, квадрат Дэкарта, клетка Жардана, кампазіцыя Картана, каардыната Плюкера, прастора Рымана, куб Ціханава, матрыца Эрміта, мера Бэра, метрыка Хаўсдорфа, мнагастайнасць Банаха, момант Маркава, падгрупа Сілава, здабытак Мальцава, дыёд Гана, спектр Лебега, радыус Чабышова, дыферэнцыял Гато, энергія Фермі, паліэдр Куратоўскага, гіпотэза Мінкоўскага, статыстыка Фермі – Дзірака, фільтр Фарадэя рэзанансны.

7. Раскрыйце дужкі, дапасуйце прыметнік да назойніка ў адпаведным склоне (вусна).

Месны склон: (аб) паверхі (бакавая), дыфузіі (атмасферная), перадачы (вінтавая), плазме (электрычная), акумулятары (свінцовы), генератары (шумавы), рухавіку (атамны), дэфекце (паверхневы), пучку (светлавая), распыленні (катоднае), рэгуляванні (аўтаматычнае), супраціўленні (вонкавае), паскарэнні (сярэдняе), рэху (фатоннае).

Давальны склон: актыўнасці (сонечная), акустыцы (хвалева), антэне (магнітная), печы (плавільная), пляме (сонечная), аналізу (гарманічны), апарату (касмічны), вакууму (абсалютны), запісу (глыбінны), разраду (самастойны), полымю (халоднае), паглыннанню (міжзоркавае), полю (блізкае), раскладанню (цеплавое), распаўсюджанню (звышдалёкае).

8. Параўнайце скланенне лічэбнікаў у беларускай і рускай мовах. У якіх склонах назіраюцца адрозненні? У чым гэта выражаецца?

Н. адны,	одни,	чатыры,	четыре,	дзесяноста,	десяносто,	трэці,	третий
Р. адных,	одних,	чатырох,	четырёх,	дзесяноста,	десяноста,	трэцяга,	третьего
Д. адным,	одним,	чатыром,	четырёх,	дзесяноста,	десяноста,	трэцяму,	третьему
В.	як Н. або Р. склон			дзесяноста,	десяносто,	як Н. або Р. склон	
Т. аднымі,	одними,	чатырма,	четырма,	дзесяноста,	десяноста,	трэцім,	третьим
М. (аб) адных,	одних,	чатырох,	(о) четырёх,	дзесяноста,	десяноста,	(аб) трэцім,	(о) третьем

Н. шосты,	шестой,	дзвесце,	двести,	сем,	семь,	дванаццаць,	двенадцать
-----------	---------	----------	---------	------	-------	-------------	------------

Р. шостага,	шестого,	двухсот,	двухсот,	сямі,	семи,	дванаццаці,	двенадцати
Д. шостаму,	шестому,	двумстам,	двумстам,	сямі,	семи,	дванаццаці,	двенадцати
В. як Н. або Р. склон	дзвесце,	двести,	сем,	семь,	дванаццаць,	двенадцать	
Т. шостым,	шестым,	двумстамі,	двумястами,	сямю,	семью,	дванаццаццю,	двенадцатью
М. шостым,	шестом,	двухстах,	двухстах,	(аб) сямі,	семи	дванаццаці,	двенадцати

Н. восемсот,	восемьсот,	тры пятыя,	три пятых,	паўтара кіламетра,	полтора
Р. васьмісот,	восьмиста,	трох пятых,	трёх пятых,	паўтара кіламетра,	полтора
Д. васьмістам,	восьмистам,	тром пятым,	трём пятым,	паўтара кіламетрам,	полтора
В. восемсот,	восемьсот,	тры пятыя,	три пятых,	паўтара кіламетра,	полтора
Т. васьмюстамі,	восьмистаі,	трыма пятымі,	трема пятымі,	паўтара кіламетрамі,	полтора
М. васьмістах,	(о) восьмистах,	(аб) трох пятых,	(о) трёх пятых,	паўтара кіламетрах,	полтора

Н. пяцьдзясят шэсць,	пятьдесят шесть,	паўтары тоны,	полторы
Р. пяцідзсяці шасці,	пятидесяти шести,	паўтары тоны,	полтора
Д. пяцідзсяці шасці,	пятидесяти шести,	паўтары тонам,	полтора
В. пяцьдзясят шэсць,	пятьдесят шесть,	паўтары тоны,	полторы
Т. пяццюдзсяццю шасцю,	пятьюдесятью шестью,	паўтары тонамі,	полтора
М. (аб) пяцідзсяці шасці,	(о) пятидесяти шести,	паўтары тонах,	полтора

9. Спішыце, раскрываючы дужкі і дапасоўваючы лічэбнікі да прыведзеных у дужках назоўнікаў. Якія лічэбнікі захоўваюць родавыя адрозненні?

Адзін (лямпа, элемент, рэле), два (метад, мікрасхема, напыленне), тры (помпа, нож, воблака), пяць (праграма, узор, поле), паўтары (тона), паўтара (кіламетр), абодва (паласа, патак, пераўтварэнне), дванаццаць (рысора, працэс, злучэнне).

10. Перакладзіце на беларускую мову словазлучэнні з лічэбнікамі. Адкажыце, чым адрозніваецца ўжыванне беларускамоўных лічэбнікаў ад адпаведных у рускай мове (пісьмова).

Четыре студента, завтра – 12 апреля, два первых дня, четыре шестых населения, шесть целых и две десятых килограмма, полторы копейки, двести двадцать три километра, три пятых студенчества, семеро космонавтов, пятеро спутников, полтора рубля, три окна, в трёх километрах от города, менее двухсот лет, хватит дня на три, в двадцатом часу, половина пятого утра, целых три длинных года, ему более пятидесяти лет.

11. Спішыце прыказкі, ставячы займеннікі ў патрэбнай форме. Вызначце разрады займеннікаў.

1. Адна бяда не ходзіць, другую за (сябе) водзіць. 2. Гора наша – аржаная каша, з’еў бы і такой, ды няма (ніякі). 3. Для (ён) там лес парос, дзе сумленне было. 4. З (хто) прыстанеш, такім і сам станеш. 5. Хто з кім, хто з (каторы), а я – са сваёй Хадорай. 6. Беражы бацькаву капейку, то і (свой) здабудзеш. 7. Не мы хлеб носім, а ён (мы). 8. Дзе (я) не любяць, там і хвілінкі не прабуду. 9. Добры чалавек дбае, каб і пасля смерці на (ён) не сказалі благога. 10. (Ніхто) не ведае, як хто абедзе.

12. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Растлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстайтесь слоўнікамі.

Свопинг, селекция (в технике), сенсор, сервер, сжатие данных, сидром (CD-ROM), символ (в информатике), синтезатор, сканер, собака (в информатике – @), стратегическая игра (в информатике), стример, струйный принтер, субноутбук, супервизор (в информатике), суперкомпьютер (суперЭВМ), суперсовременный, твистор, тезаурус (в информатике).

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Бордович А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сопоставительный курс русского и белорусского языков. – Мн., 1999.
2. Сіўковіч В.М. Сучасная беларуская мова // Даведнік. – Мн., 2005.
3. Сямешка Л.І. Беларуская мова. – Мн., 1999.
4. Лепешаў І.Я., Малажай Г.М., Панюціч К.М. Практыкум па беларускай мове. – Мн., 2001.
5. Практыкум па беларускай мове / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Малажай. – Мн., 1993.

6. Маршэўская В.В. Беларуская мова: Прафесійная лексіка. – Гродна, 2003.
7. Арашонкава Г.У., Булыка А.М., Люшцік У.В., Падлужны А.І. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі. – Мн., 1999.
8. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2-х ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфалогія. Марфалогія. – Мн., 2007.
9. Сучасная беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфеміка. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор’евай. – Мн., 2006.
10. Беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор’евай. – Мн., 1994.
11. Беларуская мова / пад агульнай рэдакцыяй прафесара М.С. Яўнэвіча. – Мн., 1991.
12. Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мн., 1990.
13. Ляшчынская В.А. Беларуская мова: Прафесійная лексіка. – Мн., 2001.
14. Ляшчынская В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка. – Мн., 2003.
15. Старавойтава Н.П. Беларуская мова. Гісторыя і сучаснасць. – Мн., 2006.
16. Смольская Т.М., Хрышчановіч Л.У. Беларуская мова. Юрыдычная лексіка. – Мн., 2006.
17. Руденко Е.Н., Кожинова А.А., Задворная Е.Г. Белорусский язык. Профессиональная лексика. – Мн., 2005.
18. Беларуская мова // Энцыклапедыя / пад рэдакцыяй А.Я. Міхневіча. – Мн., 1994.
19. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэдакцыяй акадэміка НАН Беларусі М.В. Бірылы. – Мн., 1987.
20. Кандрацэня І.У., Кунцэвіч Л.П. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы. – Мн., 2009.
21. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.
22. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005.
23. Булыка А.М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
24. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. – Мн., 1993.
25. Булыка А. М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х тамах. – Мн., 1999.
26. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. Актуальная лексіка (новы). – Мн., 2005.
27. Булыко А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика (новый). – Мн., 2006.
28. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. – Мн., 2009.
29. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы. – Мн., 1987.
30. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
31. Плотнікаў Б.А., Трайкоўская В.П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы. – Мн., 2004.
32. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.
33. Слоўнік беларускай мовы. Цяжкасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення / складальнікі Ламека Л.А., Ламека Ул.Б. – Мн., 2000.
34. Беларуская-рускі слоўнік. У 2-х тамах. – Мн., 2-е выд., 1988–1989.
35. Русско-белорусский словарь. В 3-х томах. – Мн., 5-е изд., 1994.
36. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авторы-составители: З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.А. Борковская. – Мн., 2007.
37. Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авторы-составители: В.И. Куликович, А.Н. Булыко, Н.В. Полещук. – Мн., 2009.
38. Словарь белорусско-русский, русско-белорусский : 40 000 слов / ред.-сост. Н.С. Лявер. – Мн., 2011.
39. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Беларуская-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў. – Мн., 2013.
40. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 2008.
41. Болсун А.І., Рапановіч Я.Н. Слоўнік фізічных і астранамічных тэрмінаў. – Мн., 1979.
42. Сухая Т., Еўдакімава Р., Трацякевіч В., Гузень Н. Тэрміналагічны слоўнік па вышэйшай матэматыцы для ВНУ. – Мн., 1993.

43. Самайлюковіч Уладзімір, Пазняк Уладзімір, Сабалеўскі Аляксандр. Руска-беларускі фізічны слоўнік. – Мн., 1994.
44. Лакоцін Л.А. Руска-беларускі слоўнік матэматычных тэрмінаў. – Магілёў, 1994.
45. Физический энциклопедический словарь. – М., 1960.
46. Русско-белорусский математический словарь / под общей редакцией Я.В. Радыно. – Мн., 1993.
47. Краевская Н.П., Гринберг В.В., Красней В.П. Русско-белорусский словарь электротехнических терминов. – Мн., 1994.
48. Костюкович Н.Н., Люштик В.В., Щербин В.К. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов. – Мн., 1995.
49. Современный русско-белорусский политехнический словарь / автор-составитель: А.Н. Булыко. – Мн., 2007.
50. Паведамленне выкладчыка па тэме (гл. тэарэтычны матэрыял “**Марфалагічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы (назоўнік, прыметнік, займеннік, лічэбнік, дзеяслоў, дзеепрыметнік, дзеепрыслоўе, прыслоўе)**”, пытанні: **I. Назоўнік. 1. Несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні некаторых назоўнікаў у беларускай і рускай мовах. 2. Асаблівасці скланення назоўнікаў у адзіночным і множным ліку. Нескланяльныя назоўнікі. 3. Асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў. 4. Правапіс уласных імёнаў. 5. Правапіс складаных назоўнікаў. 6. Асаблівасці функцыянавання назоўніка ў тэрміналогіі: а) пашырэнне формы множнага ліку; б) ужыванне родавых варыянтаў; в) тэрміналагізаваныя формы суб’ектыўнай ацэнкі; г) ужыванне склонавых формаў. 7. Асаблівасці ўтварэння назоўнікаў-тэрмінаў. II. Прыметнік. 1. Утварэнне і ўжыванне формаў ступеней параўнання якасных прыметнікаў. 2. Формы прыметнікаў са значэннем ацэнкі і меры якасці. 3. Выкарыстанне элітыўных формаў у беларускай і рускай мовах (формы вышэйшай і найвышэйшай ступеней параўнання прыметнікаў). 4. Прыналежныя прыметнікі і іх утварэнне ў беларускай мове. 5. Правапіс суфіксаў прыметнікаў. 6. Правапіс складаных прыметнікаў. 7. Асаблівасці функцыянавання прыметніка ў тэрміналогіі: а) ужыванне формаў вышэйшай і найвышэйшай ступені параўнання; б) антонімы; в) ужыванне прыналежных, адносна-прыналежных, адносных прыметнікаў; г) субстантываваныя прыметнікі; д) ужыванне склонавых аднакаранёвых адзінак у азначальнай функцыі пры тэрміне-назоўніку. III. Займеннік. 1. Займеннік як часціна мовы. 2. Разрады займеннікаў, іх характарыстыка. IV. Лічэбнік. 1. Ужыванне лічэбнікаў з назоўнікамі. 2. Скланенне і правапіс лічэбнікаў. 3. Лічэбнік у складзе тэрміналагічных спалучэнняў.**

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык. Для говорящих по-русски. – Мн., 2008.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 2-е изд., 1969.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 19-ое изд., 1987.
4. Орфографический словарь русского языка / под редакцией С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко, Л.И. Скворцова. – М., 26-е изд., 1988.
5. Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы / под редакцией Р.И. Аванесова. – М., 3-е изд., 1987.
6. Беларуская энцыклапедыя. У 18-ці тамах. – Мн., 1996–2004.

ПЛАН ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ № 9

Тэма: *Марфалагічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы (дзеяслоў, дзеепрыметнік, дзеепрыслоўе, прыслоўе)*

ПЫТАННІ:

I. Дзеяслоў.

1. Спецыфіка спражэння. Правапіс асабовых канчаткаў дзеясловаў.
2. Ужыванне суфіксаў дзеясловаў.
3. Дзеяслоўная тэрміналагічная лексіка (гл. таксама практычныя заняткі № 4 *“Асаблівасці тэрмінаў. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна”*).

II. Дзеепрыметнік.

1. Дзеепрыметнік як форма дзеяслова.
2. Асаблівасці ўтварэння і ўжывання дзеепрыметнікаў у беларускай мове.
3. Спосабы перадачы дзеепрыметнікаў пры перакладзе з рускай мовы на беларускую.
4. Асаблівасці перакладу на беларускую мову тэрмінаў, у склад якіх уваходзяць дзеепрыметнікі (гл. практычныя заняткі № 5 *“Паходжанне тэрмінаў. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі”*).

III. Дзеепрыслоўе.

1. Дзеепрыслоўе як форма дзеяслова.
2. Асаблівасці ўтварэння і ўжывання дзеепрыслоўяў у беларускай мове.

IV. Прыслоўе.

1. Прыслоўе як часціна мовы.
2. Асаблівасці ўтварэння і ўжывання формаў ступеней параўнання прыслоўяў у адрозненне ад рускай мовы.
3. Правапіс прыслоўяў.
4. Ужыванне прыслоўяў у ролі слоў-тэрмінаў (гл. практычныя заняткі № 4 *“Асаблівасці тэрмінаў. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна”*).

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ:

1. Выпішыце групы слоў, якія абазначаюць: 1) стан; 2) рух, перамяшчэнне ў прасторы; 3) фізічнае дзеянне. Як называюцца выдзеленыя дзеясловы (у адносінах да спражэння)?

Замярзаць, награвання, круціць, **есці**, плысці, ляцець, хварэць, радавацца, цягнуць, рухацца, клеіць, страляць, сумаваць, задумацца, капаць, маляваць, ехаць, **бегчы**, **даць**.

2. Да працэсуальных назоўнікаў падбярыце адпаведныя дзеясловы незакончанага і закончанага трывання. Выкарыстайце ўтвораныя дзеясловы з пэўным кантэкстам (пажадана з тэрмінамі па вашай спецыяльнасці). Як называюцца выдзеленыя дзеясловы (у адносінах да трывання)?

Узор выканання: Аднаўленне – аднаўляць, аднавіць праграму і г.д.

Уваходжанне, вылучэнне, выкідванне, вынясенне, выпадзенне, выпрошванне, выкрэсліванне, дзяленне, зачэпленне, вымярэнне, выгінанне, скажэнне, вылічэнне, выпрабаванне, **даследаванне**, абкладанне, тлумачэнне, адлюстраванне, адбіванне, адмаўленне, перамешванне, пераварочванне, перасячэнне, акругленне.

3. Перакладзіце наступныя сказы на беларускую мову.

1. Многочлены M и N , удовлетворяющие этим требованиям, всегда можно найти (и притом единственным образом), при данном выборе главной буквы. 2. Роль цифр высшего и низшего разрядов играют члены, содержащие главную букву в высшей и низшей степенях. 3. Комплексные числа можно изображать также отрезками («векторами»), начинающимися в точке O и оканчивающимися в соответствующей точке числовой

плоскости. 4. Длина вектора, изображающего комплексное число, называется модулем этого комплексного числа. 5. Буквенные величины, входящие в неравенство, могут подразделяться на известные и неизвестные. 6. Геометрическая прогрессия называется возрастающей, когда абсолютная величина её знаменателя больше единицы, и убывающей, когда она меньше единицы. 7. Если характеристика отрицательна, то перед найденным числом ставится столько нулей, сколько в характеристике отрицательных единиц; стоящий слева нуль отделяется от остальной части запятой. 8. Получающиеся при этом комбинации называются сочетаниями из m элементов по n . 9. Одним из наиболее важных типов комбинаций являются перестановки с повторяющимися элементами, определяемые следующим образом... 10. Единицей меры телесного угла является телесный угол, вырезаемый из сферы (с центром в вершине угла) площадь, равную площади квадрата, построенного на радиусе.

4. Утварыце ад наступных дзеясловаў дзеепрыслоўі, запішыце іх. Абазначце суфіксы, пастаўце націскі.

Штрыхаваць, характарызаваць, адлюстраваць, размеркаваць, рассяваць, спалучаць, параўнаць, вырашаць, выявіць, вымяраць, абагульняць, вылічваць, абвяргаць, зрушыць, адасобіць, замыкаць, ушчыльняць, кіраваць, ізаляваць, даказаць, звязаць, зашпрыхваць, ахарактарызаваць, адлюстроўваць, размяркоўваць, рассяць, спалучыць, параўноўваць, выяўляць, вымераць, абагуліць, вылічыць, замкнуць.

5. Перакладзіце на беларускую мову дзеепрыслоўныя словазлучэнні. Вызначце трыванне і час дзеепрыслоўяў.

Определяя стратегию, вычисляя степень, находя решение, описав событие, остановившись на системе, решая неравенство, изучив метод, найдя скорость, наблюдая сдвиг, расходясь в ответах, раскрывая неопределённость, распределяя выборки, разместив в пространстве, направляя вектор, дополнив задание, спроектировав изображение, вычисляя произведение, принимая во внимание, исходя из условия, не нарушая (уменьшая) общности, не обратив внимания, не ограничивая общности рассуждений, подставив эти значения в формулу, суммируя вышесказанное, учитывая это, включая полученные результаты.

6. Утварыце словазлучэнні са словамі, якія ўжываліся б як прыслоўі ці як спалучэнні назоўнікаў (займеннікаў) з прыназоўнікамі.

Узор выканання: Пайшоў **дахаты** – **да хаты** дзеда Васіля і г.д.

Убок, наверх, увосень, углыб, спачатку, наvekі, знізу, удалечыні, напаказ, звечара, удзень, нізашто.

7. Перакладзіце прыслоўі на беларускую мову. Раствлумачце іх правапіс.

Хорошо, лучше, домой, пешком, по-человечески, позавчера, как-то, вечером, во-первых, во-вторых, где-то, куда-то, откуда-то, откуда-нибудь, кое-где, по-видимому, по-прежнему, чуть-чуть, возбужденно, вскачь, настужь, наотмашь, прочь, сплошь, ниоткуда, впустую, издали, целиком, шагом, трижды, исключительно, ежедневно, невольно.

8. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Раствлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстайтесь слоўнікамі.

Текстовый процессор, текстовый редактор, телеконференция (в информатике), терминал (в информатике), тест (в информатике), техногенная катастрофа, технократия, технология производства, технопарк, технополис, технотроника, трей (в информатике), трекбол (в информатике), триал-версия (в информатике), триггер, утилита, файл, файл-менеджер, факс.

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Лепешаў І.Я., Малажай Г.М., Панюціч К.М. Практыкум па беларускай мове. – Мн., 2001.
2. Практыкум па беларускай мове / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Малажай. – Мн., 1993.
3. Сіўковіч В.М. Сучасная беларуская мова // Даведнік. – Мн., 2005.

4. Ляшчынская В.А. Беларуская мова: Прафесійная лексіка. – Мн., 2001.
5. Ляшчынская В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка. – Мн., 2003.
6. Арашонкава Г.У., Булыка А.М., Люшчкі У.В., Падлужны А.І. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі. – Мн., 1999.
7. Бордович А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сопоставительный курс русского и белорусского языков. – Мн., 1999.
8. Маршэўская В.В. Беларуская мова: Прафесійная лексіка. – Гродна, 2003.
9. Сучасная беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфеміка. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор'евай. – Мн., 2006.
10. Беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор'евай. – Мн., 1994.
11. Беларуская мова / пад агульнай рэдакцыяй прафесара М.С. Яўневіча. – Мн., 1991.
12. Старавойтава Н.П. Беларуская мова. Гісторыя і сучаснасць. – Мн., 2006.
13. Смольская Т.М., Хрышчановіч Л.У. Беларуская мова. Юрыдычная лексіка. – Мн., 2006.
14. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2-х ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфалогія. Марфалогія. – Мн., 2007.
15. Сямешка Л.І. Беларуская мова. – Мн., 1999.
16. Руденко Е.Н., Кожинова А.А., Задворная Е.Г. Белорусский язык: Профессиональная лексика. – Мн., 2005.
17. Беларуская мова // Энцыклапедыя / пад рэдакцыяй А.Я. Міхневіча. – Мн., 1994.
18. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэдакцыяй акадэміка НАН Беларусі М.В. Бірылы. – Мн., 1987.
19. Кандрацэня І.У., Кунцэвіч Л.П. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы. – Мн., 2009.
20. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.
21. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005.
22. Булыка А.М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
23. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. – Мн., 1993.
24. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х тамах. – Мн., 1999.
25. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. Актуальная лексіка (новы). – Мн., 2005.
26. Булыко А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика (новый). – Мн., 2006.
27. Уласевіч В. І., Даўгулевіч Н. М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. – Мн., 2009.
28. Арашонкава Г. У., Лемцюгова В. П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы. – Мн., 1987.
29. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
30. Плотнікаў Б.А., Трайкоўская В.П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы. – Мн., 2004.
31. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.
32. Слоўнік беларускай мовы. Цяжкасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення / складальнікі Ламека Л.А., Ламека Ул.Б. – Мн., 2000.
33. Беларуская-рускі слоўнік. У 2-х тамах. – Мн., 2-е выд., 1988–1989.
34. Русско-белорусский словарь. В 3-х томах. – Мн., 5-е изд., 1994.
35. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авторы-составители: З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.А. Борковская. – Мн., 2007.
36. Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авторы-составители: В.И. Куликович, А.Н. Булыко, Н.В. Полещук. – Мн., 2009.
37. Словарь белорусско-русский, русско-белорусский : 40 000 слов / ред.-сост. Н.С. Лявер. – Мн., 2011.
38. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Беларуская-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў. – Мн., 2013.

39. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 2008.
40. Болсун А.І., Рапановіч Я.Н. Слоўнік фізічных і астранамічных тэрмінаў. – Мн., 1979.
41. Сухая Т., Еўдакімава Р., Трацякевіч В., Гузень Н. Тэрміналагічны слоўнік па вышэйшай матэматыцы для ВНУ. – Мн., 1993.
42. Самайлюковіч Уладзімір, Пазняк Уладзімір, Сабалеўскі Аляксандр. Руска-беларускі фізічны слоўнік. – Мн., 1994.
43. Лакоцін Л.А. Руска-беларускі слоўнік матэматычных тэрмінаў. – Магілёў, 1994.
44. Физический энциклопедический словарь. – М., 1960.
45. Русско-белорусский математический словарь / под общей редакцией Я.В. Радыно. – Мн., 1993.
46. Краевская Н.П., Гринберг В.В., Красней В.П. Русско-белорусский словарь электротехнических терминов. – Мн., 1994.
47. Костюкович Н.Н., Люштик В.В., Щербин В.К. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов. – Мн., 1995.
48. Современный русско-белорусский политехнический словарь / автор-составитель: А.Н. Булыко. – Мн., 2007.
49. Паведамленне выкладчыка па тэме (гл. тэарэтычны матэрыял: “**Марфалагічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы (назоўнік, прыметнік, займеннік, лічэбнік, дзеяслоў, дзеепрыметнік, дзеепрыслоўе, прыслоўе)**”, пытанні: **I. Дзеяслоў. 1. Спецыфіка спражэння. Правапіс асабовых канчаткаў дзеясловаў. 2. Ужыванне суфіксаў дзеясловаў. 3. Дзеяслоўная тэрміналагічная лексіка. II. Дзеепрыметнік. 1. Дзеепрыметнік як форма дзеяслова. 2. Асаблівасці ўтварэння і ўжывання дзеепрыметнікаў у беларускай мове. 3. Спосабы перадачы дзеепрыметнікаў пры перакладзе з рускай мовы на беларускую. 4. Асаблівасці перакладу на беларускую мову тэрмінаў, у склад якіх уваходзяць дзеепрыметнікі. III. Дзеепрыслоўе. 1. Дзеепрыслоўе як форма дзеяслова. 2. Асаблівасці ўтварэння і ўжывання дзеепрыслоўяў у беларускай мове. IV. Прыслоўе. 1. Прыслоўе як часціна мовы. 2. Асаблівасці ўтварэння і ўжывання формаў ступеней параўнання прыслоўяў у адрозненне ад рускай мовы. 3. Правапіс прыслоўяў. 4. Ужыванне прыслоўяў у ролі слоў-тэрмінаў.**

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мн., 1990.
2. Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык. Для говорящих по-русски. – Мн., 2008.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 2-е изд., 1969.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 19-е изд., 1987.
5. Орфографический словарь русского языка / под редакцией С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко, Л.И. Скворцова. – М., 26-е изд., 1988.
6. Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы / под редакцией Р.И. Аванесова. – М., 3-е изд., 1987.
7. Беларуская энцыклапедыя. У 18-ці тамах. – Мн., 1996–2004.

ПЛАН ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ №10

Тэма: Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы

ПЫТАННІ:

1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах:

- а) азначэнне словазлучэння ў беларускай і рускай мовах;
- б) вылучэнне ў рускай і беларускай мовах трох відаў падпарадкавальнай сувязі: дапасаванне, кіраванне і прымыканне;
- в) дапасаванне як від сувязі ў словазлучэннях у рускай і беларускай мовах;
- г) кіраванне як від сувязі ў словазлучэннях у рускай і беларускай мовах;
- д) асаблівасці функцыянавання словазлучэнняў з асноўным кампанентам лічэбнікам у рускай і беларускай мовах;
- е) разыходжанні у словазлучэннях (падпарадкавальная сувязь – кіраванне) з асноўным кампанентам дзеясловам (аддзеяслоўным назоўнікам, дзеепрыметнікам, дзеепрыслоўем) у рускай і беларускай мовах;
- ё) адрозненні ў прыназоўнікавых словазлучэннях у рускай і беларускай мовах;
- ж) прыназоўнікавыя і беспрыназоўнікавыя словазлучэнні са слабым кіраваннем (падпарадкавальная сувязь набліжаецца да прымыкання), прымыканнем у рускай і беларускай мовах;
- з) уласныя сінанімічныя рады словазлучэнняў з рознымі адносінамі ў рускай і беларускай мовах.

2. Асаблівасці словазлучэнняў-тэрмінаў у беларускай мове:

- а) асноўныя структурныя тыпы тэрмінаў у беларускай мове: тэрміны-словы, сімвалы-словы, тэрміны-словазлучэнні;
- б) блізкасць тэрміналагічных словазлучэнняў да свабодных словазлучэнняў агульнаўжывальнай лексікі;
- в) сувязь з тэхнічным паняццем як асноўная рыса шматслоўных тэрміналагічных адзінак;
- г) простыя і складаныя тэрміналагічныя словазлучэнні (паводле структуры);
- д) іменныя і дзеяслоўныя тэрміналагічныя словазлучэнні (паводле спосабу выражэння галоўнага кампанента);
- е) дапасаванне і кіраванне як асноўны від сінтаксічнай сувязі ў тэрміналагічных словазлучэннях;
- ё) атрыбутыўныя, аб'ектна-атрыбутыўныя (часцей) і акалічнасныя, аб'ектна-акалічнасныя адносіны кампанентаў у словазлучэннях-тэрмінах;
- ж) свабодныя і несвабодныя тэрміналагічныя словазлучэнні (гл. таксама практычныя заняткі № 4 *“Асаблівасці тэрмінаў. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна”*, № 5 *“Паходжанне тэрмінаў. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі. З гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі”*).
- з) адрозніванне тэрміналагічных словазлучэнняў ці спалучэнняў ад фразеалагічных.

3. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе:

- а) асаблівасці каардынацыі выказніка з дзейнікам у двухсастаўным сказе;
- б) найбольш тыповыя асаблівасці каардынацыі дзеяслоўнага выказніка з дзейнікам;
- в) найбольш тыповыя асаблівасці каардынацыі іменнага выказніка з дзейнікам.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ:

1. Спішыце. Устаўце замест пропускаў патрэбныя прыназоўнікі. Раскажыце пра асаблівасці кіравання ў беларускіх словазлучэннях.

1. Думать ... другом – думаць ... іншае; не знать ... его намерениях – не ведаць ... яго намеры; не хочется думать ... плохом – не хочацца думаць ... дрэннае; многие забыли ... спорте – многія забыліся ... спорт; ухаживать ... бабушкой – даглядаць ... бабулю; идти ... дому – ісці ... дома; болеть ... гриппом – хварэць ... грып; спрашивать ... уроках; пытацца ... урокі; избавиться ... хлопот – пазбыцца ... клопатаў.

2. Вызначыць ... смак, пісаць ... адрас, ажаніцца ... ёю, не зважаць ... дождж, хадзіць ... малако, не спаць ... начах, ведаць ... газетах, ішлі ... пяць чалавек, рагатаць ... анекдота, клапаціцца ... маці, забыцца ... ўрокі.

2. Запішыце да прыведзеных тлумачэнняў адпаведныя назвы (з дадзеных у дужках сінтаксічна-непадзельных словазлучэнняў).

Гладкі, без выступаў вугал хаты; агульная назва рознага віду петляў і спосабаў завязвання тросаў; бясколерны гаручы газ, які ўтвараецца ад гніення раслінных рэшткаў; бясколерны газ, які ўтвараецца пры поўным згаранні кіслароду; горная парода, якая складаецца з рэшткаў водарасцей; цёмна-жоўтая фарба, якая скарыстоўваецца ў жывапісе; сістэма летазлічэння, уведзеная ў 1582 г. пры папе Грыгорыю XIII замест юліянскага календара, або так званага старога стылю; сістэма летазлічэння, уведзеная ў 46 г. да н.э. рымскім імператарам Юліем Цэзарам; бясколерны празрысты мінерал, выкарыстоўваецца для аптычных і ювелірных вырабаў; група машын, якія аўтаматычна выконваюць ў пэўнай тэхналагічнай паслядоўнасці ўвесь цыкл аперацый па апрацоўцы вырабаў; перарывістая лінія, якая складаецца з кропак або кароткіх рысак; аптычная прылада для разглядання дробных дэталяў двума вокамі адначасова; адзінка марскіх адлегласцей; тэмпература – 273,16° С, пры якой спыняецца хаатычныя цеплавы рух малекул у цэле; адпрацаваная пара ў машынах; нябачныя прамяні, якія складаюць частку спектра, што працягваецца далей бачнай часткі ад чырвонага яго канца; найдрабнейшыя часцінкі пылу, якія падаюць на паверхню Зямлі з касмічнай прасторы; стан збывання механізма, калі яны знаходзяцца ў імгненнай раўнавазе; пастаяннае радыяльнае сцяканне плазмы з паверхі Сонца.

(Сонечны вецер, мёртвы пункт, касмічны пыл, інфрачырвоныя прамяні, мятая пара, абсалютны нуль, марская міля, бінакулярная лупа, контурная лінія, аўтаматычная лінія, горны крышталі, Юліянскі календар, Грыгарыянскі календар, сіенская зямля, інфузорная зямля, вуглякіслы газ, балотны газ, марскі вузел, нямецкі вугал).

3. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Растлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстайцеся слоўнікамі.

Факс-модем, флеш-диск, флеш-драйв (в информатике), флешка, флеш-память, флеш-технология, флоппи-диск, формат (в информатике), формат данных, форматирование (в информатике), форум (в информатике), фотопринтер, фотосенсор, фрагментация (в информатике), фрейм (в информатике), ФТП-клиент, хакер, хакинг, хардвер, хемотрон.

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Бордович А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сопоставительный курс русского и белорусского языков. – Мн., 1999.
2. Маршэўская В.В. Беларуская мова. Прафесійная лексіка. – Гродна, 2003.
3. Сучасная беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфеміка. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор'евай. – Мн., 2006.
4. Беларуская мова: Фанетыка, Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор'евай. – Мн., 1994.

5. Беларуская мова / пад агульнай рэдакцыяй прафесара М.С. Яўневіча. – Мн., 1991.
6. Лепешаў І.Я., Малажай Г.М., Панюціч К.М. Практыкум па беларускай мове. – Мн., 2001.
7. Практыкум па беларускай мове / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Малажай. – Мн., 1993.
8. Сіўковіч В.М. Сучасная беларуская мова // Даведнік. – Мн., 2005.
9. Старавойтава Н.П. Беларуская мова. Гісторыя і сучаснасць. – Мн., 2006.
10. Смольская Т.М., Хрышчановіч Л.У. Беларуская мова. Юрыдычная лексіка. – Мн., 2006.
11. Губкіна А.В., Зразікава В.А. Беларуская мова. Эканамічная лексіка. – Мн., 2009.
12. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2-х ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфалогія. Марфалогія. – Мн., 2007.
13. Ляшчынская В.А. Беларуская мова: Тэрміналагічная лексіка. – Мн., 2001.
14. Ляшчынская В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка. – Мн., 2003.
15. Арашонкава Г.У., Булыка А.М., Люшцік У.В., Падлужны А.І. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі. – Мн., 1999
16. Руденко Е.Н., Кожинова А.А., Задворная Е.Г. Белорусский язык: Профессиональная лексика. – Мн., 2005.
17. Беларуская мова // Энцыклапедыя / пад рэдакцыяй А.Я. Міхневіча. – Мн., 1994.
18. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэдакцыяй акадэміка НАН Беларусі М.В. Бірылы. – Мн., 1987.
19. Кандраценя І.У., Кунцэвіч Л.П. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы. – Мн., 2009.
20. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.
21. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005.
22. Булыка А.М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
23. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. – Мн., 1993.
24. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х тамах. – Мн., 1999.
25. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. Актуальная лексіка (новы). – Мн., 2005.
26. Булыко А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика (новый). – Мн., 2006.
27. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. – Мн., 2009.
28. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы. – Мн., 1987.
29. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
30. Плотнікаў Б.А., Трайкоўская В.П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы. – Мн., 2004.
31. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.
32. Слоўнік беларускай мовы. Цяжасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення /складальнікі Ламека Л.А., Ламека Ул.Б. – Мн., 2000.
33. Беларуская-рускі слоўнік. У 2-х тамах. – Мн., 2-е выд., 1988–1989.
34. Русско-белорусский словарь. В 3-х томах. – Мн., 5-е изд., 1994.
35. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авторы-составители: З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.А. Борковская. – Мн., 2007.
36. Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авторы-составители: В.И. Куликович, А.Н. Булыко, Н.В. Полещук. – Мн., 2009.
37. Словарь белорусско-русский, русско-белорусский : 40 000 слов / ред.-сост. Н.С. Лявер. – Мн., 2011.
38. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Беларуская-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў. – Мн., 2013.
39. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 2008.
40. Болсун А.І., Рапановіч Я.Н. Слоўнік фізічных і астранамічных тэрмінаў. – Мн., 1979.
41. Сухая Т., Еўдакімава Р., Трацякевіч В., Гузень Н. Тэрміналагічны слоўнік па вышэйшай матэматыцы для ВНУ. – Мн., 1993.

42. Самайлюковіч Уладзімір, Пазняк Уладзімір, Сабалеўскі Аляксандр. Руска-беларускі фізічны слоўнік. – Мн., 1994.
43. Лакоцін Л.А. Руска-беларускі слоўнік матэматычных тэрмінаў. – Магілёў, 1994.
44. Физический энциклопедический словарь. – М., 1960.
45. Русско-белорусский математический словарь / под общей редакцией Я.В. Радыно. – Мн., 1993.
46. Краевская Н.П., Гринберг В.В., Красней В.П. Русско-белорусский словарь электротехнических терминов. – Мн., 1994.
47. Костюкович Н.Н., Люштик В.В., Щербин В.К. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов. – Мн., 1995.
48. Современный русско-белорусский политехнический словарь / автор-составитель: А.Н. Булыко. – Мн., 2007.
49. Паведамленне выкладчыка па тэме (гл. тэарэтычны матэрыял: **“Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы”**, пытанні: **1. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. 2. Асаблівасці словазлучэнняў-тэрмінаў у беларускай мове. 3. Каардынацыя дзейніка і выказніка ў сказе.**

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мн., 1990.
2. Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык. Для говорящих по-русски. – Мн., 2008.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 19-е изд., 1987.
4. Орфографический словарь русского языка / под редакцией С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко, Л.И. Скворцова. – М., 26-е изд., 1988.
5. Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы / под редакцией Р.И. Аванесова. – М., 3-е изд., 1987.

ПЛАН ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ № 11

Тэма: Функцыянальныя стылі маўлення. Асаблівасці навуковага стылю мовы

ПЫТАННІ:

I. Функцыянальныя стылі маўлення (агульная характарыстыка).

1. Паняцце функцыянальнага стылю. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.

а) разнастайнасць функцый літаратурнай мовы і развіццё ў ёй стыляў у параўнанні з дыялектнай мовай;

б) функцыянальныя стылі мовы і іх характарыстыка.

II. Асаблівасці навуковага стылю.

1. Навуковы стыль і яго функцыянальна-камунікатыўныя характарыстыкі:

а) уласна навуковы, навукова-вучэбны, навукова-тэхнічны, навукова-папулярны і навукова-палемічны падстылі і іх адметныя ўласцівасці.

2. Сістэма моўных сродкаў навуковага стылю:

а) міжстылёвая лексіка і словы агульнанавуковага ўжывання;

б) роля вузкасפעцыяльных тэрмінаў у мове навукі;

в) міжнародная стандартызацыя і інтэрнацыянальны (пераважна грэка-лацінскага паходжання) склад агульнанавуковай і тэрміналагічнай лексікі;

г) дакладныя навукі і іх моўныя сродкі: тэрміны-сімвалы, формульныя абазначэнні, скарачэнні, абрэвіятуры, графікі, схемы, малюнкi і інш.;

д) асаблівасці моўных сродкаў ў выкладзе дакладных навук ў навукова-вучэбным падстылі: схема: аксіёма —> доказ —> вывады, спецыфічныя словы і канструкцыі;

е) ужыванне ў навуковых тэкстах фразеалагізмаў;

ё) тэрміналагічны, навуковы і агульнаўжывальны пласты лексікі і іх ўзаемадзеянне.

3. Марфалагічныя асаблівасці навуковага стылю:

а) назоўнікі з абстрактным значэннем у тэрміналогіі і іх суфіксы;

б) навуковы выклад і назвы родавых, абагульняючых паняццяў і словазлучэнні абагульняючага значэння;

в) “нанізванне” роднага склону назоўнікаў;

г) назоўнікі, утвораныя ад уласных імён;

д) ужыванне ўласных імёнаў у якасці залежнага кампанента словазлучэння ў назвах формул, метадык, тэорый і інш.;

е) тэхнічныя тэксты і ўжыванне рэчывых назоўнікаў у форме множнага ліку;

ё) прыметнікі ў складзе тэрміналагічных словазлучэнняў у навуковых тэкстах і іх інфармацыйная і класіфікацыйная функцыі;

ж) выражэнне прыметнікамі відавочнага паняцця ў адносінах да родавага, якое выражаецца назоўнікам, у двухслоўных словазлучэннях;

з) субстантываваныя прыметнікі і дзеепрыметнікі ў мове дакладных навук;

і) праблема перакладу з рускай мовы на беларускую дзеепрыметнікаў з суфіксамі -уш-, -юш-, -им-, -ем-;

й) ужыванне дзеясловаў 3-й асобы цяперашняга часу ў навуковым выкладзе і іх характэрнасць для навукова-тэхнічнага падстылю;

к) дыялагічнасць навуковай мовы і яе праяўленне ў выкарыстанні дзеясловаў у форме будучага часу абвеснага ладу;

л) шырокае ужыванне дзеясловаў маўлення ў форме дыялогу і спецыфіка іх функцыянавання ў навуковых тэкстах;

м) шырокае выкарыстанне ў навуковым маўленні неазначальнай формы дзеяслова ў спалучэнні з мадальнымі і інш. словамі.

4. Асаблівасці сінтаксісу навуковага стылю:

- а) пераважнае ўжыванне апавядальных сказаў у навуковых тэкстах;
- б) асаблівасці ўжывання апавядальных клічных сказаў;
- в) спецыфіка ўжывання пыталых і пабуджалых сказаў;
- г) аднародныя члены сказа і іх функцыя і ўласцівасці ў навуковых тэкстах;
- д) адасабленне дадзеных членаў сказа (азначэнні, прыдаткі, акалічнасці, дапаўненні) і іх асаблівасці;
- е) спецыфіка адасаблення далучальных слоў і выразаў;
- ё) ужыванне канструкцыі з удакладняльным злучнікам *г.зн* і паўтор адных і тых жа слоў тыпу *тады і толькі тады* і інш.;
- ж) асаблівасці ўжывання пабочных і ўстаўных канструкцый у навуковым тэксце;
- з) спецыфіка ўжывання параўнальна-раўналежных зваротаў;
- і) асаблівасць ужывання спалучэнняў тыпу *(не) больш (менш) як, (не) больш (менш) чым*;
- й) частае выкарыстанне складаназалежных сказаў у навуковых тэкстах (з даданымі часу, умовы, прычыны, месца, азначальнымі і інш.) і іх спецыфіка;
- к) знакі прыпынку ў складаназалежных сказах;
- л) асаблівасці ўжывання злучнікаў *але, аднак* у сказах;
- м) выкарыстанне пасіўных канструкцый тыпу *было паказана* і інш. у навуковым выкладзе.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ:

1. Прачытайце тэксты. Якая тэма кожнага з іх? Якія моўныя сродкі выкарыстаны ў тэкстах і з якой мэтай? Да якога стылю можна аднесці кожны з прапанаваных тэкстаў?

I. Навальніца – атмасферная з’ява, пры якой у магутных кучава-дажджавых воблаках і паміж воблакамі і зямлёй пры вялікай напружанасці атмасфернай электрычнасці ўзнікаюць моцныя электрычныя разрады-маланкі. Навальніца суправаджаецца моцным шквалістым ветрам, ліўневым дажджом, часта з градам. Бываюць франтальныя навальніцы, што адбываюцца ў паветраных франтах, і ўнутрымасавыя, што ўзнікаюць ад канвекцыі.

II. Наваколле асвятлялася дрыготкім заравам, нібы гэта быў залп соцень гармат, і рэха пракацілася ад краю да краю зямлі. Яно не паспела змоўкнуць, як грывнула яшчэ раз, – і тут паліў дождж. Імкліва, з шумам і плёскатам абрынуўся ён магутным вадаспадам на зямлю... Маланкі паласавалі ўжо неба і ўздоўж і ўпоперак, яны нагадвалі і белыя шаблі, і блакітныя стрэлы, і зігзагі, і дугі.

2. Прачытайце тэкст на рускай мове, перакладзіце на беларускую. Да якога стылю яго аднясём? Назавіце моўныя сродкі гэтага тэксту (пісьмова).

Диофантовыми уравнениями называют алгебраические уравнения или системы алгебраических уравнений с целыми коэффициентами, для которых надо найти целые или рациональные решения. При этом число неизвестных в уравнениях должно быть менее двух (если не ограничиваться только целыми числами). Диофантовы уравнения имеют, как правило, много решений, поэтому их называют неопределёнными уравнениями. Это, например, уравнения:

$$3x + 5y = 7;$$

$$x^2 + y^2 = z^2;$$

$$3x^2 + 4y^2 = 5z^2;$$

Названы они по имени греческого математика Диофанта, жившего в III в. Его книга «Арифметика» содержала большое количество интересных задач, её изучали математики всех поколений. Книга сохранилась до наших дней, её можно найти в русском переводе в библиотеке (*Энциклопедический словарь юного математика*).

3. Вызначце стыль дадзеных тэкстаў. Параўнайце сказы з аднароднымі членамі. Для чаго ўжываюцца аднародныя члены сказа ў гэтых стылях (для класіфікацыі або сістэматызацыі

з'яў, прыкмет, прадметаў; для ўзмацнення экспрэсіўнасці і эмацыянальнасці, стварэння рытмічнай прозы, дакладнасці замалёўкі і інш.)?

I. Вылічальная машына – інструментальны сродак (або сукупнасць сродкаў) для апрацоўкі інфармацыі, у тым ліку вылічэнняў, кіравання, рашэння задач. Бываюць механічныя, электрычныя, гідраўлічныя, пнеўматычныя, аптычныя і камбінаваныя; у залежнасці ад формы выяўлення інфармацыі адрозніваюць аналагавыя вылічальныя машыны, лічбавыя вылічальныя машыны і гібрыдныя вылічальныя машыны.

II. Узяў Красавік фарбы і пэндзаль і перш-наперш намаляваў неба ў сіні-сіні колер, а на ім белыя-белыя аблогі. Затым намаляваў палі. Дзе зялёнай, дзе жаўтаватай, дзе шэрай фарбай мазануў. Лугі вымаляваў у ясна-зялёны колер, а па тых лугах-мурагах давай пырскаць то блакітнай, то жоўтай, то ружовай фарбамі... І якіх толькі красачак не з'явілася на лузе! Аж у вачах мільгаціць!

4. Спішыце сказы. Пабочныя канструкцыі выдзеліце коскамі, а ўстаўныя – дужкамі. Высветліце значэнне пабочных і ўстаўных канструкцый у сказах.

1. Калі элементарная часцінка мае зарад, то яго значэнне як паказалі шматлікія доследы строга пэўнае. 2. Такім чынам відарысам акружнасці з'яўляецца эліпс, прычым відарысам цэнтра акружнасці з'яўляецца цэнтр эліпса. 3. Дапусцім, што некаторае цела як заўсёды, мы маем на ўвазе нейкі пункт гэтага цела рухаецца прамалінейна, але нераўнамерна. 4. Сапраўды пункт перасячэння павінен належаць прамой *a*, паколькі прамая *b* ляжыць у плоскасці β . З другога боку яна павінна ляжаць і на прамой *c*, паколькі прамая *b* ляжыць у плоскасці γ . 5. Міжзорнае асяроддзе складаецца з газу асноўнага кампанента, пылу, электрамагнітнага выпраменьвання, касмічных прамянёў і інш. відаў матэрыі. 6. Канькабежца, які стаіць на лёдзе, можа заставіць зрушыцца з месца змяніць імпульс! штуршок яго таварыша. 7. Як вядома натуральныя лікі ўжываюцца для дзвюх галоўных мэт: лічэння і ўпарадкавання.

5. Спішыце сказы, пастаўце патрэбныя знакі прыпынку, растлумачце іх пастаноўку.

1. Астэралябія складаецца з дзвюх частак дыска падзеленага на градусы і лінейкі (алідады) што верціцца вакол цэнтра дыска. 2. Можна сабе напрыклад уявіць што над морам ляціць чайка так што ўвесь час знаходзіцца над адным і тым жа грэбнем хвалі. 3. Такая магчымасць вызначыць роўнасць дзвюх фігур не робячы накладання адной на другую а вымяраючы і параўноўваючы толькі некаторыя элементы гэтых фігур важна для практыкі напрыклад для параўнання дзвюх зямельных участкаў якія безумоўна нельга накласці адзін на другі. 4. Павярхня піраміды складаецца з асновы і бакавых граней. Кожная бакавая грань трохвугольнік. Адной з яго вяршынь з'яўляецца вяршыня піраміды а процілеглай стараной старана асновы піраміды. 5. Аналагічна вызначаецца паралельнасць адрэзка і прамой праменя і прамой адрэзка і праменя двух прамянёў. 6. Даўжыні адрэзкаў велічыні вуглоў плошчы усе гэтыя паняцці змяняюцца пры бесперапынных пераўтварэннях і пра іх не трэба забывацца. 7. Калі куб аб якім ідзе гаворка ў азначэнні мае кант 1 см то аб'ём будзе ў кубічных сантыметрах калі кант куба роўны 1 м то аб'ём будзе ў кубічных метрах калі кант куба роўны 1 км то аб'ём будзе ў кубічных кіламетрах і г.д. 8. Пры вывучэнні ліній метадам каардынат узнікаюць дзве задачы 1) па геаметрычных уласцівасцях дадзенай лініі знайсці яе ўраўненне 2) адваротная задача па зададзеным ураўненні лініі даследаваць яе геаметрычныя ўласцівасці. 9. Сэнс шматкроп'я вызначаецца правіламі размяшчэння запісаных элементаў а калі гэты сэнс незразумелы з самога запісу то неабходна прывесці яго дадатковае тлумачэнне. 10. Індыйцы ў старажытнасці запісвалі дробы так як і ў цяперашні час лічнік над назоўнікам толькі без дробнай рыскі. 11. Любое лічылнае мноства бясконцае таму што бясконцым з'яўляецца мноства натуральных лікаў на інтуітыўным узроўні.

6. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову, змясціце іх у свой слоўнік. Растлумачце незразумелыя словы. Пры неабходнасці карыстайцеся слоўнікамі.

Хост (в информатике), хостинг (в информатике), чат, чип, шифр (в информатике), экспорт (в информатике), электрический аккумулятор, электроника, электронная подпись,

электронная страница, электронная таблица, электронное письмо, электронный адрес, электронный (почтовый) ящик, электротехника, эмулятор, эмуляция (в информатике), юзер, ярлык (в информатике).

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Функцыянальныя стылі мовы. Навуковы стыль, афіцыйна-справавы стыль: тэарэтычныя звесткі і практычныя заданні для студэнтаў I курса тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей / складальнікі Т.М. Мхаян, Г.І. Кірыенка. – Брэст, 2009.
2. Сямешка Л.І. Беларуская мова. – Мн., 1999.
3. Маршэўская В.В. Беларуская мова: Прафесійная лексіка. – Гродна, 2003.
4. Ляшчынская В.А. Беларуская мова: Тэрміналагічная лексіка. – Мн., 2001.
5. Ляшчынская В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка. – Мн., 2003.
6. Практыкум па беларускай мове / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Малажай. – Мн., 1993.
7. Беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Грыгор’евай. – Мн., 1994.
8. Сучасная беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфеміка. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор’евай. – Мн., 2006.
9. Смольская Т.М., Хрышчановіч Л.У. Беларуская мова. Юрыдычная лексіка. – Мн., 2006.
10. Старавойтава Н.П. Беларуская мова. Гісторыя і сучаснасць. – Мн., 2006.
11. Губкіна А.В., Зразікава В.А. Беларуская мова. Эканамічная лексіка. – Мн., 2009.
12. Беларуская мова // Энцыклапедыя / пад рэдакцыяй А.Я. Міхневіча. – Мн., 1994.
13. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэдакцыяй акадэміка НАН Беларусі М.В. Бірылы. – Мн., 1987.
14. Кандраценя І.У., Кунцэвіч Л.П. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы. – Мн., 2009.
15. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.
16. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005.
17. Булыка А.М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
18. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. – Мн., 1993.
19. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х тамах. – Мн., 1999.
20. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. Актуальная лексіка (новы). – Мн., 2005.
21. Булыка А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика (новый). – Мн., 2006.
22. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. – Мн., 2009.
23. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы. – Мн., 1987.
24. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
25. Плотнікаў Б.А., Трайкоўская В.П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы. – Мн., 2004.
26. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.
27. Слоўнік беларускай мовы. Цяжкасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення / складальнікі Ламека Л.А., Ламека Ул.Б. – Мн., 2000.
28. Беларуска-рускі слоўнік. У 2-х тамах. – Мн., 2-е выд., 1988–1989.
29. Русско-белорусский словарь. В 3-х томах. – Мн., 5-е изд., 1994.
30. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авторы-составители: З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.А. Борковская. – Мн., 2007.
31. Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авторы-составители: В.И. Куликович, А.Н. Булыко, Н.В. Полещук. – Мн., 2009.
32. Словарь белорусско-русский, русско-белорусский : 40 000 слов / ред.-сост. Н.С. Лявер. – Мн., 2011.

33. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў. – Мн., 2013.
34. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 2008.
35. Болсун А.І., Рапановіч Я.Н. Слоўнік фізічных і астранамічных тэрмінаў. – Мн., 1979.
36. Сухая Т., Еўдакімава Р., Трацякевіч В., Гузень Н. Тэрміналагічны слоўнік па вышэйшай матэматыцы для ВНУ. – Мн., 1993.
37. Самайлюковіч Уладзімір, Пазняк Уладзімір, Сабалеўскі Аляксандр. Руска-беларускі фізічны слоўнік. – Мн., 1994.
38. Лакоцін Л.А. Руска-беларускі слоўнік матэматычных тэрмінаў. – Магілёў, 1994.
39. Физический энциклопедический словарь. – М., 1960.
40. Русско-белорусский математический словарь / под общей редакцией Я.В. Радыно. – Мн., 1993.
41. Краевская Н.П., Гринберг В.В., Красней В.П. Русско-белорусский словарь электротехнических терминов. – Мн., 1994.
42. Костюкович Н.Н., Люштик В.В., Щербин В.К. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов. – Мн., 1995.
43. Современный русско-белорусский политехнический словарь / автор-составитель: А.Н. Булыко. – Мн., 2007.
44. Паведамленне выкладчыка па тэме (гл. тэарэтычны матэрыял: **“Функцыянальныя стылі маўлення. Асаблівасці навуковага стылю мовы”**, пытанні: **І. Функцыянальныя стылі маўлення (агульная характарыстыка). 1. Паняцце функцыянальнага стылю. Класіфікацыя функцыянальных стыляў. II. Асаблівасці навуковага стылю. 1. Навуковы стыль і яго функцыянальна-камунікатыўныя характарыстыкі. 2. Сістэма моўных сродкаў навуковага стылю. 3. Марфалагічныя асаблівасці навуковага стылю. 4. Асаблівасці сінтаксісу навуковага стылю.**

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мн., 1990.
2. Руденко Е.Н., Кожинова А.А., Задворная Е.Г. Белорусский язык: Профессиональная лексика. – Мн., 2005.
3. Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык. Для говорящих по-русски. – Мн., 2008.
4. Бордович А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сопоставительный курс русского и белорусского языков. – Мн., 1999.
5. Беларуская энцыклапедыя. У 18-ці тамах. – Мн., 1996–2004.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 19-е изд., 1987.
7. Орфографический словарь русского языка / под редакцией С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко, Л.И. Скворцова. – М., 26-е изд., 1988.
8. Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы / под редакцией Р.И. Аванесова. – М., 3-е изд., 1987.
9. Гончарова Н.А. Латинский язык. – М., 2-е изд., 1999.

ПЫТАННІ:

I. Навуковы тэкст: структура і моўная арганізацыя.

1. Структурна-семантычны аналіз навуковага тэксту:

- а) азначэнне тэксту і навуковы тэкст;
- б) сказ як мінімальная сэнсава закончаная адзінка тэксту;
- в) просты сказ у тэкстах навукова-вучэбнага падстылю;
- г) актуальны падзел (члянэнне) сказа: паняцце пра тэму і рэму;
- д) складанае сінтаксічна цэлае ці звышфразавое адзінства (мікратэмы);
- е) абзац як кампазіцыйна-стылістычная адзінка тэксту;
- ё) класічны абзац і яго ўсечаная форма;
- ж) абзац у спецыфічнай ролі актывізатара ўвагі і яго адносная самастойнасць у навуковых тэкстах: напрыклад, **назіранне сучэльнага і лінейчага спектра**.

2. Спосабы выкладу інфармацыі:

- а) спосабы выкладу інфармацыі: апавяданне, апісанне, разважанне і доказ як спецыфічны тып тэксту мовы матэматыкі;
- б) характэрнасць тэксту тыпу **апавядання** для мастацкай літаратуры;
- в) тэксты навуковай літаратуры: апісанне, апавяданне, доказ;
- г) апісанне прадмета і апісанне дзеяння, працэсу, доследу, эксперыменту ў залежнасці ад аб'екта;
- д) аб'ектыўнае (у тэкстах навуковай, тэхнічнай і афіцыйна-справавой дакументацыі) і суб'ектыўнае (у тэкстах мастацкай літаратуры) апісанні і параўнанне двух тэкстаў-апісанняў;
- е) разважанне як тып тэксту і яго структура: тэзіс; доказы, аргументы; вывады;
- ё) характэрнасць тэкстаў тыпу разважанне (матэматыка), апісанне (фізіка, хімія), «апісанне-разважанне» (асноўная форма) для дакладных навук;
- ж) будова выкладу-разважання ў геаметрыі ці алгебры па схеме: агульнапрынятае палажэнне, аксіёма —> доказ аўтара —> фармулёўка вывадаў, агульнага закону для чытача: **доказ** як тып тэксту.

3. Сродкі арганізацыі навуковага тэксту:

- а) адзін з асноўных сродкаў сувязі ў складаназалежных сказах: **умоўна-выніковы злучнік калі – то**;
- б) спецыфічныя сродкі сувязі: галоўныя часткі складаназалежных сказаў (**буферы-актывізатары**) тыпу: *дакажам, што ...* і інш.;
- в) **нумарацыя** (лічбамі – 1, 2, 3, 4 ... або літарамі – а, б, в, г ...) і **канструкцыя «парадкавы лічэбнік + назоўнік»**: *першы метада ...* і інш. як сродкі сувязі паміж абзацамі (або сказамі);
- г) роля **структурнага паралелізму** (паралельная будова абзацаў) у пабудове навуковага тэксту;
- д) канструкцыі ў выглядзе **спасылак** у навуковым тэксце;
- е) сродкі сувязі паміж сказамі, абзацамі, адрэзкамі тэксту: **лексічныя паўторы, указальныя і асабовыя займеннікі, пабочныя словы, канструкцыі тыпу на меры таго як; разам з тым** і інш., **цытаты**;
- ё) **выкарыстанне разнастайных шрыфтоў** для больш глыбокага разумення тэксту;
- ж) **знакі прыпынку** як адзін з важных графічных сродкаў у арганізацыі і афармленні пісьмовага тэксту;
- з) раздзяляльныя і выдзяляльныя знакі прыпынку і іх роля ў навуковым тэксце;

- і) выкананне адным і тым жа знакам прыпынку і раздзяляльнай, і выдзяляльнай функцыі;
- й) шматзначнасць знакаў прыпынку ў сучаснай беларускай мове;
- к) два напрамкі працы над навуковым тэкстам: 1) сэнсава-кампазіцыйная пабудова;
- 2) моўны бок;
- л) сутнасць сэнсава-кампазіцыйнай пабудовы тэксту;
- м) моўны бок тэксту;
- н) **узор выканання структурна-семантычнага і лексіка-граматычнага аналізу тэксту: электрычнае поле;**
- о) вывад: тэкст навуковага стылю (навукова-вучэбны падстыль), апавядальны з элементамі апісання і разважання;
- п) характарыстыка кампазіцыйнай будовы тэксту;
- р) план тэксту;
- с) спецыфічныя сродкі навуковага стылю ў тэксце.

II. Сістэма жанраў навуковай літаратуры.

1. Спосабы кампрэсіі навуковага тэксту:

- а) тры тыпы навуковай і навукова-інфармацыйнай літаратуры і іх характарыстыка;
- б) кампрэсія (сцісканне) – асноўны працэс аналітыка-сінтэтычнай перапрацоўкі навуковага тэксту;
- в) **шлях змяншэння інфармацыі і чытанне тэксту рэфератыўным відам чытання: віды дэфармацыі цвёрдых цел;**
- г) роля эксперыментаў у разгортванні інфармацыі і доказу праўдзівасці думак аўтара;
- д) змяншэнне інфармацыі ў дадзеным тэксце;
- е) другі шлях кампрэсіі навуковага тэксту – **шлях захавання адносна поўнага аб'ёму інфармацыі:** прыёмы апушчэння, сумяшчэння і замяшчэння;
- ё) характарыстыка прыёмаў апушчэння, сумяшчэння і замяшчэння ў навуковым тэксце.

2. Рэферат і анатацыя – вынік кампрэсіі навуковага тэксту:

- а) азначэнне **рэферата** і падзел рэфератаў па паўнаце выкладу: інфарматыўныя (рэфераты-канспекты) і індикатыўныя (апісальныя, указальныя – рэфераты-рэзюме);
- б) характарыстыка **інфарматыўнага і індикатыўнага рэфератаў;**
- в) схема (план) інфарматыўнага рэферата (рэферата-канспекта);
- г) характарыстыка састаўных частак інфарматыўнага рэферата: уступ (загалоўная частка); апісанне (уласна рэфератыўная частка); заключная частка;
- д) табліца **“Класіфікацыя рэфератаў”;**
- е) азначэнне **анатацыі** і схема (план) яе напісання;
- ё) параўнанне анатацыі з вышэйпададзеным апісаннем рэферата;
- ж) адрозненні паміж рэфератам і анатацыяй;
- з) характарыстыка напісання студэнтамі **рэферата-даклада і дыпломнай працы.**

3. Афармленне цытат. Даведчна-бібліяграфічны апарат навуковай літаратуры:

- а) **цытаты** ў рэфераце-дакладзе і іх афармленне;
- б) характарыстыка **схемы (плана) бібліяграфічнага апісання.**

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ:

1. Прачытайце верш, вызначце, да якога стылю ён адносіцца. Назавіце стылёвыя рысы і моўныя сродкі гэтага стылю. Скажыце, якое значэнне набылі выдзеленыя тэрміны і тэрміналагічныя словазлучэнні, трапіўшы ў дадзены стыль? Перакладзіце выдзеленыя словы на беларускую мову. Назавіце характэрныя моўныя асаблівасці беларускамоўных адпаведнікаў.

Формула любви

Студент-математик забросил давно
Зачеты и комнату низкую.
Студент-математик сказал: «Решено!»,
Увлечшись высокой лингвисткою.
Прекрасное чувство не может расти,
Не может гореть в **неизвестности**,
И вот на бульваре скрестились пути
Биномов Ньютона и русской словесности.
Студент-математик дышал горячо,
Шагая дорожками торными,
И думал: «Какое крутое плечо!
Какие прелестные ... **формулы!**»
Невольно родятся в семействе таком
И терпкая грусть, и глухое томление ...
Четыре затяжки сухим табаком
И – можно идти в наступление!
– Наташа! – сказал он без дальних затей, –
– Наташа, родная, желанная!
Изранил меня **треугольник** страстей,
Заела любовь **многогранная**.
Я целую зиму, в метель и в мороз,
Ходил не своими дорожками,
И бредил я запахом черных волос,
Скитаясь у Вас под окошками.
Меня от мороза бросало в озноб,
Лицо принимало окраску кирпичную,
И я начинал вытанцовывать **дробь**,
Сначала **простую**, потом **десятичную**.
И часто от странных приемов таких
Шарахались в сторону мирные жители;
Презрительной кличкой «пропавший жених»
Встречали меня в общежитии.
Хотел я бежать из родной стороны
В леса ли, в болота ли, в степи ли
И видел ночами тревожные сны –
Кошмары в **13 степени**.
И все же я думал о Вас без конца,
Забывши друзей и приятелей,
И все же мечтал, чтобы наши сердца
Свести к одному знаменателю.
Наташа! Мы счастливы будем вдвоем!
Наташа! Любовь моя первая! ...
Лингвистка сказала, что этот прием –
Всего лишь простая **гипербола**.

(М. Исаковский)

2. Прачытайце тэкст. Знайдзіце сказы, якія нясуць галоўную інфармацыю. На аснове іх запішыце вывады да тэксту. Якім шляхам кампрэсіі тэксту вы карысталіся пры складанні вывадаў.

Дэфекты зроку. Акуляры

Аптычная сістэма нармальнага вока дае відарыс прадмета на сятчатцы, які затым ператвараецца ў зрокавы вобраз.

Але калі адлегласць паміж хрусталікам і сятчаткай ненармальна вялікая, то відарыс аддаленага прадмета ў факальнай плоскасці будзе перад сятчаткай, і вока будзе бачыць аддаленыя прадметы дрэнна, а блізкія прадметы, відарыс якіх знаходзіцца за фокусам, нармальна. А калі адлегласць паміж хрусталікам і сятчаткай нармальная, але сам хрусталік вельмі выпуклы, г.зн. аптычная сістэма вока мае малую фокусную адлегласць? І ў гэтым выпадку відарыс аддаленага прадмета будзе перад сятчаткай, а значыць, дрэнна бачны. Такі дэфект вока называецца блізарукасцю. Блізарукасць бывае прыроджанай і набытай. Прычынай з'яўлення блізарукасці ў дзяцей можа быць празмернае захапленне чытаннем пры блізка размешчанай да вачэй кнізе. Пры напружаным разгляданні блізкіх прадметаў вочны яблык настолькі «прывыкае» падаўжацца, што хрусталік страчвае здольнасць сплюшчвацца пры пераводзе вока на аддалены прадмет.

Як выправіць блізарукасць? З гэтай мэтай выкарыстоўваюць акуляры з рассеиваючымі лінзамі. Рассеиваючая лінза робіць паралельны пучок святла разыходным. Прамяні пасля праламлення ў воку факусіруюцца на сятчатцы.

Калі ж адлегласць паміж хрусталікам і сятчаткай малая або хрусталік ненармальна выцягнуты (сплюшчаны), відарыс блізкага прадмета, які дае аптычная сістэма вока, будзе за сятчаткай. Вока тады дрэнна бачыць блізкія прадметы, хоць далёкія бачыць нармальна. Гэты дэфект вока называецца дальназоркасцю. Выправіць дальназоркасць можна, выкарыстаўшы акуляры са збіраючымі выпуклымі лінзамі. Пасля праламлення ў збіраючай лінзе пучок паралельных прамянёў становіцца сыходным і, прайшоўшы аптычную сістэму вока, факусіруецца на сятчатцы.

Такім чынам, правесці карэкцыю зроку можна пры дапамозе акуляраў. Часам замест акуляраў выкарыстоўваюць кантактавыя лінзы. Гэта пластмасавыя лінзы, якія накладваюцца непасрэдна на вочны яблык. Асноўным недахопам кантактавых лінзаў з'яўляецца раздражненне вачэй пры працяглым іх нашэнні.

Для любой жывой істоты вока з'яўляецца вельмі каштоўным органам. Валодаючы ўласцівасцю захоўваць зрокавы вобраз на працягу 1/16 с, вока дае магчымасць чалавеку адчуваць, як бесперапынны падзеі, дадзеныя на экране, хоць мы добра ведаем, што ў сапраўднасці на экран працэсуюцца 24 нерухомыя малюнк-кадры ў секунду. Менавіта дзякуючы зроку мы пазнаём навакольны свет.

Для нармальнага зроку мінімальная адлегласць ад вока да прадмета, пры якой вока бачыць дэталі прадмета не напружваючыся, роўна 25 см. Гэта адлегласць найлепшага бачання. Пры меншых адлегласцях да прадмета вока ўжо напружваецца і стамляецца.

Стамляльнасці вока садзейнічае як недастатковае асвятленне прадмета, так і залішняе. Каб вока, як самае адчыненае акно ў свет, праслужыла доўга, неабходна яго берагчы, г.зн. ствараць умовы для яго ненапружанай працы.

3. Знайдзіце ў адной з кніг па вашай спецыяльнасці анатацыю і запішыце яе.

4. Напішыце разнастайныя рэфераты (па паўнаце выкладу зместу, па колькасці рэферыраваных крыніц, па чытацкім прызначэнні – гл. тэарэтычны матэрыял: “Функцыянальныя стылі маўлення. Асаблівасці навуковага стылю”, пытанні: II. Сістэма жанраў навуковай літаратуры. 1. Спосабы кампрэсіі навуковага тэксту. 2. Рэферат і анатацыя – вынік кампрэсіі навуковага тэксту. 3. Афармленне цытат. Даведачна-бібліграфічны апарат навуковай літаратуры; раздзел “Асноўная літаратура”, пункт 1. Функцыянальныя стылі мовы. Навуковы стыль, афіцыйна-справавы стыль: тэарэтычныя звесткі і практычныя заданні для студэнтаў I курса тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей / складальнікі Т.М. Мхаян, Г.І. Кірыенка. – Брэст, 2009) на наступныя тэмы. Складзіце да іх бібліграфічны спіс выкарыстанай літаратуры.

1. Якуб Наркевіч-Ёдка – прафесар электраграфіі і магнетызму.

2. Да ісціны – найпрасцейшым шляхам: Васіль Ермакоў.

3. Аляксандр Садоўскі – даследчык таямніцаў святла.
4. “Арыфметыка” Л.Ф. Магніцкага.
5. Казімір Семяновіч – вынаходнік шматступеневай ракеты.
6. Казімір Чарноўскі – аўтар арыгінальнага праекта падводнай лодкі.
7. Герман Мінкоўскі – выдатны нямецкі матэматык і фізік.
8. Мікалай Капернік – стваральнік навуковай карціны свету.
9. Еўклід і яго “Пачаткі”.
10. М.І. Лабачэўскі – заснавальнік неэўклідавай геаметрыі.
11. А. Ампер – заснавальнік сучаснай электрадынамікі.
12. Альберт Эйнштэйн і стварэнне тэорыі адноснасці.
13. Нільс Бор і яго квантавыя пастулаты.
14. Адкрыццё радыеактыўнасці: Анры Бекерэль.
15. Чарльз Бэбідж – вынаходнік першага камп’ютара.
16. Французскі матэматык Алексіс Клод Клеро.
17. С.І. Вавілаў – знакаміты фізік-эксперыментатар.
18. К.Э. Цыялкоўскі – вынаходнік у галіне касманаўтыкі і ракетнай тэхнікі.
19. П.Л. Капіца – выдатны фізік і канструктар-наватар.
20. Рымская і арабская сістэма лічбаў.
21. Адлік часу. Гісторыя календара.
22. Як мы лічым: з гісторыі лічбаў.
23. Геаметрычныя фігуры (іх назвы ў беларускай і рускай мовах).
24. Беларускія назвы метрычных адзінак.
25. Венгерскі кубік Рубіка.
26. Арыфметычныя рэбусы.
27. Ігнат Дамейка – сын Беларусі і народны герой Чылі.
28. Прынцэса навукі: Соф’я Кавалеўская.
29. М.В. Астраградскі – заснавальнік пецябургскай матэматычнай школы.
30. А.М. Калмагораў – адзін са стваральнікаў тэорыі выпадковых працэсаў.
31. У.А. Сцяклоў – вучоны і арганізатар навукі.
32. Табліца Мендзялеева (назвы хімічных элементаў у беларускай і рускай мовах).
33. Гісторыя навукі і тэхнікі Мікалай Ястрэбскі.
34. Аляксандр Чыжэўскі – Леанарда да Вінчы XX ст.
35. Тадэуш Касцюшка – выдатны палітычны і ваенны дзеяч Рэчы Паспалітай.
36. Мікалай Радзівіл Чорны – магутны рыцар нашай незалежнасці.
37. Казімір Лышчынскі – выдатны беларускі гуманіст.
38. Напалеон Орда і яго знакамітая серыя “Альбомы”.
39. Напалеон Орда і яго знакамітая музычная спадчына.
40. Міхал Клеафас Агінскі – аўтар паланеза “Развітанне з Радзімай”.
41. Міхал Казімір Агінскі – гетман-кларнет.
42. Лёс і трагедыя: Усевалад Ігнатоўскі.
43. Вацлаў Ластоўскі – выдатны палітычны і культурны дзеяч.
44. “Залаты век” у гісторыі беларускай дзяржавы.
45. Праблемы беларускага нацыянальнага Адраджэння.
46. Інтэлект і яго развіццё.
47. Псіхалогія публічнага выступлення.

5. Выпішыце з тэрміналагічнага слоўніка (падручніка па сваёй дысцыпліне, лекцыі і інш.) 15–20 тэрмінаў-слоў розных часцін мовы (назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы, прыслоўі) і тэрміны-словазлучэнні рознай будовы. Перакладзіце тэрміны на беларускую мову. Зрабіце вывады адносна частотнасці розных часцін мовы і колькасці кампанентаў у тэрмінах-словазлучэннях. Якія сінтаксічныя мадэлі прадстаўлены найбольшай колькасцю прыкладаў?

6. Падрыхтавацца да перакладу на беларускую мову навуковага тэксту (гл. раздзел “Асноўная літаратура”, пункты 28–32, 40, 41 і інш.).

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Функцыянальныя стылі мовы. Навуковы стыль, афіцыйна-справавы стыль: тэарэтычныя звесткі і практычныя заданні для студэнтаў I курса тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей / складальнікі Т.М. Мхаян, Г.І. Кірыенка. – Брэст, 2009.
2. Сямешка Л.І. Беларуская мова. – Мн., 1999.
3. Маршэўская В.В. Беларуская мова. Прафесійная лексіка. – Гродна, 2003.
4. Ляшчынская В.А. Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка. – Мн., 2001.
5. Ляшчынская В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка. – Мн., 2003.
6. Практыкум па беларускай мове / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Малажай. – Мн., 1993.
7. Беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія, Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Грыгор’евай. – Мн., 1994.
8. Сучасная беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфеміка. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор’евай. – Мн., 2006.
9. Смольская Т.М., Хрышчановіч Л.У. Беларуская мова. Юрыдычная лексіка. – Мн., 2006.
10. Старавойтава Н.П. Беларуская мова. Гісторыя і сучаснасць. – Мн., 2006.
11. Губкіна А.В., Зразікава В.А. Беларуская мова. Эканамічная лексіка. – Мн., 2009.
12. Беларуская мова // Энцыклапедыя / пад рэдакцыяй А.Я. Міхневіча. – Мн., 1994.
13. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэдакцыяй акадэміка НАН Беларусі М.В. Бірылы. – Мн., 1987.
14. Кандраценя І.У., Кунцэвіч Л.П. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы. – Мн., 2009.
15. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.
16. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005.
17. Булыка А.М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
18. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. – Мн., 1993.
19. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х тамах. – Мн., 1999.
20. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. Актуальная лексіка (новы). – Мн., 2005.
21. Булыка А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика (новый). – Мн., 2006.
22. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. – Мн., 2009.
23. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы. – Мн., 1987.
24. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
25. Плотнікаў Б.А., Трайкоўская В.П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы. – Мн., 2004.
26. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.
27. Слоўнік беларускай мовы. Цяжкасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення / складальнікі Ламека Л.А., Ламека Ул.Б. – Мн., 2000.
28. Беларуская-рускі слоўнік. У 2-х тамах. – Мн., 2-е выд., 1988–1989.
29. Русско-белорусский словарь. В 3-х томах. – Мн., 5-е изд., 1994.
30. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авторы-составители: З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.А. Борковская. – Мн., 2007.
31. Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авторы-составители: В.И. Куликович, А.Н. Булыко, Н.В. Полещук. – Мн., 2009.
32. Словарь белорусско-русский, русско-белорусский : 40 000 слов / ред.-сост. Н.С. Лявер. – Мн., 2011.

33. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў. – Мн., 2013.
34. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 2008.
35. Болсун А.І., Рапановіч Я.Н. Слоўнік фізічных і астранамічных тэрмінаў. – Мн., 1979.
36. Сухая Т., Еўдакімава Р., Трацякевіч В., Гузень Н. Тэрміналагічны слоўнік па вышэйшай матэматыцы для ВНУ. – Мн., 1993.
37. Самайлюковіч Уладзімір, Пазняк Уладзімір, Сабалеўскі Аляксандр. Руска-беларускі фізічны слоўнік. – Мн., 1994.
38. Лакоцін Л.А. Руска-беларускі слоўнік матэматычных тэрмінаў. – Магілёў, 1994.
39. Физический энциклопедический словарь. – М., 1960.
40. Русско-белорусский математический словарь / под общей редакцией Я.В. Радыно. – Мн., 1993.
41. Краевская Н.П., Гринберг В.В., Красней В.П. Русско-белорусский словарь электротехнических терминов. – Мн., 1994.
42. Костюкович Н.Н., Люштик В.В., Щербин В.К. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов. – Мн., 1995.
43. Современный русско-белорусский политехнический словарь / автор-составитель: А.Н. Булыко. – Мн., 2007.
44. Паведамленне выкладчыка па тэме (гл. тэарэтычны матэрыял: **“Функцыянальныя стылі маўлення. Асаблівасці навуковага стылю”**, пытанні: **I. Навуковы тэкст: структура і моўная арганізацыя. 1. Структурна-семантычны аналіз навуковага тэксту. 2. Спосабы выкладу інфармацыі. 3. Сродкі арганізацыі навуковага тэксту. II. Сістэма жанраў навуковай літаратуры. 1. Спосабы кампрэсіі навуковага тэксту. 2. Рэферат і анатацыя – вынік кампрэсіі навуковага тэксту. 3. Афармленне цытат. Даведчна-бібліграфічны апарат навуковай літаратуры.**

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мн., 1990.
2. Руденко Е.Н., Кожинова А.А., Задворная Е.Г. Белорусский язык: Профессиональная лексика. – Мн., 2005.
3. Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык. Для говорящих по-русски. – Мн., 2008.
4. Бордович А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сопоставительный курс русского и белорусского языков. – Мн., 1999.
5. Беларуская энцыклапедыя. У 18-ці тамах. – Мн., 1996–2004.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 19-е изд., 1987.
7. Орфографический словарь русского языка / под редакцией С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко, Л.И. Скворцова. – М., 26-е изд., 1988.
8. Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы / под редакцией Р.И. Аванесова. – М., 3-е изд., 1987.
9. Гончарова Н.А. Латинский язык. – М., 2-е изд., 1999.

ПЛАН ПРАКТИЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ № 13

Тэма: Пераклад з рускай мовы на беларускую навуковых тэкстаў

ПРАКТИЧНАЕ ЗАДАННЕ:

1. Пераклад з рускай мовы на беларускую навуковага тэксту: «Искусственный интеллект» (факультэт электронна-інфармацыйных сістэм).

Искусственный интеллект

Искусственным интеллектом, или ИИ (Artificial Intelligence – AI), называют процесс создания машин, которые способны действовать таким образом, что будут восприниматься человеком как разумные. Это может быть повторение поведения человека или выполнение более простых задач, например, выживание в динамически меняющейся обстановке.

Для некоторых исследователей результат данного процесса состоит в том, чтобы научиться лучше понимать нас самих. Для других это база, на основе которой можно научить искусственные системы вести себя разумно. В любом случае ИИ обладает таким потенциалом для изменения мира, которого нет ни у одной другой технологии.

В период становления ИИ его разработчики обещали достичь очень многого, но добились несравненно меньшего. В то время создание разумных систем казалось очень простой задачей, которая так и не была решена. В наше время цели создания ИИ стали намного практичнее. ИИ был разделен на несколько частей, имеющих различные цели и средства их достижения.

Проблема ИИ заключается в том, что технологии, которые исследуются в его рамках, становятся обычными сразу после их внедрения. Например, построение машины, которая смогла бы различать человеческую речь, когда-то считалось частью разработки ИИ. Теперь такие технологии, как нейронные сети и скрытые модели Маркова, уже никого не удивляют и не рассматриваются как разработка ИИ. Родни Брукс описывает этот феномен как «эффект ИИ». После того как технология ИИ находит применение, она перестает быть технологией ИИ, после своего создания эта технология перестает быть чудом и используется повсеместно.

Так как искусственный интеллект по-разному понимается разными людьми, было принято решение использовать другую классификацию. Сильный ИИ представляет собой программное обеспечение, благодаря которому компьютеры смогут думать так же, как люди. Помимо возможности думать, компьютер обретет и сознание разумного существа.

Слабый ИИ представляет собой широкий диапазон технологий ИИ. Эти функции могут добавляться в существующие системы и придавать им различные «разумные» свойства.

Искусственный интеллект – самое молодое научное направление. Появление его было подготовлено развитием мощности вычислительных машин.

Искусственный интеллект занимает исключительное положение. Это связано со следующим:

1) часть функций программирования в настоящее время оказалось возможным передать машине. При этом общение с машиной происходит на языке, близком к разговорному. Для этого в ЭВМ закладывают огромную базу знаний, способы решения, процедуры синтеза, программы, а также средства общения, позволяющие пользователю легко общаться с ЭВМ;

2) в связи с внедрением ЭВМ во все сферы человеческой жизни становится возможным переход к безбумажной технологии обработки информации;

3) если раньше производство ориентировалось на обязательное участие человека, то в настоящее время находят применение безлюдные технологии, основанные на роботизации и автоматизации системы управления;

4) интеллектуальные системы в настоящее время начинают занимать ведущее положение в проектировании образцов изделий. Часть изделий невозможно спроектировать без их участия.

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Функцыянальныя стылі мовы. Навуковы стыль, афіцыйна-справавы стыль: тэарэтычныя звесткі і практычныя заданні для студэнтаў I курса тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей / складальнікі Т.М. Мхаян, Г.І. Кірыенка. – Брэст, 2009.
2. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 2008.
3. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэдакцыяй акадэміка НАН Беларусі М.В. Бірылы. – Мн., 1987.
4. Кандрацэня І.У., Кунцэвіч Л.П. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы. – Мн., 2009.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005.
7. Булыка А.М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
8. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. – Мн., 1993.
9. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х тамах. – Мн., 1999.
10. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. Актуальная лексіка (новы). – Мн., 2005.
11. Булыка А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика (новый). – Мн., 2006.
12. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. – Мн., 2009.
13. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы. – Мн., 1987.
14. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
15. Плотнікаў Б.А., Трайкоўская В.П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы. – Мн., 2004.
16. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.
17. Слоўнік беларускай мовы. Цяжасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення / складальнікі Ламека Л.А., Ламека Ул.Б. – Мн., 2000.
18. Беларуская-рускі слоўнік. У 2-х тамах. – Мн., 2-е выд., 1988–1989.
19. Русско-белорусский словарь. В 3-х томах. – Мн., 5-е изд., 1994.
20. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авторы-составители: З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.А. Борковская. – Мн., 2007.
21. Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авторы-составители: В.И. Куликович, А.Н. Булыко, Н.В. Полещук. – Мн., 2009.
22. Словарь белорусско-русский, русско-белорусский : 40 000 слов / ред.-сост. Н.С. Лявер. – Мн., 2011.
23. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Беларуская-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў. – Мн., 2013.
24. Краевская Н.П., Гринберг Б.В., Красней В.П. Русско-белорусский словарь электротехнических терминов. – Мн., 1993. – 135 с.
25. Костюкович Н.Н., Люштик В.В., Щербин В.К. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов. – Мн., 1995.
26. Современный русско-белорусский политехнический словарь / автор-составитель: А.Н. Булыко. – Мн., 2007.

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Руденко Е.Н., Кожина А.А., Задворная Е.Г. Белорусский язык: Профессиональная лексика. – Мн., 2005.
2. Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык. Для говорящих по-русски. – Мн., 2008.

3. Бордович А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сопоставительный курс русского и белорусского языков. – Мн., 1999.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 19-е изд., 1987.
5. Орфографический словарь русского языка / под редакцией С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко, Л.И. Скворцова. – М., 26-е изд., 1988.
6. Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы / под редакцией Р.И. Аванесова. – М., 3-е изд., 1987.

Тэма: Асаблівасці афіцыйна-справавога стылю мовы. Паняцце дакумента. Групы афіцыйна-справавой дакументацыі

ПЫТАННІ:

1. Падстылі (структура) і функцыі афіцыйна-справавога стылю мовы.
2. Паняцце дакумента.
3. Групы афіцыйна-справавой дакументацыі, іх моўныя асаблівасці і структура напісання.

1. Падстылі (структура) і функцыі афіцыйна-справавога стылю мовы.

У складзе **афіцыйна-справавога** стылю даследчыкамі вылучаюцца наступныя падстылі: 1) уласна-заканадаўчы (закон, грамадзянскія і крымінальныя акты, статуты); 2) дыпламатычны (нота, мемарандум, камюніке, пагадненне, канвенцыя); 3) адміністрацыйна-канцэлярыскі (акт, распараджэнне, загад, справавыя паперы: заява, характарыстыка, аўтабіяграфія, даверанасць, распіска і інш.). Афіцыйна-справавому стылю ўласцівы 2 асноўныя функцыі: інфармацыйнасці (паведамленне) і пабуджальнасці (уздзеянне), напрыклад, *прамакол* заключае ў сабе інфармацыю (*Слухалі...*) і загад (*Пастанавілі...*).

2. Паняцце дакумента.

Асноўнымі відамі тэкстаў, у якім рэалізуецца афіцыйна-справавы стыль, выступаюць дакументы. Існуе шмат азначэнняў паняцця дакумент, найбольш асноўныя з іх:

Дакумент (ад лац. *documentum* сведчанне, доказ), – 1) дзелавая папера, што юрыдычна пацвярджае які-н. факт (напр., нараджэнне, узяцце шлюбу) ці права на што-н. (напр., дыплом, завяшчанне). 2) Афіц. пасведчанне асобы (напр., пашпарт). 3) Пісьмовыя помнікі пра гіст. падзеі. 4) Матэрыяльны носьбіт (папера, кіна- і фотаплёнка, магн. стужка і інш.) з запісанай на ім інфармацыяй, прызначанай для захоўвання і перадачы ў часе і прасторы (Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. – Т. 6. – Мінск, 1998. – С. 14). **Дакумент**, - а, *М* -нце, *мн.* -ы, -аў, *м.* 1. Дзелавая папера, што пацвярджае права на што-н. *Апраўдавальны д. Д. аб адукацыі.* 2. Пасведчанне, афіцыйная папера, што сведчыць асобу прад'яўніка. *Праверка дакументаў.* 3. Пісьмовыя помнікі пра гістарычныя падзеі. *Старажытнабеларускія граматы – гістарычныя дакументы* (Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 2002. – С. 167).

3. Групы афіцыйна-справавой дакументацыі, іх моўныя асаблівасці і структура напісання.

Па сваім **функцыянальным прызначэнні** афіцыйна-справавыя дакументы падзяляюцца на:

- 1) асабістыя (заява, аўтабіяграфія, даручэнне, распіска);
- 2) распарадчыя (загад, пастанова, распараджэнне);
- 3) адміністрацыйна-арганізацыйныя (план, справаздача, кантракт, дамова);
- 4) інфармацыйна-даведачныя (даведка, дакладныя і службовыя запіскі).

Афіцыйна-справавыя дакументы павінны складацца і афармляцца на аснове **ДАСТА**.

Спецыфічнасць выкладу афіцыйна-справавога стылю (прадпісанне, канстатацыя, сцверджанне; паведамленне, апісанне) абумоўлівае наступныя моўныя **асаблівасці**:

1) шырокае ўжыванне інфінітываў (*упаўнаважыць дэлегацыю, забяспечыць пастаянны кантроль, зацвердзіць палажэнне, прыняць пастанову*). Даволі часта пры інфінітывах выкарыстоўваюцца словы **неабходна, абавязаны, мае права** і пад. (*Фінансаванне названага мерапрыемства неабходна здзейсніць за кошт сродкаў...*);

2) насычанасць сказаў аддзеяслоўнымі назоўнікамі (*Аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у дадатак да пастановы...*); шырокае выкарыстанне грамадска-палітычнай і

прафесійнай тэрміналогіі (Асноўнымі задачамі Савета з'яўляюцца: ... каардынацыя дзейнасці кантралюючых органаў, прагназіраванне і планаванне кантрольнай работы, у тым ліку шляхам распрацоўкі адзінага каардынацыйнага плана...; вызваліць ад збірання консульскага збору за выдачу гасцявых віз на уезд...); частае ўжыванне скарачаных назваў арганізацый і ўстаноў («Белзнешэканамбанк», аб'яднанне «БелаўтаМАЗ»);

3) частае выкарыстанне дзеясловаў цяперашняга часу ў значэнні сталага дзеяння, якое неабходна выконваць (Суб'екты прадпрымальніцкай дзейнасці, якія ўчынілі эканамічныя правапарушэнні, нясуць (= павінны несці) адказнасць на падставе актаў заканадаўства...). Паколькі прадпісанні ідуць часцей за ўсё ад імя дзяржавы, то вельмі рэдка выкарыстоўваюцца дзеясловы ў форме першай асобы (за выключэннем загадаў, заяў, дакладных).

Адметнай рысай афіцыйна-справавога стылю з'яўляецца наяўнасць значнай колькасці канцылярскіх штампаў. **«Штамп»** (ад іт. *stampa* – пячатка, друк) – моўны зварот, які шматразова паўтараецца, шаблонны, трафарэтны, зацяганы выраз з цьмянай экспрэсіўнасцю» (Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мінск, 1990. – С. 171). Напрыклад, *дагаворныя бакі, узяць пад кантроль і інш.*

Звярніце ўвагу на некаторыя ўзоры структуры і напісання справавых папер рознага характару!

АЎТАБІЯГРАФІЯ – пішацца ад першай асобы, у ёй паведамляюцца афіцыйныя звесткі: год і месца нараджэння, сацыяльнае становішча, адзначаюцца важныя вехі жыццёвага шляху чалавека.

Структура напісання:

- 1) прозвішча, імя, імя па бацьку;
- 2) час і месца нараджэння;
- 3) заняткі бацькоў;
- 4) гады вучобы (службы ў арміі);
- 5) асноўнае з працоўнай і грамадскай дзейнасці;
- 6) кароткія звесткі пра сваё сямейнае становішча;
- 7) дата і подпіс.

Узор напісання:

АЎТАБІЯГРАФІЯ

Я, Бярозкіна Алена Яўгенаўна, нарадзілася 12 красавіка 1992 года ў вёсцы Дружылавічы Іванаўскага раёна Брэсцкай вобласці ў сялянскай сям'і. Бацька мой, Яўген Дзянісавіч, працуе шафёрам у сельскагаспадарчым вытворчым кааператыве (СВК), маці, Валянціна Дзмітрыеўна, – настаўніцай матэматыкі.

У 1999 годзе я пайшла ў Дружылавіцкую сярэднюю школу.

У 2011 годзе паступіла ў Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт на факультэт водазабеспячэння і гідрамеліярацыі па спецыяльнасці «Меліярацыя і водная гаспадарка», дзе вучуся і зараз.

10 сакавіка 2012 г.

(подпіс)

А.Я. Бярозкіна

ЗАЯВА – пісьмовая просьба адной асобы (ці групы асоб) ва ўстанову, арганізацыю альбо да службовай асобы.

Структура напісання:

1) з правага боку на трэцюю частку радка ў слупок пішацца назва арганізацыі, установы ці пасады, прозвішча, імя, імя па бацьку (ініцыялы) службовай асобы; крыху ніжэй – прозвішча, імя, імя па бацьку таго, хто падае заяву; калі трэба, называецца яго пасада і адрас;

2) праз адзін-два радкі пасярэдзіне ліста пішацца слова **Заява**; (Назва дакумента можа друкавацца ў левым вугле ліста пад рэквізітам «Спасылка на індэкс і дату ўваходнага дакумента» без чырвонага радка; кропка ў канцы загаловка не ставіцца);

3) з чырвонага радка пачынаецца тэкст заявы;

4) калі да заявы прыкладаюцца якія-небудзь дакументы, то з чырвонага радка пішацца слова «**Дадатак:**» і з наступнага радка пад нумарамі пералічваюцца дакументы;

5) унізе злева ставяць дату (назва месяца звычайна пішацца словам), а справа – асабісты подпіс.

Узор напісання:

Рэктару Установы адукацыі «БрДТУ»
прафесару Пойту П.С.

студэнта(кі) _____ курса
спецыяльнасці _____

_____ факультэта

_____ формы навучання

(дзённай / завочнай / вячэрняй

бюджэтнай

або / дзённай / завочнай / вячэрняй на
дагаворнай аснове з аплатай за
навучанне

_____
(прозвішча, ініцыялы)

_____
(хатні адрас, тэлефон, для завочнай і
вячэрняй формы навучання – месца
працы, для студэнтаў, не грамадзян
Рэспублікі Беларусь, – грамадзянства)

Заява

Прашу выдзеліць мне месца ў інтэрнаце (паставіць на ўлік тых, хто мае патрэбу ў
паляпшэнні жыллёвых умоў) у сувязі з _____

(назваць прычыну)

«_____» _____ 2012 г.

Подпіс

Дэкану факультэта інжынерных
сістэм і экалогіі

прафесару Волчаку А.А.

студэнта першага курса

Жывіневіча Віктара Аляксеевіча

Заява

Прашу перавесці мяне на індыўідуальны графік заняткаў. Усе папярэднія сесіі я здаў на “выдатна”, цяпер буду адначасова вучыцца і працаваць лабарантам кафедры інжынернай экалогіі і хіміі.

« _____ » _____ 2012 г.

Подпіс

Дэкану факультэта электронна-
інфармацыйных сістэм
дацэнт Ракецкаму В.М.
студэнта трэцяга курса
Назарэвіча Мікалая Сяргеевіча

Заява

Прашу вызваліць мяне ад заняткаў у суботу (28.04.12 г.) у сувязі з сямейнымі абставінамі.

« _____ » _____ 2012 г.

Подпіс

РАСПИСКА – дакумент, які пацвярджае факт атрымання ўстановай або пэўнай асобай важных дакументаў, матэрыяльных каштоўнасцей (грошай, рэчаў, кніг і інш.).

Структура напісання:

- 1) назва дакумента;
- 2) хто атрымаў;
- 3) ад каго атрымаў;
- 4) што атрымаў (пералік каштоўнасцяў, іх колькасць пішуцца словамі і лічбамі);
- 5) з якой мэтай;
- 6) дата, подпіс.

Узор напісання:

РАСПИСКА

Я, Фёдараў Іван Васілевіч, атрымаў ад Шалевіча Ігара Алегавіча 10 (дзесяць) тысяч долараў на набыццё аўтамабіля. Абавязуюся вярнуць пазначаную суму да 19 мая 2012 г.

« _____ » _____ 2012 г.

Подпіс

ПРАТАКОЛ – дакумент, які фіксуе ход абмеркаванняў пытанняў і прыняцце пастаноў на сходах, нарадах, канферэнцыях, пасяджэннях калегіяльных органаў.

Узор напісання:

ПРАТАКОЛ

« _____ » _____ 2012 г.

№ _____

г. Брэст

Назва (загаловак) (пратакол аб чым?)

Старшыня – Ініцыялы, прозвішча

Сакратар – Ініцыялы, прозвішча

Прысутнічалі: Прозвішча, ініцыялы (калі прысутных больш чым 15 – спіс дадаецца)

Павестка дня:

1. Аб _____ (назва пытання) _____
_____ (форма выкладу, пасада, ініцыялы, прозвішча дакладчыка) _____

1. СЛУХАЛІ:

Прозвішча (у Р.скл.), ініцыялы. – Тэкст даклада дадаецца

ВЫСТУПІЛІ:

Прозвішча, ініцыялы. – (кароткі запіс выступлення)

ПАСТАНАВІЛІ:

1.1. _____

1.2. _____

Галасавалі: «за» _____ чалавек

«супраць» _____ чалавек

«устрымаліся» _____ чалавек

2. СЛУХАЛІ: .....

Старшыня _____ (подпіс)

Ініцыялы, прозвішча

Сакратар _____ (подпіс)

Ініцыялы, прозвішча

ДАГАВОР – дамова дзвюх ці некалькіх асоб (арганізацый) пра вызначэнне, змяненне або спыненне якіх-небудзь правоў і абавязкаў.

Узор напісання: (падаецца ў скарачаным выглядзе)

ПРАЦОЎНЫ ДАГАВОР

«_____» _____ 2012 г.

1. _____ (назва юрыдычнай асобы, фізічная асоба, якой заканадаўствам дадзена права заключэння і спынення працоўнага дагавора з работнікам) _____ у асобе _____ (пасада, прозвішча, імя, імя па бацьку) _____ (далей – Наймальнік), які дзейнічае на аснове _____ (статута, палажэння) _____ і грамадзянін _____ (прозвішча, імя, імя па бацьку) _____ (далей – Работнік) заключылі дадзены працоўны дагавор аб наступным.

2. Наймальнік прымае (назначае) _____ (прозвішча, імя, імя па бацьку) _____ на работу (пасаду) _____ (назва пасады, прафесіі, спецыяльнасці) _____ па кваліфікацыі _____ (разрад, кваліфікацыйная катэгорыя) _____ ў адпаведнасці са штатным раскладам Наймальніка) _____ у _____ (месца працы, у тым ліку назва структурнага падраздзялення: цэх, аддзел, лабараторыя і іншыя) _____

3. Дадзены працоўны дагавор з'яўляецца _____ (працоўным дагаворам па асноўным месцы працы) _____ (працоўным дагаворам па сумяшчальніцтве) _____

4. Працоўны дагавор заключаецца _____ (на нявызначаны тэрмін, на вызначаны тэрмін, на час выканання пэўнай работы, на час выканання абавязкаў работніка, які часова адсутнічае, за якім у адпаведнасці з Працоўным кодэксам Рэспублікі Беларусь захоўваецца месца працы; на час выканання сезонных работ тэрмінам да двух месяцаў)

5. Працоўны дагавор заключаецца _____ (з папярэднімі іспытамі, без іспытаў)

Тэрмін іспытаў _____ дзён _____ месяцаў.

6. Тэрмін дзеяння працоўнага дагавора _____ гадоў з «___» _____ 2012 г. па «___» _____ 2017 г.

7. Работнік мае права на:

7.1. працу як найбольш годны спосаб самасцвярджэння чалавека, а таксама на здароўе і бяспечныя ўмовы працы:

7.2. ....

8. Работнік абавязаны:

8.1. добрасумленна выконваць работу згодна з пералічанымі ў дадзеным пункце службовымі абавязкамі або службовай інструкцыяй, якая дадаецца, а для рабочых – канкрэтным зместам, аб'ёмам і парадкам выканання работ, патрабаваннямі да ўзроўню выканання норм і нармаваных заданняў .....

9. Наймальнік мае права: .....

10. Наймальнік абавязаны: .....

11. Работніку вызначаюцца наступныя ўмовы працы:

11.1. тарифная стаўка (службовы аклад) у памеры _____ на дзень падпісання кантракту.

У далейшым тарифная стаўка (службовы аклад) змяняецца ў адпаведнасці з заканадаўствам аб працы, калектыўным дагаворам, пагадненнем ці па ўзгодненасці бакоў.

11.2. надбаўка _____ (называецца від надбаўкі) _____ (у памеры) _____

11.3. даплата _____ (называецца від даплаты) _____ (у памеры) _____

11.4. прэмія _____ (называюцца віды і паказчыкі прэміравання, памер прэмій, а таксама ўмовы, пры якіх прэмія змяншаецца ці не выплачваецца ў адпаведнасці з Палажэннем аб прэміраванні, якое дзейнічае ў Наймальніка) _____

11.5. аднаразовая выплата на аздараўленне ў памеры _____

12. Заработная плата, прадугледжаная дадзеным працоўным дагаворам, выплачваецца Наймальнікам Работніку рэгулярна ў дні _____ (называюцца дні, чысла, вызначаныя ў адпаведнасці з заканадаўствам, калектыўным дагаворамі і інш.) _____

13. Заработная плата выплачваецца ў грашовых адзінках Рэспублікі Беларусь.

14. Наймальнік вызначае Работніку ў адпаведнасці з заканадаўствам наступны рэжым працы і часу адпачынку: .....

15. ....

19. Дзеянне дадзенага працоўнага дагавора спыняецца:

на падставе прычын, прадугледжаных артыкуламі 35, 38 Працоўнага кодэкса РБ;

на падставе дадатковых прычын, звязаных з некаторымі катэгорыямі работнікаў (артыкул 47 Працоўнага кодэкса).

20. Пры спыненні працоўнага дагавора Наймальнік выплачвае Работніку выхадную дапамогу ў выпадках і ў памеры, вызначаных Працоўным кодэксам Рэспублікі Беларусь і іншымі актамі заканадаўства, калектыўным дагаворам, пагадненнем.

21. Дадзены працоўны дагавор можа быць зменены толькі са згоды бакоў.

22. Пытанні, не прадугледжаныя дадзеным працоўным дагаворам, рэгулююцца заканадаўствам аб працы РБ.

23. Дадзены працоўны дагавор складзены ў двух экзэмплярах, адзін захоўваецца ў Работніка, другі – у Наймальніка.

Наймальнік _____ (подпіс)

Работнік _____ (подпіс)

(пячатка)

ДАВЕРАНАСЦЬ – дакумент, які дае каму-н. права дзейнічаць ад імя асобы, што выдала яго.

Узор напісання:

ДАВЕРАНАСЦЬ

Я, Грыцэвіч Андрэй Уладзіміравіч, пашпарт № _____, выдадзены _____, давяраю Макарэвічу Аляксандру Вадзімавічу, які пражывае па адрасе _____, пашпарт № _____, атрымаць стыпендыю, якая мне належыць за сакавік 2012 г. у _____ (месца атрымання).

Грыцэвіч А.У. (Подпіс)

Подпіс Грыцэвіча А.У. сведчу:

Дэкан факультэта электронна-інфармацыйных сістэм (подпіс) Ініцыялы, прозвішча)

(пячатка)

ДАКЛАДНАЯ ЗАПІСКА – справавая папера з кароткім выкладам сутнасці справы, якая павінна разглядацца.

Узор напісання:

Рэктару Установы адукацыі «БрДТУ»
прафесару Пойту П.С.

ДАКЛАДНАЯ ЗАПІСКА

06.04.2012 №35

г. Брэст

Пра дысцыплінарнае спагнанне

Прашу аб'явіць вымову Кавальчуку Барысу Анатолевічу, студэнту 1-га курса спецыяльнасці «Меліярацыя і водная гаспадарка» факультэта інжынерных сістэм і экалогіі дзённай бюджэтнай формы навучання ў сувязі са стратай студэнцкага білета без уважлівых прычын і выдаць дублікат студэнцкага білета.

Дадатак:

1. Тлумачальная запіска студэнта.
2. Заява студэнта аб страце студэнцкага білета.
3. Тэкст аб'явы ў газеце аб тым, што студэнцкі білет лічыць несапраўдным.

Дэкан (подпіс) Ініцыялы, прозвішча

04.04.2012

Тэкст візы

Прарэктар па вучэбнай рабоце

(подпіс) Ініцыялы, прозвішча

04.04.2012

Тэкст візы

Старшыня прафкама студэнтаў
(подпіс) Ініцыялы, прозвішча

04.04.2012

Тэкст візы

Начальнік юрыдычнага аддзела
(подпіс) Ініцыялы, прозвішча

04.04.2012

ТЭАРЭТЫЧНЫЯ ПЫТАННІ:

1. Назавіце стылёвыя рысы афіцыйна-справавога стылю.
2. Якія словы не ўласцівы гэтаму стылю?
3. Для чаго патрэбна веданне афіцыйна-справавога стылю, уменне карыстацца ім?
4. Ці раскрываюцца ў аўтабіяграфіі рысы характару, звычкі, схільнасці, розныя бакі ўласнага асабістага жыцця?
5. Які абавязковы рэквізіт даведкі, што выдаецца зацікаўленым асобам на рукі?
6. Якія існуюць варыянты напісання назвы дакументаў?
7. Прааналізуйце структуру пратакола і скажыце, што запісваецца ў другой (асноўнай) частцы пратакола?

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ:

1. Напішыце сваю аўтабіяграфію, заяву дэкану з просьбай дазволіць датэрмінова здаць экзамены, распіску на атрыманне грошай ад прыватнай асобы, даверанасць на атрыманне стыпендыі за летнія месяцы. Назавіце характэрныя асаблівасці гэтых папер.
2. Прачытайце наступныя азначэнні. Да якіх менавіта дакументаў яны адносяцца?
Афіцыйны дакумент з кароткімі звесткамі пра падзеі свайго жыцця.
Дакумент, які змяшчае апісанне і пацверджанне тых ці іншых фактаў.
Дакумент, які складаецца некалькімі асобамі і пацвярджае ўстаноўлены факт, падзею, дзеянне.
Цывільна-справавое пагадненне, паводле якога адзін бок (*давераны*) абавязваецца здзейсніць ад імя і за кош другога боку (*даверніка*) пэўныя юрыдычныя дзеянні (набыццё або адчужэнне маёмасці, правядзенне плацяжоў і да т.п.).
Афіцыйнае паведамленне ў вуснай форме; пісьмовая просьба ў чым-небудзь.
Акт кіраўніка органа дзяржаўнага кіравання або кіраўнікоў прадпрыемстваў, устаноў, арганізацый. Паводле юрыдычнай прыроды можа быць нарматыўным актам, у якім змешчаны нормы права, што рэгулююць пэўныя грамадскія адносіны, і актам выкарыстання норм права.
Дагавор, пагадненне з узаемнымі абавязкамі для бакоў, якія дамаўляюцца паміж сабой.
Дакумент, які пацвярджае факт атрымання пэўнай асобай матэрыяльных каштоўнасцей (грошай, рэчаў, кніг і г.д.) або важных дакументаў на часовае ці сталае карыстанне.
(*Распіска, кантракт, загад, заява, даручэнне, акт, даведка, аўтабіяграфія*)
3. Карыстаючыся “Тлумачальным слоўнікам беларускай літаратурнай мовы” (Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005), растлумачце, чым адрозніваецца даручэнне ад даверанасці.

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Маршэўская В.В. Беларуская мова: Прафесійная лексіка. – Мн., 2003.
2. Ляшчынская В.А. Беларуская мова: Прафесійная лексіка. – Мн., 2001.
3. Ляшчынская В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка. – Мн., 2003.
4. Практыкум па беларускай мове / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Малажай. – Мн., 1993.
5. Лепешаў І.Я., Малажай Г.М., Панюціч К.М. Практыкум па беларускай мове. – Мн., 2001.
6. Беларуская мова: Фанетыка, Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор'евай. – Мн., 1994.
7. Сучасная беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфеміка. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор'евай. – Мн., 2006.
8. Смольская Т.М., Хрышчановіч Л.У. Беларуская мова. Юрыдычная лексіка. – Мн., 2006.
9. Старавойтава Н.П. Беларуская мова. Гісторыя і сучаснасць. – Мн., 2006.
10. Губкіна А.В., Зразікава В.А. Беларуская мова. Эканамічная лексіка. – Мн., 2009.
11. Сіўковіч В.М. Сучасная беларуская мова // Даведнік. – Мн., 2005.
12. Сямешка Л.І. Беларуская мова. – Мн., 1999.
13. Цікоцкі М.Я. Стылістыка беларускай мовы. – Мн., 1995.
14. Руденко Е.Н., Кожинова А.А., Задворная Е.Г. Белорусский язык: Профессиональная лексика. – Мн., 2005.
15. Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык. Для говорящих по-русски. – Мн., 2008.
16. Беларуская мова // Энцыклапедыя / пад рэдакцыяй А.Я. Міхневіча. – Мн., 1994.
17. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэдакцыяй акадэміка НАН Беларусі М.В. Бірылы. – Мн., 1987.
18. Кандрацэня І.У., Кунцэвіч Л.П. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы. – Мн., 2009.
19. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.
20. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005.
21. Булыка А.М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
22. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. – Мн., 1993.
23. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х тамах. – Мн., 1999.
24. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. Актуальная лексіка (новы). – Мн., 2005.
25. Булыко А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика (новый). – Мн., 2006.
26. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. – Мн., 2009.
27. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы. – Мн., 1987.
28. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
29. Плотнікаў Б.А., Трайкоўская В.П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы. – Мн., 2004.
30. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.
31. Слоўнік беларускай мовы. Цяжасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення / складальнікі Ламека Л.А., Ламека Ул.Б. – Мн., 2000.
32. Беларуская-рускі слоўнік. У 2-х тамах. – Мн., 2-е выд., 1988–1989.
33. Русско-белорусский словарь. В 3-х томах. – Мн., 5-е изд., 1994.
34. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авторы-составители: З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.А. Борковская. – Мн., 2007.
35. Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авторы-составители: В.И. Куликович, А.Н. Булыко, Н.В. Полещук. – Мн., 2009.
36. Словарь белорусско-русский, русско-белорусский : 40 000 слов / ред.-сост. Н.С. Лявер. – Мн., 2011.
37. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Беларуская-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў. – Мн., 2013.

38. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 2008.
39. Паведамленне выкладчыка па тэме.

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мн., 1990.
2. Бордович А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сопоставительный курс русского и белорусского языков. – Мн., 1999.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 19-е изд., 1987.
4. Орфографический словарь русского языка / под редакцией С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко, Л.И. Скворцова. – М., 26-е изд., 1988.
5. Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы / под редакцией Р.И. Аванесова. – М., 3-е изд., 1987.
6. Гончарова Н.А. Латинский язык. – М., 2-е изд., 1999.

ПЛАН ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ № 15

Тэма: Справавыя лісты: моўнае афармленне і рэдагаванне

ПЫТАННІ:

1. Агульная характарыстыка справавых лістоў.
2. Бланкі, рэквізіты, фармуляр.
3. Мова і кампазіцыя справавых лістоў.

1. Агульная характарыстыка справавых лістоў.

Лісты, накіраваныя адной арганізацыяй (асобай) у другую з мэтай высветліць пэўныя пытанні, называюцца **справавымі**. Яны могуць мець асабісты характар ці службовы. У апошнім разе ліст павінен быць засведчаны пячаткай або мець толькі штамп.

Справавыя лісты звычайна падзяляюць на дзве вялікія групы: 1) лісты – канстатацыя фактаў; 2) лісты – папярэджальнікі фактаў.

У сваю чаргу лісты гэтых дзвюх груп дзеляцца:

1) па функцыянальнай прыкмеце – на лісты, якія патрабуюць адказу (ліст-просьба, ліст-зварот, ліст-прапанова), і лісты, якія не патрабуюць адказу (ліст-папярэджанне, ліст-напамін, ліст-запрашэнне);

2) па прыкмеце спецыялізацыі – на суправаджальныя і дагаворныя;

3) па зместу – аднааспектныя і шматаспектныя. Напрыклад, аднааспектны ліст-напамін заключае ў сабе толькі факт напамінання, гарантыйны ліст выражае гарантыі і г.д. Аднак большасць лістоў уключае ў сябе адначасова некалькі аспектаў. Тэксты шматаспектных лістоў пажадана падзяляць на раздзелы, падраздзелы, пункты, падпункты і г.д. у адпаведнасці з ДАСТАм;

4) па тэматычнай прыкмеце – на справавыя (афармляюць справавыя, эканамічныя, фінансавыя і пад. адносіны) і камерцыйныя (змяшчаюць пытанні матэрыяльна-тэхнічнага забеспячэння і збыту);

5) па структурных прыкметах – на стандартныя (на пэўны ўзор) і нестандартныя (адступаюць ад стандартаў з прычыны незвычайнасці сітуацыі, якая склалася на прадпрыемстве).

2. Бланкі, рэквізіты, фармуляр.

Справавыя лісты пішуцца на спецыяльных бланках, якія адпавядаюць стандарту і маюць пэўны парадак іх размяшчэння.

Бланкі бываюць двух відаў: агульныя і бланкі для лістоў. Галоўнае адрозненне паміж імі ў тым, што бланкі для лістоў маюць рэквізіт «Індэкс прадпрыемства сувязі, паштовы і тэлеграфны адрас, нумар рахунку ў банку», а таксама трафарэтную частку рэквізіту «Спасылка на індэкс і дату ўваходнага дакумента». На агульных бланках замест іх застаецца пустое месца, куды потым друкуюцца рэквізіты «Назва віду дакумента», «Месца складання ці выдання».

Кожнаму віду дакументаў адпавядае пэўная колькасць неабходных рэквізітаў і пэўны парадак іх размяшчэння.

Рэквізіты – гэта абавязковыя прыкметы, якія ўстаноўлены законам ці распарадчымі пастановамі для асобных відаў дакументаў. Дапускаюцца два варыянты размяшчэння рэквізітаў – вуглавы і падоўжаны.

Для справавых лістоў рэкамендуецца наступны набор рэквізітаў:

- 1) Дзяржаўны герб;
- 2) эмблема арганізацыі (таварны знак або знак абслугоўвання); могуць таксама змяшчацца атрыманыя арганізацыяй узнагароды;
- 3) код арганізацыі па класіфікатару прадпрыемстваў і арганізацый (КПА);

4) код дакумента па класіфікатару кіраўніцкай дакументацыі (ККД);
5) назва міністэрства, структурнага падраздзялення, арганізацыі, установы (поўная і скарачаная);

6) паштовы і тэлеграфны адрас (які адпавядае Паштовым правілам Міністэрства сувязі);

7) нумар тэлефона;

8) нумар тэлефакса;

9) нумар разліковага рахунку ў банку;

10) дата (ставіцца ў левым верхнім вугле). Датай ліста лічыцца дата яго падпісання. Пішацца трыма парамі арабскіх лічбаў, раздзеленых кропкамі. Пасля лічбаў, якія абазначаюць год, кропка не ставіцца. Напрыклад: 05. 11. 03; 11. 01. 03 (трэба помніць, што кожны від лістоў мае свой тэрмін выканання);

11)) індэкс дакумента (нумар ліста, яго ўмоўнае абазначэнне);

12) спасылка на індэкс і дату ўваходнага дакумента (супастаўленне дат адпраўкі і атрымання ліста дае ўяўленне аб хуткасці работы ўстановы з карэспандэнцыяй). Напрыклад: *На № 2312/155 ад 10. 11. 03;*

13) адрасат (назва прадпрыемства і адрас атрымальніка ліста). Пішацца ў верхнім правым вугле; назва арганізацыі, прадпрыемства падаецца ў назоўным склоне, а пасада і прозвішча пэўнай асобы – у давальным склоне. Напрыклад: *ААТ «Гродзенскі мясакамбінат» галоўнаму інжынеру Іванову І.І.* Знакі прыпынку ў адрасе (у самім пісьме) могуць апускацца. Калі пісьмо адрасуецца кіраўніку прадпрыемства аб'яднання і пад., то спачатку пішацца пасада, затым назва прадпрыемства, прозвішча і ініцыялы кіраўніка, затым адрас прадпрыемства:

Дырэктару

Акцыянернага таварыства

швейна-гандлёвай фірмы «Элад»

Іванову І.І. _____

Вул. 1 Мая, д. 7, 230023, г.Гродна.

3 вялікай літары пішуцца пераважна ўсе словы ў назвах найвышэйшых дзяржаўных устаноў: *Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь, Савет Міністраў*; а таксама ў назвах найвышэйшых дзяржаўных пасадаў: *Прэзідэнту*.

3 вялікай літары пішацца першае слова ў назвах:

а) дзяржаўных устаноў, прадпрыемстваў, навучальных устаноў, міністэрстваў, упраўленняў, самастойных аддзелаў у складзе міністэрства ці прадпрыемства: *Галоўнае ўпраўленне фінансаў; Аддзел працы і зароботнай платы;*

б) пасадаў кіраўнікоў дзяржаўных органаў, гаспадарчых, навуковых і грамадскіх арганізацый: *Міністру абароны*.

• Назвы іншых пасадаў, а таксама назвы вучоных ступеней, воінскіх і пачэсных званняў пішуцца з малой літары: *намесніку міністра замежных спраў Іванову І.І., акадэміку Пятрову С.С. і інш.;*

3 вялікай літары пішуцца скарачаныя назвы трэстаў, камбінатаў, аб'яднанняў, прадпрыемстваў: *Гіпрабудаармаш (Гіпростройдормаш).*

• Калі перад такімі назвамі стаяць словы *трэст, фабрыка* і пад., то скарачэнні бяруцца ў дзюкосс: *камбінат «Кузбасвугаль»;*

14) загалолак тэксту (не большы, чым на 2-х радках). Загалолак павінен адпавядаць асноўнаму пытанню, якое закранаецца ў лісце. Пачынаецца з чырвонага радка з вялікай літары прыназоўнікам *пра*: *Пра пастаўку нафты па кантракту № 55 – 02 / 672;*

15) тэкст (асноўны рэквізіт справавага ліста) – гэта інфармацыя, якая зафіксавана любым тыпам пісьма або любой сістэмай гуказапісу і заключае ў сабе ўсю ці асноўную частку дакумента. Пры складанні справавых лістоў шырока выкарыстоўваюцца тыпавыя тэксты і тэксты-трафарэты;

16) адзнакі пра наяўнасць дадаткаў (у левым ніжнім вугле адразу ад поля пішацца слова «Дадатак». Затым ідуць назвы дакументаў, якія прыкладваюцца, у лічбавым парадку, указваюцца іх колькасць і колькасць старонак кожнага дадатковага дакумента. Дадатковыя дакументы павінны мець усе неабходныя рэквізіты). Пад словам «Дадатак» нічога не пішацца. Напрыклад:

Дадатак:

1. *Копія кантракту з фірмай «Аска» на ням. мове на 2-х ст. у 1 экз.*
2. *Заклучэнне спецыялістаў ВА «Азот», якія ўдзельнічалі ў перагаворах, на 4-х ст. у 1 экз.;*

17) подпіс (ставіцца злева пад тэкстам ліста без чырвонага радка). Назва прадпрыемства тут ужо не ўказваецца. Напрыклад: *Дырэктар інстытута ... .. І.І.Іваноў*. Калі ліст прысвечаны фінансава-крэдытным пытанням, то патрабуецца подпіс галоўнага бухгалтара прадпрыемства. Напрыклад:

<i>Дырэктар інстытута</i>	<i>... .. (подпіс) ... ..</i>	<i>І.І. Іваноў</i>
<i>Галоўны бухгалтар</i>	<i>... .. (подпіс) ... ..</i>	<i>С.С. Пятрова</i>

Калі ліст падпісваецца дзвюма асобамі, пасады якіх раўнапраўныя, то подпісы рэкамендуецца размяшчаць на адным узроўні. Напрыклад:

<i>Дырэктар завода</i>	<i>Дырэктар фабрыкі</i>
<i>... .. (подпіс) ... .. В.В.Сідараў</i>	<i>... .. (подпіс) ... .. Л.Л. Мікалаева</i>

Ініцыялы ставяцца толькі **перад** прозвішчам;

18) адзнака аб накіраванні копій на іншыя адрасы (ставіцца ніжэй подпісу або апошняга радка «Дадатка» злева праз 2 – 4 міжрадкавыя інтэрвалы. Напрыклад:

Дырэктар інстытута ... .. І.І.Іваноў
Копія : Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь;

19) прозвішча, імя, імя па бацьку, тэлефон выканаўцы (змяшчаецца ў левым ніжнім вугле добрага ці адваротнага боку апошняга ліста) і інш. Напрыклад:

Іваноў 77 44 88

Сукупнасць рэквізітаў справавога ліста называецца **фармулярам**.

На справавых лістах часта ставіцца **рэзалюцыя** (пісьмовае ўказанне кіраўніка выканаўцу на характар і тэрмін выканання) і **віза** (подпіс, які пацвярджае факт азнаямлення адказнай асобы з дакументам).

3. Мова і кампазіцыя справавых лістоў.

Афіцыйна-справавы стыль звязаны з прававымі нормамаі жыцця грамадства, таму ён характарызуецца аб'ектыўнасцю, адсутнасцю эмоцый, наяўнасцю своеасаблівага этыкету.

Этыкет мае надзвычай важнае значэнне для афіцыйнай карэспандэнцыі, якая з'яўляецца асноўным сродкам сувязі прадпрыемства, установы і г.д. з навакольным светам. Прадпрыемствы зацікаўлены ў збыцце сваёй прадукцыі, і таму часам рэзкі стыль афіцыйнага ліста шкодзіць партнёрскім адносінам.

Для афіцыйных лістоў характэрны спецыфічныя формулы этыкету. Напрыклад, клічнік пасля зваротка падкрэслівае значнасць і афіцыйнасць пісьма: *Паважаныя калегі!* Выкарыстанне пабочных канструкцый са значэннем эмоцый пазбаўляе выклад

катэгарычнасці. Параўн.: *Мы вымушаны Вам адмовіць. – На жаль, мы вымушаны Вам адмовіць.*

У адпаведнасці з этыкетам замест займенніка я выкарыстоўваюцца пасіўныя канструкцыі: *Я выканаў. – Мною выканана.* Рэдка ўжываецца займеннік ён. Параўн.: *Да нас прыехаў прафесар Іваноў. Ён зараз прачытае нам лекцыю ... – Да нас прыехаў прафесар Іваноў. Прафесар зараз прачытае нам лекцыю ...*. Займеннік вы заўсёды выкарыстоўваецца са значэннем пашаны, павышанай увагі і пішацца з вялікай літары: *Як Вам ужо вядома, мы вельмі зацікаўлены ў Вашай прадукцыі.*

У сістэме моўных сродкаў справавых лістоў назіраюцца наступныя асаблівасці:

1) шырокае ўжыванне назоўнікаў са зборным значэннем: *дырэкцыя, адміністрацыя, кіраўніцтва, калегія, вучоны савет, камісія і пад.*;

2) выкарыстанне назоўнікаў-назваў людзей па іх спецыяльнасці: *аўтар, пакупнік, кліент, заказчык і пад.*;

3) пашыранае функцыянаванне колькасна-іменных спалучэнняў: *шэсць супрацоўнікаў, 10 кліентаў (нашага банка) і інш.*;

4) ужыванне замест дзеясловаў сінанімічных спалучэнняў назоўніка з дзеясловам: *дапамагчы – аказаць дапамогу, праверыць – правесці праверку, адрамантаваць – выканаць рамонт*;

5) напісанне колькасных лічэбнікаў арабскімі лічбамі: *Было забракавана 25 машын*; парадкавыя лічэбнікі даюцца з абавязковым склонавым канчаткам: *Выраб 3-га гатунку.* Лічэбнік у табліцах, анкетах звычайна ставіцца пасля назоўніка: *Колькасць штатных адзінак – 10*;

6) выкарыстанне тэрмінаў, якія адпавядаюць ДАСТу: *дэфект, грузападмальнасць і інш.*;

7) ужыванне назоўнікаў з прыстаўкамі *не-, неда-*: *недавыкананне, нявыплата, недапрацоўка, непрыняцце, непералічэнне і пад.*

На пісьме часам узнікаюць цяжкасці, звязаныя з дапасаваннем выказніка да дзейніка, выражанага колькасна-іменным спалучэннем.

Выказнік ставіцца ў адзіночным ліку, калі дзейнік выражаны:

1) спалучэннем колькаснага лічэбніка *адзін* з назоўнікам: *На прадпрыемства быў прыняты 21 спецыяліст*;

2) спалучэннем зборных лічэбнікаў з назоўнікам: *Трое нашых супрацоўнікаў паехала на стажыроўку ў Германію*;

3) спалучэннем слоў тыпу *большасць, меншасць, рад, шэраг, мноства, большая частка, меншая частка і пад.* з назоўнікам роднага склону множнага ліку: *Шэраг прапаноў праекта не быў падмацаваны разлікамі*;

4) займеннікам *хто*: *Тыя, хто прачытае лепшы даклад, будуць узнагароджаны прэміяй.*

Выказнік выкарыстоўваецца таксама ў адзіночным ліку ў сказах, калі:

1) пры аднародных дзейніках ёсць злучнік *не толькі – але і*: *Не толькі памылка ў праграме, але і грубае парушэнне тэхнікі бяспекі было дапушчана пры выкананні гэтага задання*;

2) выказнік выносіцца на першае месца перад дзейнікамі адной тэматычнай групы: *Перамога ўпэўненасць і дакладнасць у рабоце*;

3) у склад аднародных дзейнікаў уваходзяць займеннікі *кожны, увесь, ніякі і пад.*: *Кожны станок, кожны рухавік, кожны агрэгат быў узяты на ўлік*;

4) лагічны націск прыпадае на выказнік, пасля якога ідзе пералік: *У продаж выстаўляецца: трактары МТЗ-80 і бульбакапалкі, збожжаўборачны камбайн «Ніва» і ...*

Прывязаная частка састаўнога іменнага выказніка звычайна ставіцца ў творным склоне: *Сродкі застаюцца нявыкарыстанымі.*

У афіцыйных паперах часта выкарыстоўваюцца абрэвіятуры – складанаскарочаныя словы, утвораныя з назваў пачатковых літар або з пачатковых гукаў ці пачатковых частак

слоў, якія ўваходзяць у зыходнае словазлучэнне, напрыклад: *ПТВ, тэхплан*. Акрамя лексічных скарачэнняў, у тэкстах выкарыстоўваюцца і графічныя скарачэнні тыпу *г.зн. (гэта значыць)*, *і г.д. (і гэтак далей)* і інш. Многія скарачэнні сталі стандартнымі: *см, кг, квiт. №, р / р №, дзяржплан, фiнаддзел, будматэрыялы, спецзаказ, ДАСТ, заг., в.а і г.д.*

Скарачэнне *P.S.* ('пасля напісанага') у сучаснай афіцыйнай карэспандэнцыі не выкарыстоўваецца.

Звярніце ўвагу на некаторыя ўзоры структуры і напісання справавых лістоў!

ЛІСТЫ-ПРОСЬБЫ выражаюць просьбу аб выкананні якога-небудзь дзеяння, атрымання дакументацыі ці матэрыяльных каштоўнасцей. Звычайна пачынаюцца словамі *Прашу; Просім*.

Схема ліста-просьбы:

1) выклад прычыны, якая выклікала неабходнасць звярнуцца з просьбай (часам гэты пункт можа адсутнічаць);

2) выклад просьбы;

3) чакаемы вынік у выпадку, калі просьба будзе задаволена;

4) гатоўнасць да далейшага супрацоўніцтва.

Напрыклад:

(Пра ўключэнне ў план выдавецтва)

*... Прашу ўключыць у план інфармацыйных выданняў на 200...г. ... .. (назва) ... ..
..., аўтары ... .. . Аб'ём працы ... .. старонак. Рукапіс будзе
прадстаўлены ў ... .. 200 ...г.*

Дадатак: Анатацыя ... .. на ... .. аркуш. у ... .. экз.

ЛІСТЫ-НАПАМІНЫ (НАПАМІНКІ) напамінаюць пра выкананне пэўных дзеянняў і меры, якія будуць прыняты ў выпадку невыканання гэтых дзеянняў. Часам на палях такіх лістоў ставіцца памета «Паўторна». Напрыклад:

Напамінаем Вам, што згодна з планам сумесных работ на .... .. Вы павінны закончыць работы не пазней за ... .. 200 ... г.;

Паўторна дасылаем Вам ... .. (весткі, заяўку і г.д.) ... .. на ... . Пераканаўча просім пацвердзіць факт іх атрымання як можна хутчэй.

ЛІСТЫ-ЗАПРАШЭННІ звычайна адрасуюцца пэўным асобам, канкрэтным арганізацыям і інш. Напрыклад:

Глыбокапаважаны (ая) ... .. !

Аргамітэт міжнароднай матэматычнай канферэнцыі «Яругінскія чытанні – VII» паведамляе, што Ваш даклад уключаны ў праграму работы канферэнцыі, якая адбудзецца ... мая 200 ... года ў галоўным корпусе Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы (Вул. Ажэшкі – 22, 230023, Гродна).

Арганізацыйны ўзнос, які складае суму, эквівалентную \$5 ЗША, уносіцца пры рэгістрацыі. Па Вашай заяўцы ў гасцініцы будзе забраніравана месца.

Калі ў Вас ёсць патрэба ў гасцініцы, але Вы не ўказалі гэтага ў заяўцы, просім паведаміць пра гэта да ... мая 200 ... года.

Калі Вы паведаміце пра час прыбыцця, мы будзем рады сустрэць Вас на чыгуначнай станцыі горада Гродна.

Парадак канферэнцыі:

... мая (панядзелак) – прыезд і размеркаванне ўдзельнікаў канферэнцыі. Рэгістрацыя ў аўд. 220 галоўнага корпуса ўніверсітэта.

... мая (аўторак) – 10.00 – 13.00. Адкрыццё канферэнцыі, пленарнае пасяджэнне.

14.00 – 17.00. Пасяджэнне секцый.

... мая (серада) – 10.00 – 12.00. Пасяджэнне секцый.

12.00 – 13.00. Агульная дыскусія, закрыццё канферэнцыі.

ПРАЦУЮЦЬ СЕКЦЫІ

1. Аналітычная тэорыя дыферэнцыяльных ураўненняў.
2. Асімптатычная тэорыя дыферэнцыяльных ураўненняў.
3. Якая тэорыя дыферэнцыяльных ураўненняў.
4. Тэорыя ўстойлівасці і кіравання рухам.
5. Тэорыя дыферэнцыяльных ураўненняў у частковых вытворных.
6. Інтэгра-дыферэнцыйныя апэратары і ўраўненні.
7. Методыка выкладання матэматычнага аналізу і дыферэнцыяльных ураўненняў.

Працягласць дакладаў: пленарных – 40 хвілін,
секцыйных – 15 хвілін.

ТЭЛЕФОНЫ ДЛЯ ДАВЕДАК:
442-477, 470-173, 722-201

ЛІСТЫ-ПАЦВЯРДЖЭННІ пацвярджаюць атрыманне дакументаў і матэрыялаў, тэлеграм і тэлефонных паведамленняў. Напрыклад:

... Пацвярджаем атрыманне запрошанай дакументацыі. Дзякуем за хуткае выкананне заказу.

Мы атрымалі Ваша(у) ... (факс, пісьмо, тэлеграму) ... , у якім(ой) Вы паведамляеце, што ...

Дзякуем Вам за своєчасовы адказ.

СУПРАВАДЖАЛЬНЫЯ ЛІСТЫ пішуча пры адпраўцы пэўных дакументаў ці матэрыяльных каштоўнасцей. Складаюцца з дзвюх частак: 1) паведамленне пра матэрыял, які высылаецца; 2) звесткі, якія маюць удакладняльны характар. Напрыклад:

(Пра атрыманне інфармацыі)

Накіроўваем копію пратакола нарады па пытанні ... і таксама ...

Просім гэтыя дакументы падпісаць і заверыць пячаткаю; адзін экзэмпляр накіраваць на наш адрас.

Накіроўваем пратаколы выпрабаванняў ... . Выпрабаванне паказала наступныя вынікі: ...

ДАГАВОРНЫЯ ЛІСТЫ пацвярджаюць факт адпраўкі пагадненняў. Напрыклад:

Накіроўваем ... экзэмпляры падпісанага намі пагаднення № ... аб пастаўцы Вам ... . Просім ... і адзін экзэмпляр пагаднення № ... вярнуць нам.

Накіроўваем падпісанае з нашага боку пагадненне № ... ад ... . Даведка аб фінансаванні будзе выслана ...

Гэтае пісьмо лічыцца неад'емнай часткай нашага пагаднення.

Дадатак: Пагадненне № ... на ... ст. у ... экз.

ЛІСТ-ЗАПЫТ(АННЕ) складаецца звычайна з дзвюх частак: 1) уводзіны, дзе выкладаецца сутнасць пытання; 2) заключэнне, дзе ставяцца тыя пытанні, на якія чакаюць адказу. Напрыклад:

Згодна з загадам № ... ад ... , у нашу ўстанову быў(ла) узяты(та) на працу ...

За ... да пачатку адзначанай працы ... ён (яна) атрымаў (ла) траўму ...

Так як ... .. да атрымання названай траўмы ... .. нідзе не працаваў(ла) і ў нас таксама не меў (мела) ніякага заробку, просім растлумачыць:

1. Ці мае ... .. права на атрыманне на нашым прадпрыемстве дапамогі з-за часовай непрацаздольнасці?

2. Калі ў ... .. ёсць такое права, то з якога разліку неабходна налічыць дапамогу ... .. на лістку непрацаздольнасці?

Дырэктар ... ..

Старшыня прафкама ... ..

ГАРАНТЫЙНЫЯ ЛІСТЫ маюць на мэце пацвердзіць пэўныя абяцанні ці ўмовы; адрасуюцца канкрэтнай асобе або цэламу прадпрыемству. Напрыклад:

... Гарантуем, што пастаўленае па заказе № ... .. ад ... .. абсталяванне поўнаасцю адпавядае апісанню, тэхнічным умовам і спецыфікацыі заказу.

Калі на працягу ... .. месяцаў з дня запуску ў эксплуатацыю і не больш за ... .. месяцы з дня адгрузкі абсталяванне стане дэфектным або па канструкцыі, або з-за недабраякаснага матэрыялу, мы абяцаем у самы сціслы тэрмін ліквідаваць усе недахопы за наш кошт або замяніць абсталяванне бясплатна ... .

ІНФАРМАЦЫЙНЫЯ ЛІСТЫ выступаюць разнавіднасцю пісем-паведамленняў; яны інфармуюць установу ці канкрэтную асобу аб пэўнай сітуацыі (часта мэтай такіх лістоў з'яўляецца прапаганда дзейнасці пэўнай установы ці арганізацыі і пад. або рэклама пэўнай прадукцыі). Напрыклад:

Навучальнай установай ... .. плануецца ў ... .. г. правесці Міжнародную навуковую канферэнцыю на тэму ... ..

На канферэнцыі мяркуецца разгледзець наступныя пытанні: ... ..

< Запрашаем Вас прыняць удзел у канферэнцыі і выступіць з дакладам (паведамленнем). Доклады будуць уключаны ў зборнік навуковых прац, выданне якога плануецца на ... .. г. >

Звесткі пра ўдзел у канферэнцыі, а таксама тэму паведамлення просім даслаць да ... .. г. на адрас: ... ..

ЦЫРКУЛЯРНЫЯ ЛІСТЫ – гэта звычайна дырэктыўныя распараджэнні, якія рассылаюцца падведмасным установам ці падначаленым службовым асобам (змяшчаюць інфармацыю аднаго і таго ж зместу).

ЛІСТЫ-ПАВЕДАМЛЕННІ аб нечым (пра нешта) паведамляюць ці нешта сцвярджаюць. Звычайна яны пачынаюцца словамі *Паведамляем Вам, Даводзім да Вашага ведама* і пад. Напрыклад:

У адказ на Ваша пісьмо ад ... .. паведамляем, што затрымка пры ... .. адбылася з прычыны ... ..

Прымаем усе меры для найхутчэйшай дастаўкі ... .. і мяркуем, што здолеем выканаць гэта ў тэрмін да ... .. ;

Паважаны ... .. !

Паведамляем Вам, што пасяджэнне па справе ... .. адбудзецца ... .. 200 ... .. г. у ... .. гадзін у памяшканні ... .. на вул. ... ..

КАМЕРЦЫЙНЫЯ ЛІСТЫ маюць юрыдычную сілу, складаюцца ад імя юрыдычнай асобы пры заключэнні і выкананні пагаднення.

Адрозніваюць тры віды камерцыйнай перапіскі: запыт – адказ на запыт; прапанова – адказ на прапанову; прэтэнзія – адказ на прэтэнзію.

Лісты, у якіх змяшчаюцца адказы-адмаўленні на запыт ці прапанову, звычайна будуцца па схеме: 1) паўтарэнне запыту (просьбы); 2) прычыны, на аснове якіх запыт (просьба) не можа быць выканана або прапанова не прымаецца; 3) канстатацыя адмаўлення ці непрыняцця прапановы. Напрыклад:

(Запыт)

Спасылаючыся на перагаворы з Вашым прадстаўніком у ... 200.. г., просім даслаць нам камерцыйныя прапановы на ... .. з указаннем максімальнай колькасці пастаўкі па ўсіх тыпах, якія прапаноўваюцца.

(Адказ на запыт)

Дзякуем за запыт ад ... .. на пастаўку ... .. (назва тавару) ... .

Зараз мы разглядаем пытанне аб магчымасці прадастаўлення Вам прапаноў на тавар, які Вас цікавіць.

Аб нашым рашэнні паведамім у самы бліжэйшы час.

З павагай ... ..

(Прапанова)

Мы можам прапанаваць Вам ... ..

Колькасць ... ..

Якасць ... ..

Упакоўка ... ..

Умовы пастаўкі ... ..

Цана ... ..

Тэрмін пастаўкі ... ..

Умовы плацяжу ... ..

З павагай ... ..

(Адказам на гэты ліст звычайна ідзе ліст-пацвярджэнне).

(Прэтэнзія)

ПРЭТЭНЗІЯ № 002

ад 31/10/2001

Вамі да гэтага часу не пералічана дэбіторская запазычанасць за арэнду памяшкання і камунальныя паслугі.

№ п/п	Плацёжны дакумент	Дата дакумента	Сума	Пратэр- мінавана дзён	Пэня 5.00% за кожны дзень пратэрмін.	Сума запазычанасці
1	0031	27/01/01	26193	32	41309	41909
2	.....	...	...	...	...	...

Усяго па прэтэнзіі: 1036318.

Просім выканаць разлік да 10.11.2003.

Пры непералічэнні да 10.11.2003 мы вымушаны будзем звярнуцца да прымусовага спагнання ў гаспадарчы суд.

(Адказ на прэтэнзію)

Пацвярджаем атрыманне Вашай прэтэнзіі № ... .. ад ... .

Прыносім свае прабачэнні за ... ..

Паведамляем, што пераводзім на Ваш разліковы рахунак суму ...

Заўвага. Нягледзячы на тое, што прыведзены ўзоры не ўсіх справавых лістоў, можна заўважыць, што для большасці з іх характэрна паўтаральнасць адных і тых жа зваротаў, канструкцый, запамніўшы якія можна навучыцца складаць тэксты на разнастайныя тэмы, правільна афармляць справавую карэспандэнцыю. Усе справавыя лісты рэкамендуецца пісаць не больш чым на адной старонцы.

ТЭАРЭТЫЧНЫЯ ПЫТАННІ:

1. Чым адрозніваецца справавы ліст ад дакументаў тыпу «Акт», «Дыплом» і пад?
2. Пералічыце асноўныя рэквізіты справаваго ліста.
3. Як вы лічыце, якая частка бланка афіцыйнай паперы больш насычана ў колеры?
4. Чаму павінна адпавядаць структура і размяшчэнне рэквізітаў на бланках арганізацыйна-распарадчых дакументаў?
5. Назавіце разнавіднасці справавых лістоў. Чым гэта абумоўлена?
6. Які рэкамендуемы памер афіцыйнай паперы?
7. Якія асаблівасці маўленчага этыкету справавых лістоў вы ведаеце?
8. У чым асаблівасці сістэмы моўных сродкаў афіцыйна-справавых папер?
9. Раскажыце пра дапасаванне выказніка да дзейніка, выражанага колькасна-іменным спалучэннем.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ:

1. Спішыце, выправіўшы дапушчаныя памылкі. Растлумачце правільнасць напісання.
  1. Да 20 лютага выканаў план камбінат будаўнічых матэрыялаў.
  2. Прапрацаваўшы толькі два месяцы, у яго ўзнікла ўскладненне з начальнікам цэха.
  3. Накіроўваем Вам для азнаямлення “Асноўныя палажэнні Адзінай дзяржаўнай сістэмы прававодства”, адобраныя Дзяржаўным камітэтам на навуцы і тэхніцы.
  4. Трэба дакладна вызначыць задачы, пастаўленыя аўтарам у дадзенай рабоце, і якія метады, выкарыстоўваліся для дасягнення гэтай мэты.
  5. Гэта паказвае на тое, што мы цяпіліва адносімся да недахопаў.
  6. Кіраўніцтва вытворчай практыкі ажыццяўляецца лепшымі спецыялістамі прадпрыемства.
  7. Праводзяцца іспыты ўніверсальнага лябёдка-пагрузчыка.
  8. Кожны член брыгады адказен за якасць прадукцыі.
  9. На завод было дастаўлена да васемсот пяцьдзесят тон металалома.
  10. Забяспечце дзіцячаму садку пастаянную няню і шасцімесячную прыбіральшчыцу.
  11. Размясціце камандзіровачных у нашай гасцініцы.
  12. Неабходна як мага хутчэй пабудаваць сцены, узвесці хлёў.
  13. На прадмет Вашага пісьма паведамляем, што мы скарацілі тэрмін дастаўкі дэталей на адзін месяц.
  14. Накіроўваем Вам варыянт праекта. Просім яго абмеркаваць і зацвердзіць.
  15. Просім выказаць заўвагі, якія, магчыма, будуць карысныя для работы.
  16. У гэтым месяцы прэмію атрымалі 23 рабочых з горнага цэху і 27 рабочых з электрацэху.

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Маршэўская В.В. Беларуская мова: Прафесійная лексіка. – Мн., 2003.
2. Ляшчынская В.А. Беларуская мова: Прафесійная лексіка. – Мн., 2001.
3. Ляшчынская В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка. – Мн., 2003.
4. Практыкум па беларускай мове / пад агульнай рэдакцыяй Г.М. Малажай. – Мн., 1993.
5. Лепешаў І.Я., Малажай Г.М., Панюціч К.М. Практыкум па беларускай мове. – Мн., 2001.
6. Беларуская мова: Фанетыка, Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалагія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор’евай. – Мн., 1994.
7. Сучасная беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфеміка. Словаўтварэнне. Марфалагія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор’евай. – Мн., 2006.
8. Смольская Т.М., Хрышчановіч Л.У. Беларуская мова. Юрыдычная лексіка. – Мн., 2006.
9. Старавойтава Н.П. Беларуская мова. Гісторыя і сучаснасць. – Мн., 2006.
10. Губкіна А.В., Зразікава В.А. Беларуская мова. Эканамічная лексіка. – Мн., 2009.
11. Сіўковіч В.М. Сучасная беларуская мова // Даведнік. – Мн., 2005.
12. Сямешка Л.І. Беларуская мова. – Мн., 1999.

13. Цікоцкі М.Я. Стылістыка беларускай мовы. – Мн., 1995.
14. Руденко Е.Н., Кожинова А.А., Задворная Е.Г. Белорусский язык: Профессиональная лексика. – Мн., 2005.
15. Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык. Для говорящих по-русски. – Мн., 2008.
16. Беларуская мова // Энцыклапедыя / пад рэдакцыяй А.Я. Міхневіча. – Мн., 1994.
17. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэдакцыяй акадэміка НАН Беларусі М.В. Бірылы. – Мн., 1987.
18. Кандраценя І.У., Кунцэвіч Л.П. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы. – Мн., 2009.
19. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.
20. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 4-е выд., 2005.
21. Булыка А.М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
22. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. – Мн., 1993.
23. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х тамах. – Мн., 1999.
24. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. Актуальная лексіка (новы). – Мн., 2005.
25. Булыко А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика (новый). – Мн., 2006.
26. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. – Мн., 2009.
27. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы. – Мн., 1987.
28. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
29. Плотнікаў Б.А., Трайкоўская В.П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы. – Мн., 2004.
30. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.
31. Слоўнік беларускай мовы. Цяжкасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення / складальнікі Ламека Л.А., Ламека Ул.Б. – Мн., 2000.
32. Беларуска-рускі слоўнік. У 2-х тамах. – Мн., 2-е выд., 1988–1989.
33. Русско-белорусский словарь. В 3-х томах. – Мн., 5-е изд., 1994.
34. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авторы-составители: З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.А. Борковская. – Мн., 2007.
35. Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авторы-составители: В.И. Куликович, А.Н. Булыко, Н.В. Полещук. – Мн., 2009.
36. Словарь белорусско-русский, русско-белорусский : 40 000 слов / ред.-сост. Н.С. Лявер. – Мн., 2011.
37. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў. – Мн., 2013.
38. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 2008.
39. Паведамленне выкладчыка па тэме.

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мн., 1990.
2. Бордович А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сопоставительный курс русского и белорусского языков. – Мн., 1999.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 19-е изд., 1987.
4. Орфографический словарь русского языка / под редакцией С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко, Л.И. Скворцова. – М., 26-е изд., 1988.
5. Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы / под редакцией Р.И. Аванесова. – М., 3-е изд., 1987.

ПЛАН ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ № 16

Тэма: Пераклад з рускай мовы на беларускую афіцыйна-справавых тэкстаў

ПЫТАННІ:

1. Пераклад з рускай мовы на беларускую афіцыйна-справавога тэксту (фрагменты ўступнай часткі): «Всеобщая декларация прав человека».

ВСЕОБЩАЯ ДЕКЛАРАЦИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Преамбула

Принимая во внимание, что признание достоинства, присущего всем членам человеческой семьи, и равных и неотъемлемых прав их является основой свободы, справедливости и всеобщего мира,

принимая во внимание, что пренебрежение и презрение к правам человека привели к варварским актам, которые возмущают совесть человечества, и что создание такого мира, в котором люди будут иметь свободу слова и убеждений и будут свободны от страха и нужды, провозглашено как высокое стремление людей,

принимая во внимание, что необходимо, чтобы права человека охранялись властью закона в целях обеспечения того, чтобы человек не был вынужден прибегать, в качестве последнего средства, к восстанию против тирании и угнетения,

принимая во внимание, что необходимо содействовать развитию дружественных отношений между народами,

принимая во внимание, что народы Объединённых Наций подтвердили в Уставе свою веру в основные права человека, в достоинство и ценность человеческой личности и в равноправие мужчин и женщин и решили содействовать социальному прогрессу и улучшению условий жизни при большей свободе,

принимая во внимание, что государства-члены обязались содействовать, в сотрудничестве с Организацией Объединённых Наций, всеобщему уважению и соблюдению прав человека и основных свобод,

принимая во внимание, что всеобщее понимание характера этих правил и свобод имеет огромное значение для полного выполнения этого обязательства,

Генеральная Ассамблея

провозглашает настоящую Всеобщую декларацию прав человека в качестве задачи, к выполнению которой должны стремиться все народы и все государства с тем, чтобы каждый человек и каждый орган общества, постоянно имея в виду настоящую Декларацию, стремились путём просвещения и образования содействовать уважению этих прав и свобод и обеспечению, путём национальных и международных прогрессивных мероприятий, всеобщего и эффективного признания и осуществления их как среди народов государств – членов Организации, так и среди народов территорий, находящихся под их юрисдикцией.

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Функцыянальныя стылі мовы. Навуковы стыль, афіцыйна-справавы стыль: тэарэтычныя звесткі і практычныя заданні для студэнтаў I курса тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей / складальнікі Т.М. Мхаян, Г.І. Кірыенка. – Брэст, 2009.
2. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэдакцыяй акадэміка НАН Беларусі М.В. Бірылы. – Мн., 1987.
3. Кандрацэня І.У., Кунцэвіч Л.П. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы. – Мн., 2009.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.

5. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., выд. 1-е, 1996; выд. 2-е, 1999; выд. 3-е, 2002; выд. 4-е, 2005.
6. Булыка А.М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
7. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. – Мн., 1993.
8. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х тамах. – Мн., 1999.
9. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. Актуальная лексіка (новы). – Мн., 2005.
10. Булыко А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика (новый). – Мн., 2006.
11. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. – Мн., 2009.
12. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы. – Мн., 1987.
13. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
14. Плотнікаў Б.А., Трайкоўская В.П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы. – Мн., 2004.
15. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.
16. Слоўнік беларускай мовы. Цяжкасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення / складальнікі Ламека Л.А., Ламека Ул.Б. – Мн., 2000.
17. Беларуская-рускі слоўнік. У 2-х тамах. – Мн., 2-е выд., 1988–1989.
18. Русско-белорусский словарь. В 3-х томах. – Мн., 5-е изд., 1994.
19. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авторы-составители: З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.А. Борковская. – Мн., 2007.
20. Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авторы-составители: В.И. Куликович, А.Н. Булыко, Н.В. Полещук. – Мн., 2009.
21. Словарь белорусско-русский, русско-белорусский : 40 000 слов / ред.-сост. Н.С. Лявер. – Мн., 2011.
22. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Беларуская-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў. – Мн., 2013.
23. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 2008.

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Руденко Е.Н., Кожина А.А., Задворная Е.Г. Белорусский язык: Профессиональная лексика. – Мн., 2005.
2. Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык. Для говорящих по-русски. – Мн., 2008.
3. Бордович А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сопоставительный курс русского и белорусского языков. – Мн., 1999.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 19-е изд., 1987.
5. Орфографический словарь русского языка / под редакцией С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко, Л.И. Скворцова. – М., 26-е изд., 1988.
6. Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы / под редакцией Р.И. Аванесова. – М., 3-е изд., 1987.

ПЛАН ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ № 17

Тэма: *Культура прафесійнага маўлення*

ПЫТАННІ:

I. Паняцце культуры маўлення.

II. Сістэма камунікатыўных якасцей маўлення.

1. Правільнасць маўлення.

2. Дакладнасць маўлення:

а) дакладнасць маўлення і мнагазначнасць (полісімія) слова ці фразеалагізма;

б) дакладнасць маўлення і ўжыванне паронімаў, слоў-сінонімаў.

3. Лагічнасць маўлення.

4. Выразнасць маўлення:

а) разнастайныя сродкі і спосабы выразнасці: метафара, метанімія, сінекдаха, параўнанне, эпітэт і інш.; магчымасці для дасягнення выразнасці маўлення: полісемія, аманімія, паранімія, антанімія; гукавая арганізацыя маўлення, ці гуказапіс;

б) выразнасць маўлення і сінтаксіс; выразнасць маўлення і арыгінальнасць і самастойнасць мыслення, усебаковае веданне прадмета і выяўленчых магчымасцей мовы і яе стыляў.

5. Чыстата маўлення.

6. Багацце (разнастайнасць) маўлення:

а) лексічнае, фразеалагічнае, семантычнае, сінтаксічнае і інтанацыйнае багацце.

7. Дарэчнасць маўлення:

а) кантэкстуальная дарэчнасць;

б) стылявая дарэчнасць;

в) сітуацыйная дарэчнасць;

г) асобасна-псіхалагічная дарэчнасць.

8. Лаканічнасць (сцісласць) маўлення.

III. Культура маўлення і ўзровень агульнай культуры чалавека.

I. Паняцце культуры маўлення.

Культура маўлення прадугледжвае ўсебаковае, поўнае веданне рэальнай сістэмы мовы ў яе гістарычным развіцці, валоданне формамі і стылямі сучаснай літаратурнай мовы ў адпаведнасці з мэтамі і задачамі зносін. Сучасны падыход да праблемы маўленчай культуры ўлічвае шырокі спектр пытанняў, звязаных з функцыянаваннем і эвалюцыяй беларускай мовы і яе норм у структуры мовы нацыі, узрастаннем сацыяльнай і літаратурна-эстэтычнай ролі мовы ў сённяшнім жыцці народа. Практычныя і тэарэтычныя задачы маўленчай культуры носбітаў беларускай мовы сталі зараз актуальнымі задачамі развіцця лінгвістычнай навукі.

II. Сістэма камунікатыўных якасцей маўлення.

Тэрмін “культура маўлення” мае два значэнні: 1) сістэма камунікатыўных якасцей маўлення (правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, выразнасць, багацце і разнастайнасць, дарэчнасць, чыстата і лаканічнасць); 2) вучэнне пра сістэму камунікатыўных якасцей маўлення.

1. Правільнасць маўлення.

Цэнтральнай з пералічаных якасцей з’яўляецца *правільнасць* маўлення, галоўны аб’ект якой – паняцце нормы. Менавіта правільнасць маўлення забяспечвае яго адзінства, “ахоўвае” адназначнасць, агульнаразумеласць інфармацыі, якая перадаецца і ўспрымаецца. Вядома, нормы мовы і маўлення мяняюцца ў адпаведнасці з агульнай дынамікай лексіка-фразеалагічнага і сінтаксічнага ўзроўня мовы, яе граматычнага ладу.

Усебаковае сінхронна-нарматыўнае, дынамічнае апісанне мовы само па сабе дае магчымасць убачыць яе блізкае мінулае і магчымае будучае. Правільнасць маўлення, такім чынам, заключаецца ў адпаведнасці яго матэрыяльнай (моўнай) структуры тым законам і правілам, якія дзейнічаюць у мове. Правільнасць маўлення з’яўляецца па сутнасці прадметам школьнага навучання пераважна ў галіне граматыкі і фанетыкі.

2. Дакладнасць маўлення.

Правільнасць маўлення – гэта творчы характар гаварэння, які прадугледжвае мэтазгоднасць выкарыстання тых або іншых моўных адзінак у працэсе камунікацыі. У гэтых адносінах відавочнай становіцца сувязь правільнасці і *д а к л а д н а с ц і* маўлення. Дакладнасць грунтуецца на лексіка-семантычных нормах і выяўляецца ў адпаведнасці сэнсавага боку маўлення сістэме паняццяў. Дакладнасць, такім чынам, прадугледжвае строгую адпаведнасць паміж агульнапрынятым значэннем слова (звароту) і яго прымяненнем на практыцы. Недакладнымі будуць выказванні тыпу: *Немалаважную ролю (трэба: значэнне) тут мае актывізацыя работы з тымі, хто накіраваны на вучобу сельскагаспадарчымі прадпрыемствамі* (Звязда, 02.04.81). *У агульнай працы ... нараджаецца гонар (трэба: гордасць) за тых, хто заваяваў свабоду, ахоўвае мір на зямлі* (Настаўніцкая газета, 12.06.82). *У арсенале (трэба: рэпертуары) народнага хору звыш 500 песень* (Вячэрні Мінск, 22.01.71). *Перш чым ехаць у Каралеўцы, я рашыў нанесці візіт (трэба: наведання, зайсці) у кантору калгаса “Расвет”* (Мінская праўда, 22.05.74).

Дакладнасць маўлення забяспечваецца веданнем мнагазначнасці слова (полісеміі) ці фразеалагізма. У працэсе гаварэння (дыялога) суб’яседнік часам па-свойму ўспрымае, разумее полісемантычную адзінку – не з тым значэннем, якое “закадзіравана”. У такіх выпадках ўзнікае сітуацыя непаразумення. Напрыклад, Ганна Ціханаўна ў размове з Галубовічам (К. Крапіва “На вастры”) слова *абараняцца* ўспрымае са значэннем “адбіваць напад праціўніка, ворага”. Галубовіч жа гаворыць пра тое, што яму трэба на спецыяльным вучоным савеце дабівацца прызнання вартасці сваёй дысертацыі, абараняць яе.

Каб пазбегнуць недакладнасці словаўжывання, неабходна дбайна абыходзіцца з паронімамі – аднакаранёвымі словамі, што адрозніваюцца значэннем і словаўтваральнай структурай (*асобны – асаблівы, бескарысны – бескарыслівы, факт – фактар*). Параўнаем у кантэкстах: *Пасевы больш позніх тэрмінаў сяўбы павінны быць ўзяты пад асобы* (трэба: асаблівы) *кантроль* (Гомельская праўда, 18.03.81). *Цікаўнасць да матчаў дынамаўцаў вялікая. Аб гэтым гавораць два фактары* (трэба: факты). *Па-першае, пастаянныя аншлагі ў Палацы спорту. Па-другое, пісьмы мінчан* (Вячэрні Мінск, 08.11.76). Істотная ўмова дакладнасці – веданне сінаніміі, стылістычнай дыферэнцыяцыі слоў-сінанімаў.

3. Лагічнасць маўлення.

Абавязковым кампанентам маўленчай культуры з’яўляецца *лагічнасць* маўлення – такая яго якасць, што грунтуецца на акрэсленасці думкі, паслядоўнасці яе разгортвання (выкладу), доказнасці аргументаў, абгрунтаванасці і бездакорнасці вывадаў. Лагічнасць патрабуе такой арганізацыі маўлення, пры якой семантычныя сувязі паміж яго элементамі (словамі, сказами) адпавядаюць законам логікі, законам мыслення. Існуюць пэўныя ўмовы лагічнасці. Па-першае, гэта – правільны парадак слоў (звычайна акалічнасці спосабу дзеяння, меры і ступені папярэднічаюць выказніку, дапасаванае азначэнне – азначаемаму слову, недапасаванае азначэнне, як правіла, ідзе пасля яго і інш.). Пры наяўнасці аманімічных форм назоўнага і вінавальнага склонаў назоўнікаў на першае месца ставіцца форма назоўнага склона (*дзень змяняе ноч; званок перарваў урок*). Па-другое, неабходна сачыць, каб у маўленні словы не пярэчылі адно аднаму. Па-трэцяе, трэба правільна спалучаць сказы, каб яны не пярэчылі сэнсава адзін аднаму. Вось, напрыклад, які адказ (як рэакцыя на крытыку) атрымала “Звязда” ад службовай асобы: *Зразумела, далёка яшчэ не ўсё зроблена, не ўсе рэзервы прыведзены ў дзеянне. Можна сказаць, мы прайшліся толькі па вярхах. Увогуле, будзем і далей працаваць у гэтым кірунку* (27.03.84). Па-чацвёртае, лагічнасць маўлення патрабуе правільнага выкарыстання займеннікаў 3-й асобы. Паводле правіл, ужыты ў сказе займеннік 3-й асобы павінен паказваць на бліжэйшы да яго

назоўнік таго самага роду і ліку. Параўнаем нелагічнае: *Шлях Барыса... вельмі характэрны для гэтага калектыву. Чаму? Ды таму, што ў ім (у шляху ці ў калектыве) праяўляецца атмосфера ўсеагульнай увагі да ведаў* (Чырвоная змена, 13.12.81).

4. Выразнасць маўлення.

Названыя вышэй камунікатыўныя якасці цесным чынам звязаны з *в ы р а з н а с ц ю* маўлення – такімі асаблівасцямі яго структуры, якія падтрымліваюць увагу і цікавасць чытача ці слухача, будзяць думкі і пачуцці. Маўленчая выразнасць можа дасягацца самымі звычайнымі моўнымі сродкамі, калі аўтар умела паставіць іх у патрэбнае слоўнае акружэнне. Функцыі агульнаўжывальных сродкаў рэзка мяняюцца ў мове мастацкай літаратуры, калі яны трапляюць у новае стылістычнае асяроддзе. Напрыклад, у вершы Я. Купалы “Крыжы” на слова *крыж* і яго вытворныя прыпадае асноўная нагрузка ў плане рэалізацыі ідэйнай задумкі аўтара. Паўтараючыся больш за дзесяць разоў, гэта слова кожны раз высвечвае новыя семантычныя адценні – арыгінальныя сэнсавыя прырашчэнні. Параўнаем: *Чуць мы божым свет убачым, // І да самай да магілы // Усё, як ёсць, **крыжамі** значым, // Ці то міла, ці не міла. // Як у хаце нарадзіўся, // Бабка **крыжам** прывітала: // Як у цэркве ахрысціўся, // **Крыж** кума падаравала. // Як пайшлі дні маладыя, // Зноў без **крыжа** ані трошкі: // Дзе ні ступіш, **крыжавыя** // І гасцінцы і дарожкі. // **Крыж** баліць табе, бяднязе, // Ад той цяжкай ад той працы, // **Накрыж** латы ў сярмязе, // **Накрыж** дзюркі ў тваёй хатцы. // Пальцы **накрыж** ты складаеш // Ад напраснай ад напасці; // **Крыжам** злыдняў адганяеш, // Каб ад крыўды не прапасці. // Доляй мучаны паганай, // След слязой пачнеш крывавіць; // **Крыжам** ляжааш **распластаны**, // На сваім абы паставіць. // **Крыжам** ляжааш за парогам, // У той цэркве, дзе хрысціўся, // **Крыжам** ляжааш перад богам, // Каб цябе ён не забыўся. // Так жыцця **крыж** мусіш **несці**, // Як дзяды твае насілі, // А як данясеш да смерці, – // **Крыж** паставіць на магіле.*

Існуюць разнастайныя сродкі і спосабы выразнасці: метафара, метанімія, сінекдаха, параўнанне, эпітэт і інш. Пэўныя магчымасці для дасягнення выразнасці маўлення заключаны ў полісеміі, аманіміі, параніміі, антаніміі. Істотнае значэнне мае гукавая арганізацыя маўлення, ці гуказапіс. Вось як, напрыклад, у вершы “Трое ў начы” С. Дзяргай перадае адчуванне партызана, які ноччу ідзе на заданне: *Нешта недзе цырыкнула: zurÿck... // zurÿck... // zurÿck... // Не, гэта не чужынцы. // Гэта толькі наская сонная птушка ў кустах. // Недзе нешта цяжка дыхала: halt... // halt... // halt... // Не, гэта не чужынцы, // Гэта толькі нашае ўласнае дыханне.*

Не менш важным сродкам памацнення выразнасці з’яўляецца сінтаксіс. Выразнасць маўлення забяспечваецца арыгінальнасцю і самастойнасцю мыслення, усебаковым веданнем прадмета і выяўленчых магчымасцей мовы і яе стыляў.

5. Чыстата маўлення.

У шэрагу адзначаных камунікатыўных якасцей своеасаблівае месца займае *ч ы с т а т а* маўлення. Чыстым прынята называць маўленне, пазбаўленае пазалітаратурных моўных элементаў (слоў, словазлучэнняў). Засмечваюць маўленне без патрэбы ўжытыя запазычанні, непрадумана выкарыстаныя дыялектызмы, жарганізмы, штампы і канцылярызмы, лаянкавыя словы і звароты.

6. Багацце (разнастайнасць) маўлення.

Надзвычай істотнай камунікатыўнай якасцю маўлення з’яўляецца яго *б а г а ц ц е* (*р а з н а с т а й н а с ц ь*). Яно грунтуецца на індывідуальных магчымасцях носьбітаў мовы карыстацца яе скарбамі, на ўменні будаваць, арганізоўваць маўленне ў залежнасці ад ступені авалодання слоўным запасам у яго стылістычным расслаенні. Некаторыя вучоныя лічаць, што актыўны слоўнік чалавека дасягае дзесяці – пятнаццаці тысяч слоў. Падлічана, што, напрыклад, Гамер у сваіх творах выкарыстаў каля 9000 слоў, Шэкспір – каля 20 000 слоў, Шаўчэнка – каля 10 000 слоў, Дантэ (“Боская камедыя”) – 5860, Сервантэс – каля 17 000 слоў, Гогаль (“Мёртвыя душы”) – каля 10 000 слоў, Ясенін – 18 890 слоў. Слоўнік мовы Пушкіна ўключае 21 197 розных слоў на 544 777 словаўжыванняў. Маўленне тым багацейшае, чым радзей паўтараюцца ў ім адны і тыя ж знакі і ланцужкі знакаў.

Адрозніваюць багацце лексічнае, фразеалагічнае, семантычнае, сінтаксічнае і інтанацыйнае.

7. Дарэчнасць маўлення.

Своеасаблівае месца ў сістэме камунікатыўных якасцей займае *дарэчнасць* маўлення. Яна засноўваецца на такім падборы, такой арганізацыі моўных сродкаў, якія адпавядаюць тэме паведамлення, яго лагічнаму і эмацыянальнаму зместу, мэце і ўмовам зносін, складу слухачоў ці чытачоў. Адрозніваюць дарэчнасць кантэкстуальную, стылявую, сітуацыйную і асобасна-псіхалагічную. Кантэкстуальная дарэчнасць прадугледжвае наяўнасць сэнсавага адзінства слоў і словазлучэнняў у кантэксце, аднароднасць яго стылістычнай танальнасці. Нельга беспадстаўна змешваць у адным і тым жа кантэксце сродкі з рознай стылістычнай і экспрэсіўнай афарбоўкай; недарэчным лічыцца спалучэнне жывой, непасрэднай гаворкі з навуковымі тэрмінамі, канцылярскімі зваротамі. “Веданне законаў будовы мовы, ладу яе памагае дасягнуць натуральнасці гучання, даступнасці розным колам чытачоў, – падкрэслівае Я. Скрыган. – Можна, напрыклад, сказаць: “Гаспадыня гатавала снедаць”, – гэта будзе натуральна і проста. А можна сказаць: “Гаспадыня займалася гатаваннем снедання” – гэта будзе цяжка, вы адчуеце, што тут нешта роблена і лішняе” (Скрыган Я. Выбр. тв. Т. 2. Мн., 1975. С. 304).

Стылявая дарэчнасць патрабуе адрозніваць кніжна-літаратурныя і прастамоўна-гутарковыя адзінкі. У кожным стылі, як вядома, па-рознаму вырашаецца пытанне пра дапушчальнасць выкарыстання тых ці іншых сродкаў. Змешванне, спалучэнне моўных сродкаў, што належаць да розных стыляў, павінна быць унутрана апраўданым. Непрадуманасць мастацкіх сродкаў, нематываваны пераход, напрыклад, ад жывога маўлення да газетнага стылю рэзка зніжае мастацкія вартасці твора. У мастацкім стылі могуць спалучацца словы і звароты, уласцівыя іншым стылям. Часам пісьменнікі знарок уводзяць у тканіну мастацкага твора (напрыклад, у дыялог) словы розныя паводле сваёй стылявой прыналежнасці. Але ў такім разе дасягаецца стылістычны эфект. Часта ў творах мастацкай літаратуры можна сустрэць выразныя элементы публіцыстычнага стылю. Напрыклад, у раманах К. Чорнага “Трэцяе пакаленне”, “Бацькаўшчына”, “Люба Лук’янская”, “Вялікі дзень” старонкі публіцыстыкі вызначаюцца вастрынёй думкі і страснай усхваляванасцю. У ім гучыць прамоўніцкая інтанацыя. (напрыклад, прамова К. Назарэўскага ў час суда над Міхалам Тварыцкім).

Сітуацыйная дарэчнасць дыктуе выбар моўных сродкаў у адпаведнасці з сітуацыяй маўлення. Няма гэтай адпаведнасці, напрыклад, у вершы Я. Непачаловіча “Даведкі”, дзе дарожнаму абходчыку аўтар прыпісвае такія ўзнёслыя словы аб слядах... ад аўтамашын: *І патыхае ішасцем, // Цяплом ад тых слядоў, // Гатоў да іх прыпасці, // Іх цалаваць гатоў...* У нарысе “Выпадак на хутары” С. Знаёмы так апісвае карціну вялікіх чалавечых пакут: *Амаль увесь эшалон галадаючых з Паволжа выкаціў тыфус. Вознікі вазамі тарабанілі мерцвякоў на могілкі.* Вядома, словы ў абодвух выпадках не падпарадкаваліся аўтарам. Гэткаю ж недарэчнасцю лічыцца выкарыстанне абрэвіятур у тэкстах прывітальных адрасоў.

Асобасна-псіхалагічная дарэчнасць прадугледжвае асцярожнае абыходжанне са словам, улік характару суб’ядніка, асаблівасцей зносін. Неасцярожнае слова можа параніць чалавека. “Такое слова, – піша А. Каўрус, – асуджаецца ў народзе як найбольшае зло: Словы – гужы, за сэрца цягнуць. Рана загоіцца, злое слова – ніколі (Каўрус А. Мова народа, мова пісьменніка. Мн., 1989. С. 72).

8. Лаканічнасць (сцісласць) маўлення.

Дарэчнасць песна звязана з *лаканічнасцю* (*сцісласцю*) маўлення, якое падпарадкавана дзейнасці закону “моўнай эканоміі” (О. Ёсперсен), закону эканоміі “маўленчых намаганняў” (А. Марцінэ). Сутнасць яго ў тым, што ў працэсе выкарыстання адзінак мовы носыбіты яе як бы адбіраюць найбольш рацыянальныя, зручныя для зносін сродкі. За кошт гэтага тэкст скарачаецца, але павялічваецца або застаецца нязменнай яго інфарматыўнасць. Лаканічнасць праяўляецца ў замене словазлучэнняў з устойлівай намінацыяй аднаслоўнымі найменнямі, у выкарыстанні абрэвіяцыі, слоў, што ўзніклі на

аснове фразеалагізмаў (*абіваць бакі – абібок; скаліць зубы – скалазуб; зубаскал*), у эліптычнасці (грэч. *эліпсіс ellipsis* – выпадзенне, пропуск – пропуск у маўленні слоў ці словазлучэнняў, зразумелых з кантэксту ці з канкрэтнай сітуацыі) слоўных комплексаў (*адным словам – словам*). Істотным сродкам лакалізацыі з’яўляецца непаўната сінтаксічных канструкцый – простых і складаных сказаў (асабліва ў дыялогу). Але існуюць і супрацьлеглыя працэсы, у выніку чаго ўзнікае так званы моўны лішак (*пяць чалавек студэнтаў, дамоклаў меч небяспекі, свежы сырадой*). Літаратуразнаўцы, моваведы слухна гавораць пра тое, што ў добрым мастацкім творы нават слоўны недахоп можа садзейнічаць дакладнаму адлюстраванню вобраза.

III. Культура маўлення і ўзровень агульнай культуры чалавека.

Такім чынам, культура маўлення прадугледжвае даволі высокі ўзровень агульнай культуры чалавека. Важнейшымі ўмовамі культуры маўлення з’яўляюцца высокая лінгвістычная свядомасць носьбітаў мовы і любоў да яе.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАДАННІ:

1. Прачытайце тэкст. Дайце яму назву, вызначце стыль. Дапоўніце змест тэксту сваімі правіламі.

Менеджар павінен умець дапамагчы іншым хутка асвоіць новыя метады і прыёмы. У працы менеджара сацыяльнай сферы вялікае значэнне маюць зносіны з іншымі людзьмі, якія прыходзяць да кіраўніка са сваімі пытаннямі. Вельмі важна, каб менеджер мог выслухаць кожнага. Слуханне – важная якасць кіраўніка.

Правілы слухання

1. Праяўляйце поўную зацікаўленасць да суразмоўцы.
  2. Свае адносіны да суразмоўцы выражайце усмешкай (але не ухмылкай).
  3. Слухайце, не звяртайце ўвагу на пабочныя з’явы.
  4. Давайце суразмоўцу выказацца да канца.
  5. Не прыкідвайцеся ўважлівым, а будзьце ім.
  6. Шукайце сэнс слоў суразмоўцы.
  7. Спакойна рэагуйце на заўвагі суразмоўцы.
  8. Не спяшайцеся з вывадамі.
2. Прачытайце ўрывак з кнігі Б.А. Плотнікава “Кіраўніку аб мове”. Пра якія якасці маўлення ідзе гаворка? Растлумачце лексічнае значэнне выдзеленых тэрмінаў.

Для таго каб аптымальна і ўсебакова выкарыстаць свае здольнасці, інтэлектуальны патэнцыял і духоўныя рэсурсы, умела прымяняць іх у сваёй штодзённай дзейнасці, кіраўнік павінен не толькі інтуітыўна, аўтаматычна, спантанна эксплуатаваць наяўныя ў яго свядомасці моўныя сродкі, але і тэарэтычна ведаць экспрэсіўныя ўласцівасці мовы, яе магчымасці ўплываць на іншых людзей, пераконваць іх, рабіць сваімі аднадумцамі ў канкрэтнай справе, знаць *арганізацыйныя і мабілізацыйныя асаблівасці мовы*, якія здольныя яднаць людзей і мэтанакіравана выкарыстоўваць іх агульныя магчымасці на карысць інтарэсаў фірмы, калектыву, прадпрыемства, установы і г.д.

Надзвычай істотным фактарам для маўленчай дзейнасці кіраўніка служыць аргументацыя асноўных момантаў, палажэнняў, частак свайго выступлення ці даклада, ці справаздачы і г.д. Чым больш шырока, разнастайна, дарэчна ўжывае кіраўнік розныя спосабы доказаў для сказанага ці напісанага, тым больш эфектыўным і пераканальным будзе яго маўленчы акт (вусны ці пісьмовы). У якасці аргументацыі вербальных дзеянняў прамоўцы служаць выкарыстанне канкрэтных фактаў (па магчымасці іх наглядная дэманстрацыя ці непасрэдна, ці праз малюнак, схему, іншыя ілюстрацыі), ужыванне **сілагізмаў**, а таксама іншых лагічных пасылак і заключэння (**індукцыі, дэдукцыі, аналізу, сінтэзу** і інш.), статыстычныя дадзеныя, гістарычныя экскурсы, вынікі спецыяльных

апытанняў, думкі эксперта і ўвогуле аўтарытэтных і кампетэнтных асоб у пэўнай галіне ведаў, дарэчныя цытаты вядомых вучоных, дзеячоў культуры, палітыкі і інш.

Толькі на карысць выступлення можа паслужыць умелае выкарыстанне крылатых выразаў, афарызмаў, прыказак і прымавак, фразеалагізмаў, усяго спектра моўных тропай (параўнанні, метафары, эпітэты і інш.).

Неад’емнай часткай агульнай культуры, іміджу, аўтарытэту кіраўніка служаць граматынае і правільнае афармленне ім дзелавых папер, дакументаў, анкет і да т.п.; своечасовы і канструктыўны адказ на ўсе службовыя пісьмы, запыты, уведамленні, запрашэнні, віншаванні, рэкламацыі.

3. Падрыхтавацца да заліку па беларускай мове (гл. практычныя заняткі № 1–17; тэарэтычны матэрыял; кантрольныя пытанні 1–42 да заліку па беларускай мове (прафесійная лексіка).

АСНОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Беларуская мова // Энцыклапедыя. – Мн., 1994.
2. Культура маўлення : вучэб.-метадыч. комплекс : у 2 ч. / складальнікі Т.А. Кісель, С.С. Клундук, Н.Р. Якубук. – Ч. 1. – Брэст, 2013.
3. Беларуская мова: гістарычныя этапы фарміравання і развіцця. Лексікалогія. Лексікалогія. Культура прафесійнага маўлення : метадычныя ўказанні : (тэарэтычныя звесткі і практычныя заданні для студэнтаў 1-га курса тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей) / складальнікі В.В. Рагаўцова, Л.У. Пікула, В.В. Курган. – Брэст, 2012.
4. Ляшчынская В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка. – Мн., 2003.
5. Губкіна А.В., Зразікава В.А. Беларуская мова. Эканамічная лексіка. – Мн., 2009.
6. Старавойтава Н.П. Беларуская мова. Гісторыя і сучаснасць. – Мн., 2006.
7. Смольская Т.М., Хрышчановіч Л.У. Беларуская мова. Юрыдычная лексіка. – Мн., 2006.
8. Беларуская мова: Фанетыка, Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор’евай. – Мн., 1994.
9. Сучасная беларуская мова: Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія. Марфеміка. Словаўтварэнне. Марфалогія. Сінтаксіс. Пунктуацыя / пад агульнай рэдакцыяй Л.М. Грыгор’евай. – Мн., 2006.
10. Сямешка Л.І. Беларуская мова. – Мн., 1999.
11. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэдакцыяй акадэміка АН Беларусі М.В. Бірылы. – Мн., 1987.
12. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мн., 2008.
13. Кандрацэня І.У., Кунцэвіч Л.П. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы. – Мн., 2009.
14. Беларускі арфаграфічны слоўнік / укладальнікі: Л.П. Кунцэвіч, І.У. Кандрацэня. – Мн., 2009.
15. Завальнюк У.М., Прыгодзіч М.Р., Раманцэвіч В.К. Слоўнік сучаснай беларускай мовы. – Мн., 2009.
16. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.
17. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1-е выд., 1996; 2-е выд., 1999; 3-е выд., 2002; 3-е выд., 2005.
18. Булыка А.М. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
19. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. – Мн., 1993.
20. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. У 2-х тамах. – Мн., 1999.
21. Булыка А.М. Слоўнік іншамовных слоў. Актуальная лексіка (новы). – Мн., 2005.
22. Булыка А.Н. Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика (новый). – Мн., 2006.
23. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н. М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы. – Мн., 2009.
24. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В. П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы. – Мн., 1987.

25. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В. П. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы (новы). – Мн., 2005.
26. Плотнікаў Б.А., Трайкоўская В. П. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы. – Мн., 2004.
27. Арашонкава Г.У., Лемцюгова В.П. Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне. – Мн., 1994.
28. Слоўнік беларускай мовы. Цяжкасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення / складальнікі Л.А. Ламека, Ул.Б. Ламека. – Мн., 2000.
29. Беларуская-рускі слоўнік. У 2-х тамах. – Мн., 2-е выд., 1988–1989.
30. Русско-белорусский словарь. В 3-х томах. – Мн., 5-е изд., 1994.
31. Новейший русско-белорусский и белорусско-русский словарь / авторы-составители: З.И. Бадевич, Ж.Е. Белокурская, Н.А. Борковская. – Мн., 2007.
32. Новый белорусско-русский, русско-белорусский словарь / авторы-составители: В.И. Куликович, А.Н. Булько, Н.В. Полещук – Мн., 2009.
33. Словарь белорусско-русский, русско-белорусский : 40 000 слов / ред.-сост. Н.С. Лявер.– Мн., 2011.
34. Уласевіч В.І., Даўгулевіч Н.М. Беларуская-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў. – Мн., 2013.
35. Паведамленне выкладчыка па тэме.

ДАДАТКОВАЯ ЛІТАРАТУРА:

1. Абабурка М. Культура беларускай мовы. – Мн., 1994.
2. Сцяцко П. Культура мовы. – Мн., 2002.
3. Сцяцко П.У., Гуліцкі М.Ф., Антанюк Л.А. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў. – Мн., 1990.
4. Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык. Для говорящих по-русски. – Мн., 2008.
5. Руденко Е.Н., Кожина А.А., Задворная Е.Г. Белорусский язык. Профессиональная лексика. – Мн., 2005.
6. Бордович А.М., Гируцкий А.А., Чернышова Л.В. Сопоставительный курс русского и белорусского языков. – Мн., 1999.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 19-е изд., 1987.
8. Орфографический словарь русского языка / под редакцией С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко, Л.И. Скворцова. – М., 26-е изд., 1988.
9. Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы / под редакцией Р.И. Аванесова. – М., 3-е изд., 1987.

**КАНТРОЛЬНЫЯ ПЫТАННІ
ДА ЗАЛІКУ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)
ДЛЯ СТУДЭНТАЎ 1 КУРСА
ФАКУЛЬТЭТА ЭЛЕКТРОННА-ІНФАРМАЦЫЙНЫХ СІСТЭМ**

1. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў. Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця.
2. Лексіка беларускай мовы паводле паходжання. Спрадвечна беларуская і запазычаная лексіка (агульная характарыстыка). Спрадвечна беларуская лексіка.
3. Запазычаная словы ў беларускай мове (агульная характарыстыка). Лексічныя запазычаныя са славянскіх і неславянскіх моў.
4. Змены ў лексічнай сістэме беларускай мовы: актыўная і пасіўная лексіка (агульная характарыстыка). Устарэлыя словы. Неалагізмы.
5. Лексіка беларускай мовы паводле сферы ўжывання (агульная характарыстыка). Дыялектная і жаргонная лексіка.
6. Паняцці “прафесіяналізм”, “наменклатура”, “тэрмін”, “тэрміналагічная сістэма”, “тэрміналогія”. Асаблівасці тэрмінаў.
7. Слова і словазлучэнне ў ролі тэрміна.
8. Паходжанне тэрмінаў.
9. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі.
10. 3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі.
11. Прадмет і задачы лексікаграфіі. Тыпы і віды слоўнікаў беларускай мовы і іх характарыстыка.
12. Паняцце білінгвізму. Асноўныя прынцыпы білінгвізму. Віды беларуска-рускага білінгвізму. Моўная інтэрферэнцыя як вынік білінгвізму і яе узроўні (віды).
13. Паняцце нормы. Сістэма нормаў беларускай літаратурнай мовы і іх характарыстыка. Вусная і пісьмовая разнавіднасці літаратурнай мовы.
14. Арфаэпія і яе задачы. Фарміраванне беларускага літаратурнага вымаўлення.
15. Асноўныя нормы беларускага літаратурнага вымаўлення. Вымаўленне зычных і іх спалучэнняў (у параўнанні з рускай мовай).
16. Вымаўленне галосных (у параўнанні з рускай мовай). Адхіленні ад норм беларускага літаратурнага маўлення і іх прычыны.
17. Назоўнік. Несупадзенне ў родзе, ліку і скланенні некаторых назоўнікаў у беларускай і рускай мовах.
18. Асаблівасці скланення прозвішчаў, імёнаў і геаграфічных назваў.
19. Правапіс уласных імёнаў.
20. Прыметнік. Утварэнне і ўжыванне формаў ступеней параўнання якасных прыметнікаў.
21. Прыналежныя прыметнікі і іх утварэнне ў беларускай мове.
22. Займеннік як часціна мовы. Разрады займеннікаў і іх характарыстыка. Асаблівасці ўжывання асабовых, азначальных, адмоўных і няпэўных займеннікаў.
23. Лічэбнік. Скланенне лічэбнікаў і асаблівасці іх ужывання з назоўнікамі.
24. Дзеяслоў. Спецыфіка спражэння. Правапіс асабовых канчаткаў дзеясловаў.
25. Дзеепрыметнік як форма дзеяслова. Асаблівасці ўтварэння і ўжывання дзеепрыметнікаў у беларускай мове.
26. Спосабы перадачы дзеепрыметнікаў пры перакладзе з рускай мовы на беларускую.
27. Дзеепрыслоўе як форма дзеяслова. Асаблівасці ўтварэння і ўжывання дзеепрыслоўяў у беларускай мове.
28. Прыслоўе як часціна мовы. Асаблівасці ўтварэння і ўжывання формаў ступеней параўнання прыслоўяў у адрозненне ад рускай мовы.
29. Сінтаксічныя асаблівасці беларускай літаратурнай мовы. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах.

30. Функцыянальныя стылі маўлення (агульная характарыстыка). Паняцце функцыянальнага стылю. Класіфікацыя функцыянальных стыляў.
31. Навуковы стыль і яго функцыянальна-камунікатыўныя характарыстыкі. Сістэма моўных сродкаў навуковага стылю.
32. Марфалагічныя асаблівасці навуковага стылю.
33. Асаблівасці сінтаксісу навуковага стылю.
34. Навуковы тэкст: структура і моўная арганізацыя. Структурна-семантычны аналіз навуковага тэксту.
35. Спосабы выкладу інфармацыі. Сродкі арганізацыі навуковага тэксту.
36. Сістэма жанраў навуковай літаратуры. Спосабы кампрэсіі навуковага тэксту.
37. Рэферат і анатацыя – вынік кампрэсіі навуковага тэксту. Афармленне цытат. Даведачна-бібліграфічны апарат навуковай літаратуры. Пераклад на беларускую мову навуковых тэкстаў.
38. Асаблівасці афіцыйна-справавога стылю мовы. Падстылі (структура) і функцыі афіцыйна-справавога стылю мовы. Паняцце дакумента.
39. Групы афіцыйна-справавой дакументацыі, іх моўныя асаблівасці і структура напісання.
40. Справавыя лісты: моўнае афармленне і рэдагаванне. Фланкі, рэквізіты, фармуляр.
41. Мова і кампазіцыя справавых лістоў. Пераклад на беларускую мову афіцыйна-справавых тэкстаў.
42. Паняцце культуры маўлення. Сістэма камунікатыўных якасцей маўлення: правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, выразнасць, чыстата, багацце, дарэчнасць, лаканічнасць маўлення.